

મહામતી જાણિદત્તા

શ્રી બીપીનભાઈ મયાભાઈ લક્ષ્મીચંદના
સૌજન્યથી પ્રકાશિત

મહાસતી ઋષિદત્તા (ભાગ-૧)

—: પ્રવચનકાર :—

વર્ધમાનતપોનિધિ પ. પૂ. આચાર્યદેવશ્રી
વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજ

—: પ્રકાશક :—

દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ

કુમારવાળા વિ. શાહ

૨૮, ગુલાબવાડી,

મુંબઈ-૪૦૦૦૦૪

મૂલ્ય

૭-૦૦

પ્રથમ આવૃત્તિ

વિ. સં. ૨૦૩૭

સંપાદક

પ.પૂ. મુનિરાજમી પદ્મસેનવિજયજી મહારાજ

પ્રાપ્તિસ્થાન

૧ દિવ્યકર્મણિ દુરગ

કુમારપાળ વિ. શાહ

૬૮, ગુલાલવાડી,

મુંબઈ-૪૦૦૦૦૪

૨ ભરતકુમાર પત્રકર્તા

૮૬૮, કાળુશીની પોળ, કાળુપુર,

અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧.

૩ જયંતીકુમાર ચંપકલાલ ભાગુસાસી

૧૧૯૪, લક્ષ્મીનારાયણ પોળ,

રાજમહેતાની પોળ,

અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧.

૪ મયારામ સદ્ગુણીય

૬૮, વસંતકુંજ,

શારદામંદિર રોડ, પાલડી,

અમદાવાદ-૭.

મુદ્રક

જગદીશચંદ્ર સી. શાહ

પલક ટાઈપી સેટર

નગરશેઠો વાડો,

ધીકાંટારોડ,

અમદાવાદ-૧.

પ્રકાશકીય ઉદ્દગાર

‘મહાસતી ઋષિદત્તા’નાં જીવન-કવન ઉપર પૂજ્યપાદ-શ્રીએ વર્ષો પૂર્વે આપેલા પ્રવચનોનું ‘દિવ્યદર્શન’ સાપ્તાહિક-માંથી સંચયન-સંકલન કરી વાચક મુશુક્લ ચળજનોના કર-કમલમાં અન્થરતનરૂપે પ્રસ્તુત કરતાં અમારા આનંદને કોઈ ત્રીમા નથી.

પૂજ્યપાદશ્રીએ આ સમગ્ર પ્રવચનો અન્થરૂપે છપાતાં પૂર્વે આદ્યન્ત જોઈ-તપાસી આપવા જે અનુગ્રહ કર્યો છે તે બદલ અમો તેમના ઋણી છીએ. તેઓશ્રીનાં પ્રવચનોમાં પાને પાને અને વાક્ય વાક્યે આર્ય સંસ્કૃતિ અને જૈનશાસનના સારભૂત જે ઉમદા અને તાર્વિક વિચારકણિકાઓ પ્રસ્ફુટિત થઈ છે-એક કુશળ માનસશાસ્ત્રીની ઢબે પ્રત્યેક નાની-મોટી ઘટનાઓને આત્મલાભમાં ઢાળી દેનારી જે બહુમૂલ્ય શિક્ષાઓ શબ્દદેહે સાકાર થઈ છે તેનું મૂલ્યાંકન કરવાનું અમારું ગળુ નથી.

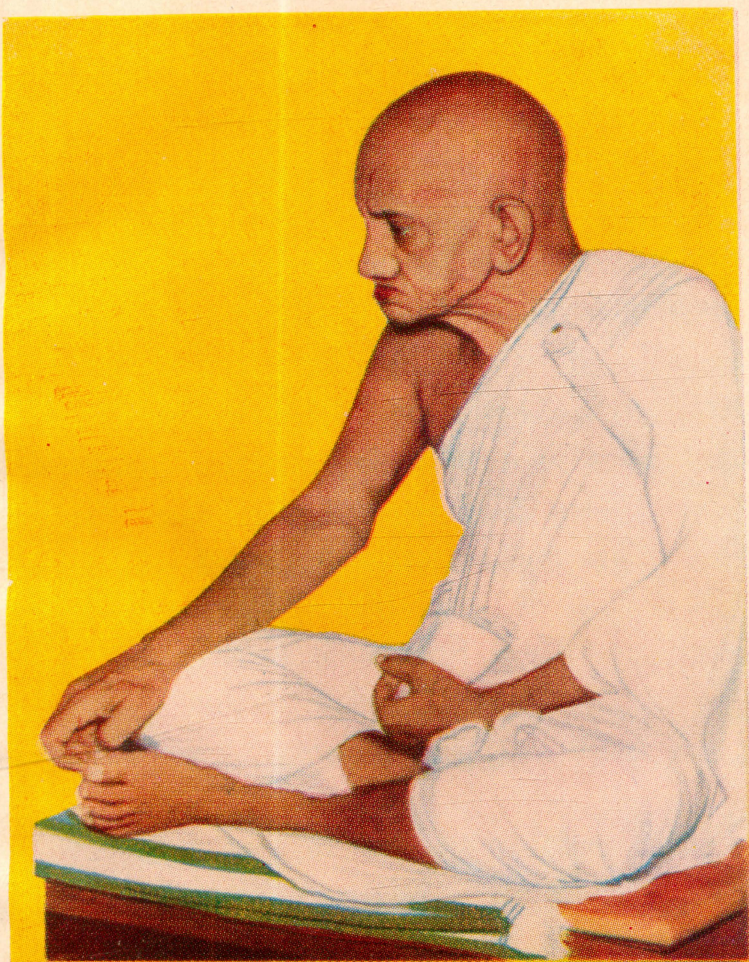
પ્રસ્તુત પ્રકાશનમાં અદિથી અંત સુધી પ્રદ્ સંશોધન વગેરે જવાબદારીભર્યા કામમાં પ. પૂ. સુનિરાજશ્રી પદ્મસેન-વિજયજી મહારાજે જે ઊંડો રસ દાખવ્યો છે તે બદલ અમો તેમના ઋણી છીએ. વળી અમદાવાદ નિવાસી શેઠ શ્રી મયાલાધ લક્ષ્મીચંદના સુપુત્ર શ્રી બીપિનલાલ કે જેઓને ત્યાં તેમના અતિ આગ્રહથી પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવશ્રી (વિ.સં. ૨૦૩૭માં) પધાર્યા ત્યારે તેઓએ પૂજ્યપાદશ્રીને કંઈક ને કંઈક સુદૃઢ કરવા માટેની સૂચના પ્રદાન કરવા ખૂબ જ વિશ્વસિઓ કરી હતી,

તેમણે પૂજ્યપાદશ્રીની તે પદ્મરામણીની પુનીત સ્મૃતિમાં ઉદારતા-
 પૂર્વક પ્રસ્તુત સંપૂર્ણ અન્યરત્નના પ્રકાશન-મુદ્રણ અંગે પ્રારંભિક
 સહાય કરી અમારા આ કાર્યમાં સહભાગી બન્યા છે તે ખરેખર
 અનુમોદનીય છે. આ અન્યતું મુદ્રણકાર્ય કરનાર ‘પલક ટાઈપ
 સેટર’વાળા શ્રી જગદીશભાઈ માટે અમારે ખરેખર કહેવું
 પડશે કે તેઓએ પૂજ્યપાદશ્રીના ચાહુ વિહારે ચાર-ચાર પાંચ-પાંચ
 દિવસે સ્વયં પ્રુફ લઈને હાજર થઈ દિલ્લચસ્પીથી ઝડપસેર આ
 અન્યને પૂર્ણ કરવામાં જે જહેમત ઊઠાવી છે તે ધન્યવાદ આપવા
 લાયક જ છે. પ્રાન્તે આ અન્ય રત્ન ‘મહાસતી ઋષિદત્તા’
 ભાગ-૧ના વાચન-મનન દ્વારા મુમુક્ષુઓ આત્મ કલ્યાણમાં પ્રગતિ
 સાધે એજ શુભેચ્છા.

[દૂક સમયમાં તૈયાર થઈ રહેલા બીજા ભાગને વાચકોના
 કરકમલમાં પ્રસ્તુત કરવાની મહેચ્છા સાથે]

લિ.

દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ વતી
 કુમારપાળ વિ. શાહ

સુવિજ્ઞાન ગરજાદિપતિ સિદ્ધાંત મહોદયિ
આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ

કર્મસાહિત્ય સૂત્રધાર, સંયમૈકપ્રાણ,

વાતસલ્ય નિધિ

વિશ્વલ્યાણકર જિનશાસન ઉદ્યોતક

સિદ્ધાંત મહોદધિ

દિવંગત

પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ

શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ

જેમનું

વ્યક્તિત્વ અને કૃતિત્વ બેનમૂન હતું

જેઓનું ધર્મપ્રધાન અને સંયમતન્મય જીવન

હજારો મુમુક્ષુ લવ્યાત્માઓને માટે

પવિત્ર પ્રેરણાઓનું પાવરહાઉસ બની ગયું

તથા

જેઓએ જૈન જગતને સેંકડો

સાધુમહાત્માઓના રત્નદીપોથી

ઝગમગાવી મુકયું

એવા

પરમ આરાધ્યપાદ ગુરુવર્યશ્રીના

ચરણોમાં

આ પુસ્તક અર્પણ કરવા પૂર્વક અમો કોટિશઃ વંદન

કરીએ છીએ.

લિ.

આપનો વિનમ્રસેવક

બિપિનકુમાર મયાભાઈ લક્ષ્મીચંદ (અમદાવાદવાળા)

સતીત્વનું ઝળહળતું તેજસ

સમગ્ર આર્યદેશમાં પ્રાચીનતમ કાળથી નિર્મળ શીલનો અદ્ભુત મહિમા ગવાતો આવ્યો છે. મહાસતી સીતા, મહાસતી સુભદ્રા, મહાસતી મનોરમા, મહાસતી મદનરેખા, આ બધી મહાસતીઓએ શીલરક્ષા માટે જે જીવલેણ કષ્ટો અને પ્રાણઘાતક સંકટો વેઠ્યાં છે એનાં પૂર્વઋષિ-મુનિઓએ મુક્ત કંઠે પ્રશંસા-ગુણગાન કરીને આર્યો અને જૈનોનાં જીવનની બાહ્ય-આભ્યંતર ચારિત્ર્ય સંપત્તિને સમૃદ્ધ કરવામાં બહુમૂલ્ય ફાળો આપ્યો છે. ‘શુદ્ધ ચારિત્ર્ય એ જ માનવજીવનનું મહામૂલ્યવંત મોતી છે, આત્મ સૌંદર્યનું ઘેનમૂળ આભૂષણ છે, સામાજિક અને આધ્યાત્મિક જીવનનાં પ્રાણ છે’ આ બાબત ઉપર પુષ્કળ ભાર અપાવાનાં કારણે જ ભૂતકાલીન જૈનો અને આર્યોનું જીવન ઘણું જ પવિત્ર બની રહ્યું હતું. પાશ્ચાત્ય ભોગવિલાસપ્રેમી પ્રજાનાં કુસંસર્ગનાં કડવા ફળરૂપે આજે એ ચારિત્ર્યનું તેજ વ્યક્તિગત અને સામાજિક જીવનમાંથી વિદુષ્ટ થઈ જતાં પ્રજા બિચારી ત્રાહિ મામ્ પોકારી રહી છે. બ્રહ્મચાર-દુરાચાર-અનાચાર-લપટતા વગેરે મહાદૂષણો એટલી હદ સુધી વકર્યા છે કે લગભગ સમગ્ર ભારતીય પ્રજા આજે ત્રાસ-સંતાપ અને બેચેનીની ચક્કીમાં પિસાઈ રહી છે, અશાંતિની આગમાં શેકાઈ રહી છે એનાં પ્રખર તાપમાં અકળાઈ રહી છે. એનું અંતર કોઈક ઈશ્વરી હૃતની રાહ ભેઈ રહ્યું છે- પ્રતીક્ષા કરી રહ્યું છે કે ક્યારે આ બધા સંતાપ ની ભઠ્ઠીમાંથી હાથ ઝાલીને બહાર કાઢનાર કોઈ દિવ્ય પુરુષનો ભેટો થાય !

ખરેખર આવી ખૂરી દશામાં બાણે કૂદરતે એમનો પોકાર સાંભળ્યો. હોય તેમ આ ‘મહાસતી ઋષિદત્તા’નો એક અમૃત કટોરો ધારણ કરીને એક દિવ્ય વિભૂતિ આપણી સમક્ષ ઉપસ્થિત થઈ છે. એની આંખમાં જ નહીં - રોમેરોમમાં ભરપૂર કરુણાનો વાસ છે - એની વાણીમાંથી માત્ર શબ્દો નહીં સાક્ષાત્ હૃદયને ઠારનારી શીતળ જળની વર્ષા થઈ છે. એક હાથમાં અમૃતનો કટોરો લઈ એ દિવ્ય વિભૂતિ સંસારનાં ત્રિવિપતાપથી અકળાઈ ઊઠેલા આત્માઓ ઉપર અમીસિચન કરી રહી છે અને હજારો આત્માઓનું હૈયું એનાથી ઠંડું છે, કોમળ બન્યું છે અને શીલની દિવ્ય સુગંધથી સુરાસિત બન્યું છે. જીવનનાં અંધારા ખૂણાઓમાં દિવ્ય પ્રકાશ પથરાયો છે, અજ્ઞાન અને મોહનું તિમિર યોગળા ગયું છે એ દિવ્ય વિભૂતિનાં પવિત્ર પારસસરપર્શથી અનેકોનું લોહમય જીવન સુવર્ણમયતેજસ્વી બન્યું છે.

પ્રાતઃકાલીન પ્રતિક્રમણમાં બોલાતા ‘ભરહેસર-બાહુબલી’ સૂત્રમાં રોજ મહાપુરુષો અને મહાસતીઓનાં પવિત્ર નામોનું રટણ કરીએ છીએ-એમાં ‘રાઈમઈ રિસીદત્તા’ પદમાં આ મહાસતી ઋષિદત્તાને પણ ભાવભીની અંજલિ આપીએ.

ભૂતકાળમાં ડોકીયું કરીએ તો સહેજે જણાશે-આ મહાસતીનાં જીવન ચરિત્રનું અનેક ઋષિપુંગવોએ લવ્ય અને શ્રુતિ-રમ્ય આલેખન કર્યું છે. પ્રાકૃત-સંસ્કૃત અને ગુજરાતી ભાષામાં ગદ્ય-પદ્ય ઉભયરૂપે પચ્ચીશથી વધુ નાની મોટી કૃતિઓ જૈન જ્ઞાનભંડારોની શોભામાં વધારો કરી રહી છે. એમાંની ઘણી તો મુદ્રિત પણ થઈ ચૂકી છે. મહાસતી ઋષિદત્તાનું જીવન ચરિત્ર

એ કોઈ પ્રણયકથા કે નવલકથા રૂપ સમજી લેવાની જરૂર નથી
 ૩ કલાકમાં પૂરી થઈ જાય એવી મનોરંજક માત્ર સીનેમાની
 સ્ટોરી પણ નથી કે નથી આ કોઈ માત્ર વાંચીને સમય પસાર
 કરવાની રમત, આ તો મહા મૂલ્યવંત શીલ વગેરે આદર્શો ને
 જીવંત રીતે અપનાવી લેવા માટે ભારોભાર પ્રેરણા આપતી
 ધર્મકથા છે. શીલની રક્ષા માટે સંકટો અને ભીષણ કષ્ટો સાથેનાં
 જીવસટોસટનાં સંઘર્ષોનો ચિતાર રજૂ કરતી રોમાંચક કથા છે.
 ધીરજ અને હિંમતની ચરમસીમાઓનું પ્રાણુવંત દર્શન કરાવનારી
 ઉદાત્ત કથા છે.

આ કથામાં નાયક તરીકે કનકરથ રાજકુમાર રુદ્રમિણી
 નામની રાજકન્યાને પિતાના આદેશથી પરણવા માટે પ્રયાણ કરતો
 સૌ પ્રથમ આપણી સમક્ષ ઉપસ્થિત થાય છે. માર્ગમાં જંગલ
 છે, ત્યાં એક ઉદ્યાનમાં મનોહર જિનમંદિર છે, એક વૃદ્ધ
 તાપસ રોજ ત્યાં જિનેશ્વરદેવની પૂજા-ભક્તિ કરી રહ્યો છે.
 ઋષિદત્તા એ આ તાપસની કન્યા છે પણ કૂદરતે ત્રણે લોકનાં
 સૌંદર્યનું જાણે કે એનાં અંગે અંગમાં પ્રદર્શન કર્યું છે.
 રાજકુમાર કનકરથ ઋષિદત્તાનાં દર્શન પછી જરાય રાગાવહ્વળ
 થતો નથી છતાં તાપસના આગ્રહે ઋષિદત્તા સાથે એને લગ્ન
 જીવનમાં જોડાવું પડે છે. રુદ્રમિણીને પરણવા નિકળેલો રાજ-
 કુમાર ઋષિદત્તાને લઈ પાછો ફરી જાય છે—આ ખીના જાણુવા
 મળતાં જ રુદ્રમિણીનાં અંતરમાં સ્ત્રીસહજ ઈર્ષ્યાની આગ ભડકી
 જાડે છે, એને હેરાન-પરેશાન કરી મૂકવા માટે સુલસા નામની
 જોગણનો આશરો લે છે. જોગણ સુલસા કનકરથનાં નગરમાં
 આવી જોગમાયા વડે રોજ રાતના એકેક માણસનું ખૂન કરી
 ઋષિદત્તાનાં મુખની આસપાસ માંસ-લોહીનું બિભત્સ દ્રશ્ય સર્જે
 છે. ઋષિદત્તાના હોઠ અને મોઢું લોહી-માંસ ભીનું ખરડી નાંખે છે

રાજકુમાર ચોકી ઊઠે છે. જગાડે છે—પૂછપરછ કરે છે—અને એને એની નિર્દોષતાની ખાતરી થાય છે. પરંતુ જોગણુ રાજાને ઋષિ-દત્તાનું આ રોજ ખરોજનું ઘોર હત્યાનું કૃત્ય હોવાનું ઠસાવી દે છે.

તેથી હવે રાજા દ્વારા સુલસા જોગણુ ઋષિદત્તાને જીવતી ડાકણ રૂપે પ્રસિદ્ધિ આપવામાં સફળ થાય છે અને રાજા એને અવળે ગધેડે બેસાડી નગર બહાર લઈ જઈ મારી નાંખવાનો હુકમ છોડે છે. વધસ્થાનમાં મૂર્છિત થઈ ગયેલી ઋષિદત્તાને જોઈ જલ્લાદો મરેલી સમજીને પાછા ફરી ગયા પછી ઝંઝાવાતમય જીવનદશાનો પ્રારંભ થાય છે. પ્રસ્તુત ભાગમાં આવતી ઋષિ-દત્તા કથાનો આ સંક્ષિપ્ત સાર છે. કથાનો રોમાંચક શેષાંશ ભાગખીજમાં પૂર્ણ કરવામાં આવશે.

વિ. સં. ૨૦૨૮-૨૯ ના વર્ષ દરમિયાન અમદાવાદમાં પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ ચાતુર્માસ અને તે પછી શેષકાળમાં આ મહાસતીનાં ઉપરોકત પ્રસંગોને પ્રવચનમાં એક પછી એક આલેખવા માંડ્યા. શ્રોતાવર્ગ તેા સાંભળતાં સાંભળતાં એટલો મુગ્ધ થઈ જતો કે જાણે માનવધરતી ઉપરથી કોઈક સ્વર્ગની ધરતી પર આવીને ઊભા રહ્યાં કે શું? કાળનું તેા જાણે કે સાવ વિસ્મરણ થઈ જતું. ૦૧ કલાક સાંભળીને પછી ઊઠીને પાછા આવતા રહીશું એવી ગણતરીથી આવનારાઓ તેા પાછા ફરવાનું શું—ઊઠવાનું પણ ભૂલી જતાં. સમય જતાં એ પ્રવચનો ‘દિવ્યદર્શન સાપ્તાહિક’નાં વાંચકોને દિવ્ય આનંદની અનુભૂતિ કરાવી ગયાં.

પૂજ્યપાદશ્રીએ આ મહાસતીના પ્રસંગોનું માત્ર એક કથાની જેમ આલેખન નથી કર્યું પરંતુ એક એક પ્રસંગોની ખારીકમાં ખારીક હકીકતોને ધ્યાનમાં લઈ એમાંથી માનવ જીવનને ઉચ્ચ-તાનાં શિખર તરફ દોરીજનાર અનુભવગર્ભિત આદર્શોનું નવ-નીત તારવી આપ્યું છે. કથાની ઝીણી ઝીણી બાબતોમાંથી ફલિત થતાં માનવતાનાં મહાન સિદ્ધાંતોનું મનનીય હૃદયગમ નિરૂપણ

માનવનાં ચાંચળ મનને સ્થિરતા અને દૃઢતાનાં પંથે દોરી જનારું છે. પૂજ્યપાદશ્રીએ કથાપ્રસંગોનાં આલેખનને નિરસ નહીં બનવા દેતા હાલે ને પગલે એમાં માનવની આંખ ઉઘાડી નાંખે એવો જે સુંદર બોધપ્રસાદનો થાળ પ્રસ્તુત કર્યો છે એનો તો કોઈ આસ્વાદ જ અનેરો છે. પ્રસંગોનાં આલેખન સાથે માનસિક ઉચ્ચ ભૂમિકાઓનું જે સહવર્ણન છે એનું એવી સુંદર રીતે જોડાણ કર્યું છે કે વાચકને જરાય એમ ન લાગે કે આ એક વાતમાં વળી બીજી બીજી બહારની વાતો ક્યાંથી આવી ગઈ ? ! ક્ષમા-નમ્રતા-વૈરાગ્ય-સમાધાનવૃત્તિ વગેરે માનવજીવનનાં લવ્યાતિ-લવ્ય મૂલ્યોને પૂજ્યપાદશ્રીએ જે સહજ ઉઠાવ આપ્યો છે એ પણ મનુષ્યને સભાન અવસ્થામાં લાવી દેનાર છે અને કર્તવ્યની દિશામાં મંગળ પ્રસ્થાન કરાવનાર છે. દ્રંકમાં, પૂજ્યશ્રીએ પોતાના સમગ્ર અનુભવોનો નિચોડ અને ચિંતનનું નવનીત આ કથા-પ્રસંગોનાં માધ્યમે આપણી સમક્ષ ભેટ ધર્યું છે. માત્ર કથાને જ લાગ વાંચી લઈને ચોપડી બંધ કરી ખૂણામાં મૂકી દેવાનું જો વાચકનું દુર્ભાગ્ય નહીં હોય તો આ પુસ્તકનું આદ્યોપાન્ત વાચન-મનન અને ચિંતન એની હૃદયગુફાનાં દ્વાર ખોલી નાખશે અને આત્મસૌંદર્યનું ઝળહળતું દર્શન કરાવશે. ચિત્ત દર્દને વાંચનારને માત્ર આનંદ આપી જશે એટલું નહિ પણ જીવનની ગૂઢતમ સમસ્યાઓ જે પોતાને મુંઝવી રહી હશે એનું ખૂબજ સરળ નિરાકરણ-સમાધાન તેને આમાંથી સહજ પ્રાપ્ત થઈ જશે, ‘જે કાંઈ છે તે બધું હું જ છું’ એવી મિથ્યા અભિમાનની ભેખડો નીચે દબાવેલા મનુષ્યને પોતાની ક્ષુદ્રતાનું ભાન થતાં કર્મોની ભેખડો ચીરીને બહાર આવવાનો અદમ્ય ઉત્સાહ જાગશે.

પ્રાન્તે, આ કથાગ્રન્થના વાંચનથી લવ્ય જીવો મુક્તિમાર્ગમાં પ્રગતિ સાધે એજ શુભેચ્છા.

વિષયાનુક્રમણિકા

૫૦૮

૧ રાજકુમાર કનકરથનું લગ્નપ્રયાણ	૧
૨ પર-રાજ્યની હદમાં આપદા	૮
૩ અદસ્યબાળા કોણ : બાલનો રસ અતરનાક	૧૫
૪ બુદ્ધિનો અતિશય	૧૯
૫ કુમારની જ્ઞાન-સ્તવના	૨૮
૬ મંદિરે ઋષિ અને કન્યા : મુખ્ય ઉપકાર પ્રભુનો	૩૪
૭ ઋષિની પૂર્વકથા : તત્ત્વશિક્ષા	૪૩
૮ પરલોકનો વિચાર	૪૬
૯ સમ્યગ્દર્શન અને સમાધિ	૫૧
૧૦ હરિષેણ રાજા આશ્રમમાં	૫૯
૧૧ પ્રીતિમતીનું ઝેર નિવારણ	૬૪
૧૨ કર્મનું જૈન વિજ્ઞાન	૬૮
૧૩ અમૂલ્ય ચિત્તરત્ન	૭૭
૧૪ વીલરાગની સાચી સેવા	૮૫
૧૫ રાજા હરિષેણ વિરક્ત અને છે	૯૨
૧૬ રાજરાણી નપોવનપ્રતિ	૯૮
૧૭ ઋષિદત્તાનો જન્મ	૧૧૧
૧૮ સત્ત્વના ઉપાય	૧૧૫
૧૯ ઋષિદત્તાનું લગ્ન	૧૧૯
૨૦ શબ્દોનો ચમત્કાર : મહાદાનનો ઉપાય	૧૨૨

૨૧ ઈન્દ્રિયોના અનર્થ : આપઘાત અકાર્ય	૧૩૪
૨૨ શબ્દોદ્ધાર	૧૪૧
૨૩ ઋષિદત્તાને આપની હિતશિક્ષા	૧૪૬
૨૪ માનસિક રોગો	૧૬૬
૨૫ જ્ઞેગણુની પાપલીલા	૧૭૬
૨૬ દુષ્ટતા અને ધર્મનો ધર્મ	૧૮૫
૨૭ ઋષિદત્તા પર કલંક	૧૯૧
૨૮ ઋષિદત્તાના વધનો આદેશ : જીવની અશરણુદશા	૧૯૬
૨૯ ધર્મખાલામાં દાન વિવેક	૨૦૫
૩૦ ઋષિદત્તાનો ગેબી અચાવ	૨૧૪
૩૧ ધર્મ શું રક્ષણ આપે	૨૧૯
૩૨ શીલ અને સંયમ	૨૩૦

મહાસતી ઋષિદત્તા

૧ રાજકુમાર કનકરથનું લગ્નપ્રયાણ

ભરતક્ષેત્રના મધ્યખંડમાં રથમહાન નામનું નગર છે. ત્યાં રાજા હેમરથ રાજ્ય કરે છે. ન્યાયમાર્ગે રાજ્ય કરતો હોવાથી પ્રજા સુખી છે. સંતુષ્ટ છે. રાજાને સુયશા નામની રાણીથી કનકરથ નામે પુત્ર થયો. એને કળાઓ શિખવવામાં આવી, પરંતુ એમાં એ ઊંચી ગતિનો જીવ, એટલે ધર્મ-કળામાં સારો હોંશિયાર બન્યો.

પ્રાયઃ હલકી ગતિથી આવેલા જીવો ધર્મકળામાં સારી કુશળતા પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી;

કેમકે એમના આત્મામાં હલકી ગતિના ક્ષુદ્ર અને પાપભરી જીવનચર્યાના ઘેરા સંસ્કાર એવા ભરચક ભરાયા હોય છે કે એની અસર ધર્મ તરફ રુચિ-આકર્ષણ જ ન બગવા દે. ત્યારે જો ધર્મ તરફ રુચિ જ નહિ તો ધર્મકળાની કુશળતા ક્યાંથી આવે? તો એટલું સમજી રાખો કે એક ધર્મકળા બીજી બધી કળાને જીતી જાય છે.

‘ધર્મકળા’ એટલે ધર્મની સુંદર શ્રદ્ધા, ધર્મનો ઉત્તમ વિવેક, અને ધર્મની તારક ક્રિયા. શ્રદ્ધા વિવેક અને ક્રિયા જોનામાં હોય તેને શ્રાવક કહેવાય. ‘શ્રાવક’ શબ્દના ત્રણ અક્ષર શ્ર-વ-ક આ સૂચવે છે. એટલે એવો શ્રાવક ધર્મ-કળાવાળો ગણાય. આ ધર્મકળાની બહિહારી છે. જગતમાં અનેક પ્રકારની હુન્નરોની અને બીજી ત્રીજી કળાઓ હોય છે. એ વિશેષરૂપે વિકસી હોય તો બીજાને ચમત્કાર પણ પમાડી

હે એવી હોય. પરંતુ ધર્મકળાની આગળ એ કુછ વિસાતમાં નહિ.

કનકરથ ધર્મકળામાં વિશેષ હોંશિયાર છે. બીજી બાજુ ડૉબેરીનગરમાં સુંદરપાણી નામના રાજાને વાસુદા નામની રાણી છે. ઇન્દ્રાણી જેવી એ રાણીથી રૂપાળી રુદ્રિમણી નામે પુત્રી ઉત્પન્ન થઈ છે. એ વિદ્યા-કળામાં કુશળ છે. યૌવનમાં આવતાં રાજા એના માટે વરની ચિંતામાં વૃદ્ધ મંત્રીને પૂછે છે કે ‘આ કન્યાને ક્યાં દેવી?’

મંત્રી કહે છે, ‘મહારાજા ! રથમર્દન નગરના રાજા હેમરથનો પુત્ર કનકરથ આપણી ઢીકરી માટે બહુ યોગ્ય વર છે. તો એની સાથે કન્યાને વતવો.’

મંત્રીઓ રાજાની આંખ કહેવાય. મંત્રીએ જોયું તે રાજાએ જોયું. મંત્રીના જોયા પર વિશ્વાસ; તે રાજાએ તરત હેમરથ રાજા પાસે હૂત મોકલ્યો. જઈને રાજાની આગળ રુદ્રિમણીનાં રૂપ-ગુણના એવા વર્ણન કર્યાં કે રાજાને મનમાં એના પ્રત્યે આકર્ષણ ઊભું થઈ ગયું, અને હૂતે પછી કહ્યું કે ‘અમારા રાજા આ કન્યાને આપના ગુણિયલ પુત્ર કનકરથને વેરે આપવા ઇચ્છે છે. માટે કુમારસાહેબને અમારે ત્યાં કન્યા સાથે લગ્ન માટે મોકલો.’

ત્યારે હેમરથરાજાએ એ સ્વીકારી લીધું, અને પોતાના પુત્ર કનકરથને કહે છે, ‘જાઓ તમે આ કન્યાને પરણવા માટે ડૉબેરી નગરી પહોંચી જાઓ.’

જેતું મહત્ત્વ આંધળિયા ય કરાવે :-

કુમાર કનકરથને કાંઈ એટલી બધી તાલાવેલી નથી; કેમકે એને મન જડતું એવું મહત્ત્વ નથી કે એમાં આંધળિયા કરવાનું મન થાય. એ જુએ છે કે ‘આ કન્યા

અંગે તો સામેનો હૂત કહે છે એટલા માત્ર પર વિશ્વાસ કેમ ધરાય ? બાપને પોતાની કન્યા સારા ઠેકાણે વરાવવી હોય એટલે એ તો એનું સારું જ ગાય. બાકી કન્યાનું સાચું સ્વરૂપ તો આપણા વળ દ્વારા આનુબાનુથી તપાસ કરાવીએ તો જ ખબર પડે. તો એ રીતે કન્યાના ગુણ ને લાયકી બહુયા વિના એકલા વિષયરાગમાં અંધ બની રૂપમાં આકર્ષાઈને સંબંધ બાંધવામાં શો લાભ ? કદાચ આત્માને જીવનભરના સંતાપ-અસમાધિ ઊભા થાય તો ? ’

કુમારનું મન દ્વિધામાં પડ્યું. એક બાજુ પિતાની આજ્ઞા છે, તો બીજી બાજુ આંધળિયાં કરી ગમે તેવી કન્યા સાથે જીવનભરનો સંબંધ બાંધવામાં જોખમ દેખાય છે. આ જોખમનો વિચાર જડ કરતાં આત્માનું વધારે મહત્ત્વ આંકવા પર આવે છે. મનને જો એકલા જડ વિષય-સુખનું જ મહત્ત્વ હોય, તો તો મનને એમ થાય કે, ‘લાવેને, રૂપાળી રાજ-કન્યા આપણે માગવા ગયા વિના આપણને ઘેરબેઠે લાવી ધરાય છે ને ? તો વધાવી લો.’

કુપાત્ર ખોટા : ને વિષયલંપટી પણ ખોટા :-

પરંતુ ના, મનને મહત્ત્વ આત્માનું વધારે લાગે છે, તેથી મન આ વિચારે છે કે, ‘વિષયલંપટતાના આંધળિયામાં જો કપાતર (કુપાત્ર) સાથે જીવન-સંબંધ બાંધાઈ ગયા, તો આત્માને રોજના સંતાપ, રોજનાં આત્મધ્યાન, રોજની અસમાધિ ! અને સારા સહયોગથી આત્મહિત સાધવામાં જે અનુકૂળતા રહે તે લૂંટાઈ જાય. એમ ભલે ને એવું કુપાતર નહિ, પણ સેવાકારી પાત્ર મળ્યું, કિન્તુ જો એ માત્ર વિષય-

સુખની જ લાંપટ છે, તો ય એના રૂપરંગ અને હાવભાવમાં ખેંચાઈ ગયેલા જીવને એકલા વિષયોન્માદ મળે; ત્યારે પહેલેથી જો આત્માનું મહત્ત્વ આંકવાનું રાખ્યું હોય તો એવા પાત્રની ય સાથે સંબંધ ન જોડાય અને ઉન્માદના અનર્થથી બચી જવાય.'

રાજકુમાર કનકરથ આમ વિમાસણમાં છે કે, 'સામા પાત્રને પરખ્યા વિના, એના ગુણ-દોષ જાણ્યા વિના એમ જ એની સાથે જીવન-સંબંધ શી રીતે બંધાય?' ધર્મ-કળાકુશળ છે ને કુમાર? એથી એને મન આત્માનું વિશેષ મહત્ત્વ છે, એટલે આ વિમાસણમાં પડે છે, પોતાની હૃદયવ્યથા એ પિતાને જણાવે છે.

પિતાનું સમાધાન :-

ત્યારે પિતા કહે છે. 'એવી શંકાકુશંકા કર નહિ. સારા ઘરની એ છોકરી છે, માટે ખાનદાન હોય. એમ તો દુનિયામાં રાજકુમારો ઘણા છે, પરંતુ એના પિતાને કોઈ સારા રાજકુમારને શોધી કાઢવાની ચિંતા થઈ, એ સૂચવે છે કે પોતાની પુત્રી એવી વિશિષ્ટ લાયકાતવાળી હોય ત્યારે જ એવા વિશિષ્ટ કુમારને શોધવા તરફ દષ્ટિ જાય. બાકી જેવી તેવીને તો ગમે ત્યાં રૂપાળા અને શ્રીમંતને વેર નાખી મન પરથી ભાર ઉતારી નખાય; એને માટે વળી ખાસ ગુણિયલની ખોજ શી કરવાનું બને? માટે તું શંકા ન રાખ, જા, અને એને પરણી લે.'

દાક્ષિણ્યથી કુમાર ઊપડે છે :-

પિતાના બોલ પર કનકરથના મનને સંતોષ નથી,

કિન્તુ દક્ષિણ ગુણના લીધે વિચારે છે કે 'પિતાજીની સામે દલીલબાજીમાં ઊતરવું ફીક નથી, તેથી કર્મ' અને ભવિતવ્યતા મુજબ થવાનું થવા દો.' બસ, એમ વિચારીને પિતાએ આપેલા દહાવ-લશ્કર સાથે એ ઊપડ્યો કૌભેરી નગર પ્રત્યે. હવે મનમાં બહુ ચિન્તા રાખી નથી, ને આગળ આગળ પ્રયાણ કર્યે' જાય છે. ત્યારે પૂછો,

પ્ર૦-જો મનમાં વસવસો હોય કે કોણ જાણે કન્યા કેવીક ગુણ-દોષવાળી હશે, તો શું મન નિશ્ચિન્ત રહી શકે? ચિન્તા ન થાય ?

ઉ૦-પણ અહીં સમજવા જેવું છે કે,

મનને આત્માનું મહત્ત્વ લાગ્યા પછી એ યોગ્ય પુરુષાર્થ બાદ બનતી બહારની ઘટના-એને આત્માનાં કર્મ' અને ભવિતવ્યતાના અવશ્યભાવી બનાવ તરીકે લેખે છે. પછી અવશ્યભાવીમાં ચિન્તા શા સારુ કરે ?

મુખ્યપણે આત્માને માન્યો એટલે તો એનાં પૂર્વોપાર્જિત કર્મ' અને એના પર કામ કરતી નિયત ભવિતવ્યતાને પણ માનવી જ પડે.

સંસારી જીવ સાથે એ કર્મ' અને ભવિતવ્યતા તો અનાદિ કાળથી સંકળાયેલાં તત્ત્વ છે. એટલે આત્માને મહત્ત્વ આપ્યા પછી એને કેમ અવગણાય ? કેમ ધ્યાન બહાર રખાય ? આત્માને માનવો છે, ને એની સાથે બાદ સંકળાયેલ કર્મ' નથી માનવા ? ભવિતવ્યતા નથી માનવી ? જો એને અવગણો, એ જાણે કશું છે જ નહિ એમ માનો,

તો પછી આત્માને કેવો માન્યો ? શું સદાનો શુદ્ધ ? એવું જો હોય ને, તો તો આત્મા પર બનતી વિચિત્ર ઘટનાઓ અવાસ્તવિક ઠરે. સદા શુદ્ધને વળી વિચિત્ર ઘટનાઓના ભોગ શું કામ બનવાનું હોય ? કારણ વિના કાર્ય બને નહિ.

નિશ્ચયવાદી કેવાં ભૂલે છે ? :-

માટે ભૂલા પડતા નહિ, આજના કપોલકલ્પિત નિશ્ચય-નયને માનનારા કે કોરી ભવિતવ્યતાની ઘટનાઓ માનનારાના પલ્લે પડતા નહિ. કર્મવશ એ નાયતા તો હોય જ છે. છતાં કર્મ આત્માને કશું કરતા નથી એમ જોલે છે ! કર્મના ભોગ બનતાને અનિચ્છાએ આપત્તિચસ્ત એ બનતા તો હોય જ છે, છતાં એની પાછળ આત્માનાં વિચિત્ર કર્મ કામ કરતા હોય છે એમ નથી માનવું ! કર્મનું એ કાર્ય હોવાનું નથી માનવું ; કહેવાતા નિશ્ચયવાદીની આ કેવી અજ્ઞાન મૂઠ્ઠ દશા ?

કર્મનો આત્મા પર કેશો પ્રભાવ જ ન હોય તો-

જીવ અત્યારે સંસારી શાને ?

ચાર ગતિઓમાં ભટકતો શાને ?

કાયદાની કેદમાં પૂરાવાનું શા માટે ?

અનેક પ્રકારનાં શાતા-અશાતા, યશ-અપયશ, માન-અપમાન વગેરે ફળ ભોગવવાનું કેમ ?

અગર કર્મની પરાધીનતા નથી, તો આ બધું આત્માને શા સારુ વેઠવાનું અનુભવવાનું હોય ?

કર્મનો પ્રભાવ નથી તો કેમ ધાયુ' ઘણું સફળ નથી થતું ? ને અણધાયુ' અણધર્મિયું કેમ આવી પડે છે ?

આ સ્થિતિમાં માનવું જ પડે કે એકલા શુદ્ધ આત્માથી આ બધી વિચિત્ર ઘટનાઓ બને નહિ; એ તો જેમ આત્માને માનીએ એમ આત્મા પરના કર્મ-બંધન પણ માનવા જ પડે. આત્માની સાચી માન્યતામાં કર્મની માન્યતા આવી જ જાય, રાખવી જ પડે. તો જ ખરેખર આત્મતત્ત્વ સમજાપૂર્વક માન્યું ગણાય. આવી રીતે આત્માને ખાસ મહત્ત્વ અપાય ત્યારે કર્મનું મહત્ત્વ કર્મનો પ્રભાવ એની અંતર્ગત રહે જ. પછી બાહ્ય જડ પદાર્થો અને જડ સંયોગોને એવું મહત્ત્વ ન અપાયાથી તેવી તેવી પરિસ્થિતિમાં જડ વસ્તુને દોષ ન દેતા, આત્માના કર્મને કે ભવિતવ્યતાને દોષ દેવાય.

આત્માને મહત્ત્વ આપ્યા પછી આપત્તિમાં મનને શાંતિ રખાય કે જેવા કર્મના ઉદય હોય તે જ પ્રમાણે બને. એમ જેવી ભવિતવ્યતા હોય તે પ્રમાણે જ પરિસ્થિતિ બની આવે.

રાજપુત્ર કનકરથ પિતાના આગ્રહ પર દાક્ષિણ્યવશ આ જ વેચારે છે કે ‘જ્યારે એમનો આ આગ્રહ જ છે, તો ભલે રાજકુમારી રુકિમણીના ગુણદોષ બીજી રીતે બાજુવા નથી મળ્યા, પણ કર્મ અને ભવિતવ્યતા હશે તેમ બનવાનું છે; માટે હવે મારે જોગ્યપકડ કરવાની જરૂર નથી. આગળ તો જે બનવાનું હશે તે બનશે, પણ હાલ તો મારે પિતાજીની ઈચ્છા પ્રમાણે એને પરણવા જવાનું; પિતાજીને નારાજ નહિ કરવાના. બહારની વાતમાં મુખ્યપણે તો કર્મ જ કામ કરતા હોય છે; પુરુષાર્થ તો ગૌણપણે કામ કરનારો છે. ત્યારે પિતાજીનું દાક્ષિણ્ય બાળવવું એ આભ્યન્તર વાત છે, ને એમાં

મારો પુરુષાર્થ મુખ્ય જવાબદાર છે; માટે આ જ કરું’

બસ, રાજાએ લડાવ-લશ્કરની જે તૈયારી કરી આપી, તે લઈને કનકરથે કૌભેરી નગરી તરફ પ્રયાણ આદર્યું. રસાલો આગળ વધી રહ્યો છે; એમાં એવું બને છે કે હવે ખીબા રાજ્યની હદની અંદર જંગલમાં એક વડના ઝાડ નીચે મુકામ કર્યો છે. રાજકુમાર સિંહાસન પર બેઠો છે, ત્યાં એ રાજ્યના રાજા અરિમર્દનનો હૃત આવીને કનકરથને આમ કહે છે,—

૨ પર-રાજ્યની હદમાં આપદા

‘ભાગ્યવાન! અમારા મહારાજા પૂછાવે છે કે તમે અમારા રાજ્યની હદમાં કેને પૂછીને પેઠા?’

કનકરથ કહે, ‘એમાં પૂછવાનું શું? દેશાંતર જવાના રસ્તા પરથી તો કોઈ પણ પ્રવાસી પસાર થઈ શકે છે.’

હૃત કહે,—‘એટલે શું રાજ્યમાલિકની રજા નહિ લેવાની?’

આ ઉત્તરમાં પૂછે છે, ‘તો શું તમારા રાજાને કાલે ઊઠીને દેશાંતર જવું હોય અને વચમાં અમારા ને ખીબાના રાજ્યની હદમાંથી પસાર થવાનું હોય, તો શું અમારી અને ખીબાની રજા માગ માગ કરશો?’

હૃત મુંઝાયો કે હા કહેવી કે ના? એટલે કહે છે, ‘એ વખતની વાત એ વખતે. અત્યારે તો તમે વિના રજાએ અમારી હદમાં ઘુસ્યા છો તેથી ગુનેગાર છો. માટે કાં તો

ગુનાની માફી માગી આગળ જવા માટે રજા માગી લેા, નહિતર યુદ્ધ માટે તૈયાર થઈ જાઓ.'

કુમારે જોયું કે 'રાજાને મિથ્યાભિમાન છે, ને તેથી ખોટી રીતે લડવા જ ચાહે છે. આમ મારા પ્રત્યે હલકી વૃત્તિ ધરાવે છે, તો પિતાજીનું ગૌરવ સાચવવા એને જવાબ હઈ દેવો.' એમ વિચારીને એ દૂતને કહે છે, 'તારા રાજાને ખોટી રીતે લડવું જ છે તો ભલે આવી જાય લડવા.' રાજકુમારના સલાહકાર એનું પરાક્રમ જાણે છે, એની ગંભીરતા અને વિશેષજ્ઞતા જાણે છે, તેથી એની વાતને વધાવી લે છે. દૂત ઉપડ્યો પાછો, અને જઈને રાજાને વાત કરતાં રાજા લશ્કર લઈ ચડી આવ્યો.

મિથ્યાભિમાન માણસને કેવો મહેકાવે છે? કેવો વિચારશૂન્ય બનાવે છે? આંગણે આવેલા આવા સારા રાજકુમારના સ્વાગત કરી એક સારા મેમાન તરીકે ઘરે પધરાવવાની અક્કલને બદલે ઉઠ્ઠું ઝગડવાની અક્કલ આપે છે !

મિથ્યાભિમાનના ઘરની અક્કલ ખોટી.

રાજા અને કનકરથનાં લશ્કર સામસામે અથડાયાં. એમાં કનકરથને વિશેષ ગુસ્સો આવવાથી એ આગળ જઈ લડવા તૈયાર થઈ ગયો, ત્યારે એના સુભટ માણસો એને રોકે છે, કહે છે, 'કુમાર સાહેબ આપ તો અમારા નેતારત્ન છો, આપે આગળ થવાનું ન હોય, આપ જેવા રત્નની તો અમારે રક્ષા કરવાની હોય; માટે આપ બેસો, અમે લડી લઈશું.'

પરંતુ કુમારનું ખમીર ઊછળ્યું છે, એટલે એ ઝાલ્યો નથી રહેતો. એ તો તલવાર સાથે લશ્કરના મોખરે આવી ગયો, અને સામા રાજાને પડકાર કરે છે કે ‘ આગળ આવ, તું જ આગળ આવ; આજ તારો કાળ તને ખોલાવી રહ્યો છે. કાળથી ગલરાઈ ખાયલો થઈ પાછળ શું છૂપાઈ રહ્યો છે ?’

પર રાજાની દુર્દશા :-

રાજાને આ સાંભળી અપમાન લાગ્યું તે આવ્યો મોખરે અને કુમારે પલકમાં તેના પર ફૂદકો મારી નીચે પટકીને પકડી લીધો. બેઠીએ બંધાવ્યો. બસ, લશ્કર નાયક પકડાઈ જતાં ઢીલું ઘેંસ. બધા નમી પડ્યા. કનકરથે રાજાનું અભિમાન બરાબર ઉતારી દેવા પાંજરામાં પૂરાવી એને કેદી તરીકે પોતાના રસાલા સાથે લીધો. કૌભેરી નગરી તરફ સવારી આગળ ચાલી રહી છે, ને રાજા કેદરૂપી એમાં સાથે છે.

લોટરી લગાવી ને ? ‘ સંભવ છે જીતી જઇશું; ને જીતીશું તો બહાર જ્યાંતિ વધશે, ’ આ લોટરી જ છે ને ! લોટરી, અતિવિશ્વાસ, અતિલોભ....બધાં ખોટાં. પોતાના બલાબલનો વિચાર કર્યા વિના આંધળિયા સાહસ કરવામાં પસ્તાવાનો વખત આવે. અભિમાનથી રાખેલો અતિવિશ્વાસ અને દુન્યવી ચીજનો લોભ આવું વગર વિચાર્યું સાહસ કરાવે છે.

અરિમર્દન રાજાને એ જ થયું. એને પોતાની સત્તા અજમાવવાનો લોભ લાગ્યો; મનમાં અભિમાન સળવળ્યું કે ‘ હું આ રાજ્યનો મોટો રાજા, તે મારી રાજા વિના પેસ-

નારને બતાવી દઉં કે, હું કોણ છું? એની પાસે માફી મંગાવું' આ અભિમાન અને લોભે પોતાના બળનો અતિ-વિશ્વાસ કરાવ્યો, ને વગર વિચાર્યું સાહસ કરાવ્યું. અહીં તો આવેલ રાજકુમારનું એક મેમાન તરીકે સ્વાગત કરવાનો અવસર હતો; એને લાવીને આંગણે પધરાવી ભક્તિ કરવાની અને મિત્રતા વધારવાની તક હતી. પરંતુ એ દેખાય ક્યાં? મદ અને લોભે અંધતા ઊભી ફરી, અંદરની ચક્ષુ ખુલવા દીધી નહિ.

મૈત્રીભાવ, કરુણાભાવ, અને બીજાના સારા ઉપર ઇર્ષ્યા નાહિ પણ પ્રમેદભાવ, એનો કિંમતી અવસર અંદરની ચક્ષુ ખૂલે ત્યારે દેખાય. પણ મદ ને લોભ એ ખૂલવા દેતા નથી.

શાસ્ત્રકારો એટલા જ માટે કામ-કોથ-લોભાદિ કષાયને ભયંકર અંધાપો કહે છે, ખતરનાક કહે છે. આ ઊંચા માનવ અવતારમાં તો મૈત્રી-કરુણા-પ્રમેદ-માધ્યસ્થની ભરચક સુવાસથી હૃદયને મધમધતું કર્યું રાખવાનો મહાન સોનેરી અવસર કહે છે. પરંતુ મૂર્ખ જીવને કષાયના અંધાપામાં એ અવસર દેખાતો જ નથી. તેથી જિંદગી આખીય દિલમાં વૈર-વિરોધભાવ, કઠોરતા, ઇર્ષ્યા, પરચિંતા-પરદોષ દર્શન વગેરે બદબો જ ભર્યે રાખવામાં શુભાવાય છે.

મૂર્ખ જીવને એ ભાન નથી કે 'જે બળ-સત્તા-સમૃદ્ધિ અને પરિવારાદિ પામવા પર અભિમાન અને લોભ કરે છે. જે એ કરીને આ બદબો દિલમાં ભરે છે, એ બધા તો છેવટે જીવનના અંતે તારે રદ ખાતલ થવાના છે, તારાથી

વિખૂટા પડવાના નિશ્ચિત છે; જ્યારે મદ-લોભ વગેરેના અને અને વૈર-વિરોધાદિના ગોઝારા સંસ્કાર આત્મામાં જડાયા સાથે આત્મશે એ ભાવી ભવોને ભયંકર પાપિષ્ઠ બનાવશે.’

ભાવી દુઃખદ અને પાપિષ્ઠ ભવોની તો શી વાત ? પરંતુ આ મદ વગેરે દોષ અને વૈર-વિરોધાદિ દુષ્કૃત્યો અહીં પણ જીવને ચિંતા-સંતાપ-ગ્લાનિ અને હાથવેચ આપે છે. રાજ્ય અરિમર્દન પડ્યો ને સંતાપમાં ? ‘મારા રાજ્યમાં વગર રજાએ બીજો પેસે ?’ સંતાપ બંતે ઉભો કર્યો. ત્યારે મદ ને મૈત્રીભાવ હોય તો શાંતિ પામે.

મૈત્રી આદિ ગુમાવવામાં બંતે સંતાપ ઉભો કરવાનું થાય.

ત્યારે એ વિચારો, કે મૈત્રી યાને જીવે પર રનેડભાવ રાખીએ, દુઃખી પર કડુણા રાખીએ, બીજાના સારા પર આનંદ રાખીએ અને પરચિંતા, સંતાપ, ને પરદોષદર્શન ન કરીએ, તો શું આપણે ગુમાવવાનું થાય ? કે સાડું પામીએ ? શું લોક દુશ્મન બને ? મૈત્રી ભાવ આદિ રાખવામાં શી તુકસાની ?

તીર્થંકર ભગવાનનું શાસન મળ્યું છે, ત્યારે મદ-લોભ, કામ-ક્રોધ, વગેરે આત્માના રોગ હટાવવા મહાન સોનેરી અવસર મળ્યો છે. મૈત્રીભાવ વગેરેથી દિલને સુવાસિત મધમધતું રાખવાની અનેરી તક મળી છે. આપણી નજર સામે ભગવાનનાં જીવનના ઉત્તમ આદર્શ છે, ભગવાનની વાણીનો જ્વલંત પ્રકાશ છે. પ્રભુના આ આદર્શ અને જિનવાણીના પ્રકાશનો આપણા જીવનમાં

કોઈ ઉપયોગ નહિ ? તો જિન અને જિનવાણીને વળગ્યા છીએ શા માટે ?

શું ઉપયોગ લેલાગુઓના જીવનનો ? ને અનાદિથી ચાલ્યા આવતા મોહ-અંધકારનો ? મદ લોભ વગેરે કેમ કરીએ છીએ ? દેખા દેખીથી જ ને ? ખીબ્બો એ કરે છે, માટે એ જોઈને આપણે ચ ભૂલા પડીએ છીએ. મોહના અંધકારને લીધે અંદરની ચક્ષુ ખૂલતી નથી, તેથી મૈત્રીભાવ આદિનાં સુંદર ફળ દેખાતા નથી, જોવા નથી. પ્રભુ જીવનનો આદર્શ અને પ્રભુવાણીનો પ્રકાશ મળ્યાની કદર કરો, એનાં મહામૂલ્ય આંકો. દુનિયાના મોટા ભાગને નથી મળ્યા એ તમને મળ્યા છે. એવા મહા દુર્લભ આદર્શ અને પ્રકાશ મળ્યા પર જીવનમાં એનો ઉપયોગ કરો.

રાજા અરિમર્દન મદમાં ભૂંડ્યો, લડવા ગયો તો હાર્યો અને હવે કેદમાં પૂરાઈ રાજકુમાર કનકરથની સાથે કેલી તરીકે ચાલવું પડ્યું. કેવી નાલેશી ? જો જો,

કર્મસત્તા જીવની આનાથી પણ ભયંકર નાલેશી કરે.

મોટા દેવ જેવાને પણ ઉપાડી ગર્ભની કેદમાં અને હલકી કાચાની કોટડીમાં પૂરી દે છે ! યદી કેમ ? તો કે, અભિમાનના યોગે બંધાયેલા નીચ ગોત્ર અને તિર્યંચગતિનાં કર્મ જો ભૂંડની કાચામાં જીવને પૂર્યો, તો એ કાચાથી એકવાર દેવનો જીવ હવે વિષ્ઠા ખાઈ આનંદ માનશે ! કર્મસત્તાના આ ગુદમ પર ગ્લાનિ થાય છે ? જે સંસારમાં આવું જ

આલ્યા કરે છે, એ સંસાર પ્રત્યે નરકત છૂટે છે ? વૈરાગ્ય આવે છે ? ના, વર્તમાનમાં મળેલા વિષયો પર વિશ્વાસ રાખી લાંપટતા કરવી હોય, ત્યાં સંસારની નાલેશી શાની જોવાય ?

રાજકુમાર કનકરથ ઉદાર છે. એને નથી જોઈતું અરિમર્દનનું રાજ્ય, કે નથી રાખવો એના પર વૈરભાવ. ત્રણ ચાર પ્રયાણ આગળ વધ્યા પછી એણે રાજ્યને છૂટે કર્યો, શિખામણ આપી, માનભેર એના નગરમાં રવાના કર્યો, મહાન પુરુષોનાં દિલ મહાન હોય છે, હુદ્ર નહિ. આપણે મહાન બનવું છે ? તો દિલ મહાન રાખવા જોઈશે. અભિમાની અને આપણને નીચા પાડવા મથનારને પણ પ્રેમ અને ઉદારતાથી નવરાવી નાખવા જોઈએ. અવસર પામી એવા પ્રેમના ઉદાર વર્તાવ દાખવવા જોઈએ. દિલ અને વર્તાવ મહાન બનાવ્યા વિના મહાન કેમ થવાય ?

માનવ જીવનમાં આવી જ સુવાસ કમાઈ લેવાની હોય છે કે, દુશ્મન હો, વિરોધી હો, કે આપણું નુકસાન કરનાર, યા આપણને દુઃખ દેનાર હો, એની ઉપર પણ મૈત્રીભાવ, સ્નેહભાવ રાખીએ, ઉદારતા દાખવીએ, આપણા વિશાળ દિલમાં એને સ્નેહી જેવું સ્થાન આપીએ.

૩ અદૃશ્ય બાળા કોણ : બાહ્યનો રસ ખતરનાક

રાજકુમાર કનકરથ આગળ વધતાં એક સાયંકાળે જંગલમાં પડાવ નાખે છે. પોતે સંધ્યાકાળની અર્ધફૂલકિત કરી પ્રતિક્રિયા કરી લે છે. ત્યારે, એના માણસો આજીબાજી કરવા ગયેલા, તે મોડા પાછા ફરે છે.

કુમાર પૂછે, -કેમ, આટલો બધો સમય ક્યાં રોકાયા ?
બાળા અદૃશ્ય :-

પેલા કહે, ‘સાહેબ ! અહીં એક ચમત્કાર જોવા મળ્યો. અમે અહીંથી સહેજ આવે ગયા ત્યાં એક દેવ-બાળા જેવી યુવતી જોવામાં આવી. હજી તો અમે વિચાર કરતા હતા કે આવા જંગલમાં આવી અપ્સરા ક્યાંથી ? એટલામાં તો એ અમને જોઈ ઝાડીમાં પેસી ગઈ, અમે તરત જ એની પૂંઠે ઝાડીમાં પેઠા, એ પૂછવા કે ‘તું કોણ છે, અને અહીં ક્યાંથી ?’ અમારા મનને એમ કે જો એ કુંવારી કન્યા હોય તો આપના માટે બરાબર યોગ્ય છે, તેથી એને આપની મુલાકાત કરાવી દઈએ. પરંતુ કુમાર સાહેબ ! અમે ઝાડીમાં એને ખૂબ શોધી, પરંતુ તે દેખાઈ જ નહિ. બાદ અત્રે આગ્યા. આમ અત્રે પાછા વળવામાં અમે મોડા પડ્યા એનું કારણ આ હતું.

માણસોએ આ ખુલાસો કર્યો. એના પર કનકરથને લાગ્યું કે ‘સંસારી જીવો કૌતુકપ્રિય છે; એટલે સ્વાભાવિક છે કે માણસો કાંઈક કૌતક જોવા મળે ત્યાં ભૂલા પડી

બી. સામાન્ય માણસોનું ગળું કેટલું? જીવન તો ઘણું
ય ઊંચું માનવપણાનું મળ્યું હોય; પરંતુ

બહારનું જોવાનો રસ ઊંચાં જીવનનાં કૃત્ય કરે
છે. ને કર્તવ્યનું પાલન ભૂલાવી, આવા ને આવા
તુચ્છ વિષયો પાછળ જીવને લમાવે છે.

જીવને આમ જ અનંતીવાર ઊંચા માનવ અવતાર
મળ્યા છતાં એ વેડફાઈ ગયા. નહિતર મનુષ્યલવે તો પોતાના
આત્માની ચિંતા મુખ્ય બનાવી ઊંચા સત્ કર્તવ્યોનાં પાલન
કરતા રહેવું જોઈએ, કેમકે એ કરવા દ્વારા તત્ત્વમાં રમતા
રહેવાની અહીં સુંદર તક છે; તત્ત્વમાં રમતા રહી પોતાના
આત્માને વારંવારના જન્મ-મરણની વિટંબણામાંથી મુક્ત
કરવાનો સોનેરી અવસર છે. સત્કર્તવ્યપાલન, તત્ત્વરમણતા
અને જન્મ-મરણ-ઉચ્છેદના આવા સોનેરો અવસર તો અનં-
તીવર મળ્યા હતા, છતાં કેમ જીવ સંસારમાં હજી સુધી
લટકતો રહ્યો? કહો, બાહ્યનો રસ, કૌતુક જોવાની લગની,
અને વિષયોનાં ભારે આકર્ષણ કયાંથી એ સૂઝવા દે? પોતાના
આત્માની ચિંતા શાની જાગવાં જ દે? જો એ નહિ, તો
પછી કર્તવ્યપાલન અને તત્ત્વમાં કરવાનું આવે જ શાનું?
બાહ્યનો રસ અને કૌતુક જોવાની લગની આત્મ-
ચિંતાને ભૂલાવે છે.

રામકુમાર કનકરથની જીવનદષ્ટિ ઊંચી છે. એટલે
આવી લબ્ય લાવના કરે છે. ખૂબી બુદ્ધિ એની વિચારણામાં
કયાંય પેલી અપ્સરા જેવી બાળા અંગે કશો વિચાર નથી.

નહિતર યુવાનીમાં આવેલાને તો એની વિચારણા મગજમાં ઘર કરી જાય....‘એ કેવી ક હશે?....’ એમ જાણવાની આતુરતામાં એ જોઈ આવનારને પૂછવાનું મન થાય પછી એની જ ચર્ચા-વિચારણા ચાલે. પરંતુ અહીં કુમારને એનો કશો વિચાર સ્પર્શતો નથી. ત્યારે યુવાનીના ઉન્માદ એણે કેવા સંયમમાં રાખ્યા હશે. માટે તો જુઓ કે એના માણસો બહાર લટાર મારવા નીકળી પડ્યા; પણ કનકરથ પોતે પ્રભુલક્ષિત અને પ્રતિક્રિયામાં લાગી ગયો. હવે માણસો જોઈને આવ્યા પછી ખુલાસો કરે છે, તો પોતાને કશો ખેદ નથી કે ‘આવી અપ્સરા જેવી બાળા જોવાની રહી ગઈ’ ના; કારણ કે એણે યુવાનીના ઉન્માદને કબજામાં રાખ્યો છે. એથી જ બાહ્યની ચમત્કારિક ઘટના સાંભળવામાં આવી છતાં એના પર તાત્વિક વિચારણા કરે છે.

મનને ઊંચા મનુષ્ય અવતારની કિંમત હોય, તો (૧) આત્માની ચિંતા મુખ્ય બની જાય, (૨) જીવનમાં ઊંચા કર્તવ્ય સાધી લેવાની દૃષ્ટિ જાગતી રહે, ને (૩) એ દ્વારા મન તત્ત્વમાં ઠરે. બાકી જીવનની કિંમત ન હોય, તો આત્માની ચિંતા જ શાની થાય ? ચિંતા બાહ્યની, ચિંતા પુહ્લગલની ! રસ બાહ્યનાં, મન ઠરે તો એમાંજ ઠરે ! પ્રવૃત્તિ દોડધામ અને ધાંધલ ચાલે એ બાહ્યની પાછળ ! ત્યાં સત્ કર્તવ્યની પ્રવૃત્તિમાં મન લાગે જ શાનું ? કુળ રિવાજથી કયાંક દેવદર્શનાદિ કર્તવ્ય-સાધના થતી હોય તો ય મન એમાં ઠરે નહિ.

આજે દેખાય છે કે શ્રાવકપણાનાં રોજનાં કેટલાંય કર્તવ્ય આચારો ભૂલાતા જાય છે ને ? એ વાર પ્રતિક્રિયા,

ત્રિકાળ જિનભક્તિ, જિનભક્તિમાં સ્વદ્રવ્યોનું સમર્પણ, સતત જિનવાણી શ્રવણ, શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય, ચૌદ નિયમ.... વગેરે રોજીંદી પ્રવૃત્તિ કરનારા કેટલા ? પર્વતિથિએ વિશેષ ત્યાગ અને તપ તથા પોષધાદિ ધર્મપ્રવૃત્તિ કરનારા કેટલા ? અતિ અલ્પ. બાકી તો મોટો ભાગ બાહ્યની પ્રવૃત્તિમાં પડેલો છે.

કેમ આમ ? કહો, જિંચા જીવનની કિંમત નથી, આત્માની ચિંતા નથી, માત્ર બાહ્યનો ધરખમ રસ છે, બાહ્ય દોડધામ છે, જીવ બાહ્યમાં ઠરે છે.

એ સહજ છે કે જેની બહુ પ્રવૃત્તિ, એનો રસ પોષાયો રહે, અને મન એમાં જ ઠરે. માટે આ વાત છે કે તત્ત્વનો રસ જગાવવો-પોષવો હોય, મનને તત્ત્વમાં ઠરતું કરવું હોય, તો તાત્ત્વિક પ્રવૃત્તિ અર્થાત્ ધાર્મિક કર્તવ્યોનું ખૂબ પાલન કરવું જોઈએ. માત્ર વાતો કરવાથી અને બાહ્યની પ્રવૃત્તિ પૂર જોસમાં કર્યે જવાથી, તત્ત્વમાં ઠરવાનું ન બને; ધર્મમાં ઠરવાનું ન બને.

પ્ર૦ - ભરત ચક્રવર્તીને બાહ્યની પ્રવૃત્તિ ઘણી હતી, તો ય એ તત્ત્વમાં ઠરતા હતા ને ?

ઉ૦ - એમનો દાખલો લઈ તમારી બાહ્યમાં દોડધામ પર સિંકો લગાવતા નહિ, એને વિના ગભરાટ સેવતા નહિ; કેમકે ભરત ચક્રવર્તી તો આરિસાલવનમાં કેવળજ્ઞાન લેનારા હતા, વીતરાગ બનનારા હતા. તમારે તો દેરાસરમાં ય સામે આરિસો આવી જાય તો ‘હું કેવો સારો શોભું છું.’ એમ રાગથી જાતને જોઈ લેવાનું મન થાય છે; ત્યાં ઘરમાં આરિસાલવનમાં વીતરાગ બનવું સહેલું છે ?

વાત આ છે બાહ્યની બહુ પ્રવૃત્તિમાં બાહ્યનો રસ પોષાય છે, મન બાહ્યમાં ઠરે છે, તેથી તત્ત્વમાં અને ધર્મમાં રસ નથી આવતો, ચિત્ત ઠરતું નથી. એમાં ઠરવું હોય તો બાહ્યની ધમાલ ઓછી કરી નાખી ધર્મપ્રવૃત્તિ વધારો. પ્રભુ આગળ એક ચૈત્યવંદન કરતાં ય જો ડાફેગિયાં મરાય છે તો ધર્મરસ ખતમ! એ ચૈત્યવંદન ધર્મમાં ઠરવાનું ગૂમ. ચિત્ત જો ધર્મમાં ઠરતું હોત તો મન બહારનું જોવા કેમ જાય ? રૂપિયા ગણતાં ડાફેગિયાં મારો ખરા ? પરમીટ માટે મોટા ઓફિસર સાથે વાત કરતાં ડાફેગિયાં મારો ખરા ? તો નવકારવાળી ગણતાં ચૈત્યવંદનમાં પ્રભુની સાથે વાત કરતાં ડાફેગિયાં શાના મરાય ?

બાહ્યનો રસ ને બાહ્યની મફતિયા-ફોગટિયા દોડધામ બંધ કરી દઈ અને જરૂરી પણ દોડધામને ઓછી કરી નાખી ધર્મ પ્રવૃત્તિ ખૂબ વધારો, પછી જુઓ કે ધર્મ-રસ કેટલો બધો વધે છે, ધર્મમાં ચિત્ત કેવુંક ઠરે છે !

૪ બુદ્ધિનો અતિશય

કનકરથનું પ્રયાણ આગળ વધે છે :-

કનકરથ રાજપુત્રને આ હતું એટલે માણસો બહાર ફરવા-જોવા ગયેલા એ વખતે પોતે જિનલક્ષિત-પ્રતિ-કમણ આદિમાં લાગેલો; એમાં એનું ચિત્ત ઠરતું હતું તેથી જ પેલાઓએ બહાર દેવસુંદરી જોઈ આવ્યાના વર્ષાન કરે

છે, પણ કુમારને એમાં રસ નથી. પછી બધા સૂતા, સવારે વહેલાં ઊઠ્યા પછી પણ કુમાર પરમેષ્ઠિ-નમસ્કાર, આત્મ-ચિંતા, તથા પરમાત્મલક્ષિત કરવામાં લાગી જાય છે. જેનું જેમાં ચિત્ત ઠરતું હોય, એ એની પ્રવૃત્તિ સહેજે કરે હોંશથી કરે.

કુમાર દેવલક્ષિત કર્યા પછી સેનાને આગળ પ્રયાણનો આદેશ આપે છે, એટલે સેના એની તૈયારીમાં પડી; અને કુમાર પોતે મિત્રો સાથે આગળ ચાલવાનું કરે છે. આગળ વધતાં એક સરોવર આવ્યું. એ જોતાં ચિત્તને પ્રસન્નતા થાય છે, એટલે કનકરથ ત્યાં સરોવરની પાળે જઈને બેસે છે. એવામાં પાસેના ઉદ્યાનમાં પેલી સુંદરી જોવામાં આવી.

જોઈને કુમારના મનને આશ્ચર્ય થયું કે ‘અહો ! આ કોઈક દેવલોકની દેવાંગના અહીં ક્યાંથી ? સંભવ છે અહીં પાસેમાં કોઈ તીર્થ હોય તો એની લક્ષિત માટે આવી હોય.’ જુઓ કુમારની વિચારસરણી કઈ દિશામાં કામ કરી રહી છે ? દેવાંગના જોતાં એનાં રૂપરંગ-સૌંદર્ય પર વિચાર નહિ યા એનાં આગમનનાં હેતુમાં બીજો કોઈ વિચાર નહિ, પરંતુ તીર્થની કલ્પના થઈ આવે છે. પૂછો,-

દુન્યવી પ્રસંગમાં પણ ધર્મ સંબંધી કલ્પના શી રીતે આવતી હશે ? કહો. બુદ્ધિમાં શાસ્ત્ર-દ્વારા અતિશય ઊભો કર્યાથી એ આવે.

આમાં મહત્ત્વની વાત બુદ્ધિમાં શાસ્ત્ર દ્વારા એક અતિશય ઊભો કરવાની આવી. આ બહુ મહત્ત્વની વાત છે. કારણ એ છે કે જીવની બુદ્ધિ, મન, આશય, વલણ, અનાદિ અનંત

કાળથી શબ્દાદિ વિષયોમાં રક્ત રહેનારું હોય છે. પોતાના આત્મા તરફ લેશમાત્ર પણ દષ્ટિ જ નહિ. જીવનમાં બધા હિસાબ-ખિતાબ માંડે તે વિષયોની અનુકૂળતા જ લક્ષમાં રાખીને; પછી લલેને એ મનુષ્યનો અવતાર પામ્યો હોય, છતાં મનનું વલણ વિષયો તરફ. ત્યારે આ તો કાંઈ એને જ આવડે છે એવું નથી, સર્વ જીવોને એ આવડે છે. પશુ પંખી-કીડા-કીડી વગેરે સૌને આવું વિષયોનું વલણ, આવી ખુદ્ધિ હોય છે. એટલે એ તો સર્વસામાન્ય ખુદ્ધિ થઈ. માટે તો કહેવાય છે કે,

ખોળિયું મન મનુષ્યનું મળ્યું પણુ વિષયાંધ
અને કષાયાવિષ્ટ દિલ જનાવરનું રહ્યું. ગધેડા
પરના આથરબદલાયાં પણુ ગધેડા એના એ જ રહ્યા.

એટલે આ કરવાની જરૂર છે કે દિલનો આશય-વલણ બદલાય દિલમાંથી વિષયમૂઢતા અને કષાયના આવેશને હટાવાય તો જ પોતાના આત્મા તરફ દષ્ટિ જાય, આત્મચિંતા ઊભી થાય. આ કરવા માટે શ્રુતઆગમ-શાસ્ત્રની વાતોનું વારંવાર શ્રવણ અને મનન જોઈએ, તેમજ એ કરવા દ્વારા અત્યાર સુધીની ઓઘખુદ્ધિસામાન્ય ખુદ્ધિને વિશિષ્ટ બનાવવી જરૂરી છે. આ વિશિષ્ટતા એટલે અતિશય. ખુદ્ધિ શ્રુતથી અતિશયવાળી બનાવવી જોઈએ. ખુદ્ધિમાં શ્રુત-શાસ્ત્રના ચિંતન દ્વારા એક વિશેષતા યાને અતિશય ઊભો કરવો એટલે કે સ્વાત્માની દૃષ્ટિ અને ચિંતા જાગતી કરવી.

આત્મચિંતાથી કેવો વિવેક આવે ? :-

સ્વાત્માની ચિંતા જાગતી થઈ જાય, પછી (૧) આત્મા

અને જડનો વિવેક ઊભો થાય, (૨) વિષયોમાં મૂઠપણું અને કષાયોની પકડ એ કેવા અનર્થકારી છે, જ્યારે (૩) એ ટાળીને સ્વાત્મચિંતા રખાય એ કેવા અનર્થોને અટકાવી કલ્યાણને ઊભાં કરે છે, એનો વિવેક ઊભો થાય. હવે ખરેખર ત્યાજ્ય શું? અને આદરણીય શું? એનો અર્થાત્ હેય-ઉપાદેયનો વિવેક જાગતો બને. આવી અતિશય અને વિવેકવાળી બુદ્ધિમાં શુભ લાવનાઓ રમતી થઈ જાય, પછી લોકોત્તર પ્રશમસુખ ઊભું થવાનું સહેલું બની જાય.

બુદ્ધિનો અતિશય એ પ્રસંગ પરની કલ્પના પર મપાય:-

આના પરથી આપણી નતનું માપ કાઢી શકીએ કે આપણામાં આવો બુદ્ધિ-અતિશય અને વિવેક છે કે કેમ? પ્રસંગ-પ્રસંગ પર આપણને શું સ્ફુરે છે? આપણી બુદ્ધિનો-ચિત્તનો ઝોક કઈ તરફ જાય છે? કેવળ જડ વિષયો અને એની લીલા તરફ? કે આત્મહિતકારી કોઈ તત્ત્વ તરફ?

દા. ત. સ્નેહી પ્રેમથી બોલાવતા આવ્યા તો (૧) ‘આ બહુ સારા સ્નેહી મળ્યા છે’ એવા હરખના જ્યાલ પર ચડ્યો છું? કે (૨) ‘આમાં મારો પુણ્યોદય અર્થાત્ પૂર્વ જીવનની મારી કોઈ તપસ્યા-જિનલક્ષિત કામ કરી રહી છે માટે સ્નેહીના સ્નેહમાં તપસ્યા-જિનલક્ષિત ન લૂલું,’ આવો કોઈ જ્યાલ આવે છે? એવું ધન વગેરેની અનુકૂળતા થવા પર આ બે પ્રકારમાંથી કયા પ્રકારનો જ્યાલ આવે છે? જો આત્મહિતકર તપ-જિન લક્ષિતનો જ્યાલ આવતો હોયતો એ બુદ્ધિ અતિશયવાળી કહેવાય.

અથવા સગાં-સ્નેહી તરફથી અપમાનકારી કે કઠોર બોલ સાંભળવા મળ્યા, તો ત્યાં ચિત્તમાં તરત શું સ્ફુરે છે? દ્વેષભાવ? સ્વમાનહાનિનું દુઃખ? ‘આ બોલનારા સારા નહિ’ એવો દુર્ભાવ? શું આવું કાંક સ્ફુરે છે કે એના બદલે ‘સારું છે આ મારી ભૂલ બતાવે છે,’ અથવા આપણી ભૂલ નથી તો મનને શું એવું થાય છે કે, ‘મારી નબળી પુણ્યાઈ પ્રમાણે આ બરાબર છે? પૂર્વે તપસ્યા કે જિનભક્તિ એવી નહિ કરેલી એ સૂચવી મને હવે તપસ્યા અને જિનભક્તિ માટે સજ્જ કરે છે તે સારું છે.’ આવું સ્ફુરે છે? ચિત્તનો ઝોક, બુદ્ધિનો વળાંક, કંઈ બાબત જાય છે એ તપાસવા જેવું છે. જો સ્વાત્મસ્થિતિ તરફ, યા મહા-પુરુષોનાં ઉમદા ચરિત્ર તરફ, કે આશ્રવ-સંવર તત્ત્વ તરફ બુદ્ધિ-ચિત્ત-આશય દોરાતો હોય તો સમજાય કે એ બુદ્ધિમાં અતિશય ઉત્પન્ન થયો છે. બુદ્ધિ સાતિશય યાને અતિશય-વાળી બની છે.

સાતિશય બુદ્ધિની બલિહારી છે.

મનને એ કેટલાય ખેદ-વિખવાદથી બચાવી લે છે, મનને શાંત સ્વસ્થ રાખે છે. લાખો કોડો રૂપિયાની કે મોટા સામ્રાજ્યની સંપત્તિ પર જે શાંતિ અને મસ્તતા ન મળે એ આ બુદ્ધિના અતિશય ઉપર મળે છે.

આ બુદ્ધિનો અતિશય શાસ્ત્રના જિનવાણીના ભાવ વારંવાર ચિંતવવા પર ઊભો થાય; કહો,

!દલને જિનોક્ત ભાવોને ચિંતનથી વીંધવા પર બુદ્ધિનો અતિશય જન્મે.

૯૮ પુત્રોને બુદ્ધિ-અતિશય :-

ભગવાન શ્રી ઋષભદેવના અઠ્ઠાણું પુત્રોએ શું કયું ? એ પ્રભુ પાસે તો ભરત પરના ક્રોધથી ધમધમતા આવ્યા હતા, પરંતુ પ્રભુએ શાંતિ-ઉપશમ કેળવનારી વાણી રેલાવી. એમાં પ્રભુએ જે (૧) ખરા શત્રુની ઓળખ, (૨) આન્તર શત્રુઓના બલિમ ત્રાસ, (૩) સંપત્તિની નશ્વરતા સાથે જીવ પર સંહારલીલા, (૪) પરિવારની સ્વાર્થાધતા અને દ્રોહકારિતા, (૫) મમતાની લોખંડી બેડીની અકાટ જકડામણ, વગેરે વગેરે સમજાવ્યા, એના પર અઠ્ઠાણું પુત્રો વિચારમાં પડી ગયા; એના ઊંડા ચિંતને એમના દિલને એમના કલેબને વીંધી નાખ્યું. એમની બુદ્ધિમાં એક સમર્થ અતિશય ઊભો થઈ ગયો. પછી તો કેમ ? તો કે

આ અતિશયવાળી બુદ્ધિએ સ્વાત્માના વિશ્વ સાથેના અનંતકાળના વિચિત્ર સંબંધો નિહાળ્યા.

ખોલો એમાં શું શું અવનવું ન દેખાય ? એ બધાની આગળ વર્તમાન જીવનપ્રસંગ કેવા કૂપમંડૂક જેવા જણાય ? કેવા વામણા દેખાય ? અઠ્ઠાણુંની સાતિશય બુદ્ધિએ જગતનો અને મળેલા તન-ધન-પરિવારનો નવો જ રંગ દેખાડ્યો; બુદ્ધિના અતિશયે પૂર્વે જ્યાં પ્રકાશ-પ્રકાશ દેખાતો હતો, ત્યાં ઘેર અંધારા દેખાડ્યા, અને જે સાચા પ્રકાશનાં સ્થાન તદ્દન લક્ષ બહાર હતાં, તે હવે પ્રગટ કર્યા એને ઝળહળતા પ્રકાશવાળા દેખાડ્યાં. સાતિશય બુદ્ધિની કેવી બલિહારી ! એણે જગતના નાશવંત અને વિનાશકારી ભાવો પ્રત્યેની માનસિક ગુલામીની જંજીરો તોડી નાખનારું બળ જગાડ્યું.

શાસ્ત્રોના ભારે પરિચય અને હૃદયવેધી ચિંતનથી બુદ્ધિમાં અતિશય:-

વાત આ છે કે બુદ્ધિમાં એવો અતિશય ઊભો કરી દેવો જોઈએ; અને એ માટે શાસ્ત્રોનો ભારે પરિચય રાખવો જોઈએ, એના કહેલા ભાવો પર હૃદયવેધી ચિંતન ચલાવ્યે રાખવા જોઈએ; તુંગિયાનગરીના શ્રાવકો માટે આ વિશેષણો આવે છે કે ‘લઘ્નકૃા, ગહિયકૃા....’ અર્થાત્ ‘શાસ્ત્રે કહેલા જીવાદિપદાર્થોને સાંભળનારા-સમજનારા-ચિંતવનારા અને પોતાના આત્માને એનાથી ભાવિત કરનારા.’ એવા તો ખીજા કેટલાય શ્રાવકો ભાવિત બનેલા શાસ્ત્રોમાં સાંભળવા મળે છે.

તો શું એ પૂર્વકાળના જ શ્રાવકો માટે શક્ય હતું, ને તમારા માટે આજે શક્ય નથી? શું આજે એ ભાવોને કહેનારા શાસ્ત્રોને સમજવનારા ગુરુ નથી મળતા? મળે જ છે; ને એનું પરિશીલન કરી કરી બુદ્ધિને એનાથી ભાવિત કરવાનું અને એ દ્વારા બુદ્ધિમાં એક અતિશય ઊભો કરવાનું પણ શક્ય છે. તો કેમ એ નથી કરાતું?

શાસ્ત્રો કેના માટે રચાયાં છે? તમારા માટે નહિ?

તમારા માટે રચાયેલાં શાસ્ત્રોનો ઉપયોગ તમારે નહિ કરવાનો?

ઘઘાજીએ તમારા માટે ખાસ ઘર, ખાસ કપડાં, ખાસ ફરનીચર, વગેરે કરાવ્યું હોય, તો તમે એનો ઉપયોગ કર્યા વિના રહો ખરા? કે ચાહીને ખાસ મમતાથી ઉપયોગ કરો? ત્યારે મહર્ષિઓએ તમારા માટે ખાસ રચેલાં શાસ્ત્રોનો જ ઉપયોગ નહિ કરવાનો? મહર્ષિઓ પર

મમતા હોય, આસ્થા હોય, તો ય એ મમતાની લાગણીથી પણ એમનાં શાસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરાય. ‘ મારા કલ્યાણવાંછ મહર્ષિઓએ મારા માટે જો ખાસ શાસ્ત્રો બનાવ્યાં છે, તો મારે એનો ઉપયોગ કરવો જ જોઈએ. ’ આવું મનને જરૂર થાય. તો પછી એમ કહો કે મહર્ષિઓ પર એવી મમતા જ નથી. નહિતર એમણે તમારા માટે બનાવેલ શાસ્ત્રરત્નોનો કેમ ઉપયોગ ન થાય ?

‘ મારા દાદાજીનો મારા પર બહુ પ્રેમ હતો અને એથી એમણે આ ઘર મારા માટે ખાસ બનાવેલું, ’ એવી મમતાની લાગણીથી એ ઘરનો ઉપયોગ થાય છે, તો શું પૂર્વે મહર્ષિઓને તમારા પર બહુ પ્રેમ નહોતો ? શું એ પ્રેમથી ખાસ ગ્રન્થો નથી બનાવી ગયા ? આ વાત છે કે

પૂર્વજોએ તમારા પરના પ્રેમથી રચેલ શાસ્ત્રોનો અમૂલ્ય વારસો તમને મળ્યો છે તો એનો સુંદર ઉપયોગ કરો; નહિતર પછી ફરીથી બીજા ભવે આવો વારસો મેળવવાનો હક ઊડી જશે, લાયકાત નષ્ટ થઈ જશે.

લૌતિક વાતોના રસથી શાસ્ત્રરસ ઊંડે છે :

શું કામ આજની બહુ લૌતિક વાતોમાં જ મન ઘાલ્યા કરે છે ? એમાં મન ઘાલી-ઘાલીને મનને ખરાબ ખસ્ત અને ક્રૂર જોવું શા સારું બનાવે ? સમજી રાખો કે, લૌતિક વાતો ને દુન્યવી વાતોનો બહુ રસ રાખી એના જ બહુ વિચાર-વાણી-વર્તાવ કરવાથી શાસ્ત્રનો રસ જ બગતો નથી; પછી શાસ્ત્રોના તત્ત્વભર્યા ભાવ બાણવા-સમજવા અને મનમાં

પલોટયા કરવાનું બનવાનું જ ક્યાંથી? અને આમાં ગોળને છોડી
ઢોર ખાય એવા ખોળને પકડવાનું થાય છે, એ ભૂલશો નહિ.

જોશો, હિસાબ કાઢશો, તો દેખાશે કે ઘણો એવો
સમય જીવનને બિનજરૂરી એવી દુન્યવી વાતો પાછળ ખરબાદ
થઈ રહ્યો છે. એ બધો સમય એના બદલે શાસ્ત્રની વાતો
સાંભળવા-સમજવામાં ને એને મનમાં પલોટવામાં વાપરી શકાય.

શાસ્ત્રની વાતો મનમાં ખૂબ ખૂબ પલોટવાનો આ
મહાન લાલ થાય કે બુદ્ધિમાં એક અતિશય ઊભો થાય;
ને એ પછી દુન્યવી જીવનમાં પણ ખૂબ ઉપયોગી થાય.
જીવનમાં સામે આવતા પદાર્થો અને પ્રસંગો અંગે જુદું જ
ઉમદા વલણ જગાવે, ઉમદા વિચારણા કરાવે, ને એ હૃદયને
ખૂબ જ શાન્તિ આપે.

કનકરથ જિનમંદિરમાં :-

રાજપુત્ર કનકરથ પેલી સુંદરીને જોવા પર, આવા
અતિશયવાળી બુદ્ધિથી, નોકર-માણસો કરતાં જુદી જ
વિચારણામાં ચડે છે; ચિંતવે છે કે ‘અહીં આટલામાં કેક
તીર્થસ્થાન હોવું જોઈએ, જેને ફરસવા માટે આ કેઈ
દેવકન્યા અહીં આવી હોય, તો લાવ, તીર્થની તપાસ કરું.’

એ પ્રમાણે ચિંતવીને કુમાર જ્યાં એટલામાં શોધતો
ફરે છે, ત્યાં એના જોવામાં એક લબ્ધ સફેદ જિનમંદિર
આવે છે, જાણે એ સેંપલ કૈલાસ પર્વત જ ન હોય !
જોતાં જ કુમારનું હૃદય વિશેષ ધબકારા લે છે, દિલ ગદ્ગદ
થાય છે; એમાં વળી જિનમંદિરની અંદર શ્રી ઋષભદેવ
ભગવાનના મનોહરબિંબને નિહાળી રોમાંચ અનુભવે છે !

૫ કુમારની જિન-સ્તવના

જિનમંદિરદર્શને લબ્ય વિચારણા :-

કુમારના મનને એમ થાય છે કે ‘અહો ! મારું કેવું સૌભાગ્ય કે મને આવા તીર્થસ્વરૂપ લબ્ય જિનમંદિરને જીહારવાનું મળ્યું ? ચાલો, પિતાજીના દાક્ષિણ્યથી પરણવા માટે નીકળવું પડ્યું, પરંતુ ધક્કો અહીં જ લેખે લાગી ગયો ! આ વિરાટ વિશ્વમાં ભટકતા જીવને આવું વીતરાગ પ્રભુનું મંદિર ભેટવાનું ક્યાં મળે ? મારે ધન્ય ભાગ્ય ! ધન્ય ઘડી ! ધન્ય અવતાર ! !’

એવા ભાવોલ્લાસ ઉછળ્યાં પછી તો કુમાર શું કામ દર્શનમાત્રથી ટૂંકે પતાવે ? એણે બહાર નીકળી માણસોને સુંદર કુલો લઈ આવવા કહ્યું, બીજી પણ પોતાની પૂજન-સામગ્રી મંગાવી, અને પોતે સ્નાન કરી પૂજનને યોગ્ય ચોકખા વસ્ત્ર પહેરી લીધાં. તાજાં કુલો સાથે બીજાં પોતાનાં પૂજન-દ્રવ્યો લઈ હવે એ મંદિરમાં વિધિસર પેસે છે, અને ઠાઠથી ભગવાનની પૂજા કરે છે. પૂજન કરતાં કેઈ અનેરો આનંદ અનુભવે છે ! એ દિવ્યાતિદિવ્ય આનંદની સામે દેવકોક અને દેવાંગનાઓ મળવાના આનંદ પણ તુચ્છ બની બાક છે.

શાસ્ત્રના ભાવોના પરિશીલનથી બુદ્ધિમાં અતિશય ઊભો થયા વિના આ પ્રભુપૂજનનો ય દિવ્યાતિદિવ્ય આનંદ અનુભવી ન શકાય.

અતિશયવાળી બુદ્ધિ એ વિશિષ્ટ બુદ્ધિ; અતિશય વિનાની એ સામાન્ય. એવી સામાન્ય યાને જનસાધારણ બુદ્ધિથી લૌકિક દુન્યવી વિષયસુખના પ્રસંગોમાં અનેરો

આનંદ આવે, પણ પ્રભુપૂજન જેવા લોકોત્તર અનુષ્ઠાનોમાં અનેરો આનંદ આવવો મુશ્કેલ છે. રાખેતા મુજબ પ્રભુનાં દર્શન-પૂજન-સ્તુતિ તો થાય, પણ એ હૃદયને હચમચાવી ન શકે, દિવ્ય આનંદના હિલોરે ન ચડાવી શકે. અહીં કુમાર તો સાતિશય બુદ્ધિથી જિનમંદિર જિનદર્શનપૂજન વગેરેને જુદી જ રીતે નવાજે છે; તેથી જૂઓ હવે એ પ્રભુની સ્તવના કેવી કરે છે ! એ ગાય છે,-

રાજકુમારની જિન-સ્તવના :-

નિઃશેષસુખસન્દોહકન્દલનામ્બુદઃ ।

જયામેયગુણગ્રામ ! નામેય ! જિન પુજ્ઞવ ॥

અથ મે સફલં ચક્ષુરથ મે સફલ શિરઃ ।

અથ મે સફલઃ પાણિરથ મે સફલં વચઃ ॥

દૃષ્ટોસિ વન્દિતોસિ ત્વં, પૂજિતોસિ સ્તુતોસિ ચ ।

સુકૃતેષ્વેષુ સંસિદ્ધ ઉપકારસ્તવૈવ હિ ॥

અર્થાત્ ‘સમસ્ત સુખોના સમૂહના કન્દને ઉગાડનાર મેઘ સમાન અને અમાપ ગુણોના ભંડાર હે ઋષભ જિનપતિ ! આપ મારા દિલમાં જયવંતા વર્તો. આજે મારી આંખ સફળ થઈ; આજ મારું મસ્તક સફળ થયું; આજ મારા હાથ સફળ થયા; આજ મારી વાણી સફળ થઈ. (કેમકે) ચક્ષુથી તારું દર્શન થયું. (મસ્તકથી) તને વંદન થયું; (હાથેથી) તારી પૂજા થઈ; અને (વાણીથી) તારી સ્તુતિ થઈ. આ મારાં સુકૃતોમાં તારોજ ઉપકાર સિદ્ધ છે, નિશ્ચિત કારણભૂત છે.’

દિલમાં પ્રભુ જયવંતા, તો કેવા લાભ ? :-

કુમારની બુદ્ધિનો અતિશય આ શ્રદ્ધા કરી રહ્યો છે

કે ‘સમસ્ત સુખ વીતરાગ પ્રભુના પ્રભાવે જ મળે છે. માટે દિલમાં પ્રભુ જ જ્યવંતા વર્તે. પ્રભુ અમાપ અનંતા ગુણોના ભંડાર છે, તેથી પ્રભુ દિલમાં જ્યવંતા બને એટલે સહજ છે કે (૧) એમના એ ગુણોની ભારે અનુભૂતિ આલે; એથી અથાગ પુણ્ય ભલાં થાય; જે સુખની રેલમછેલ કરી દે. તેમ, (૨) પ્રભુના અમાપ ક્ષમા-સમતા-ઉદાસીનતાદિ ગુણોનાં મહત્વ દિલમાં અંકિત થઈ જાય પછી દુન્યવી દુઃખ દુઃખ જ ન લાગે, સમસ્ત સંયોગોમાં માનસિક સુખ-શાંતિ ધારાબદ્ધ વહ્યા કરે. વળી (૩) દિલમાં પ્રભુ જ્યવંતા બને પછી દુન્યવી સમૃદ્ધિ તુચ્છ લાગે. બોલો, આ ત્રણ મહાન લાભો ખપે છે ? તો અનંતગુણસંપન્ન પ્રભુને દિલમાં જ્યવંતા કરો.

દિલમાં પ્રભુને જ્યવંતા કરો એ બુદ્ધિનો અતિશય.

કુમારની બુદ્ધિની વિશેષતા આ મનાવી રહી છે કે ‘આ જીવનમાં આંખ-મસ્તક-હાથ-વાણી તો મળેના મળ્યા; પણ મળેલાં એ આજે જિનદર્શન-વંદન-પૂજન-સ્તુતિથી સફળ થયાં, સુંદર ફળવાળાં બન્યાં. બાકી આ સુકૃતો છોડીને દુન્યવી વિષયો અને પ્રવૃત્તિમાં એ વપરાવામાં એ આંખ વગેરેની શી સફળતા છે ?’ કુમારની જેમ આપણને પ્રભુદર્શને એમ વિચાર આવે, કે

અહોભાગ્ય છે મારાં કે એ કિંમતી ગાત્રો મળ્યાને સફળ કરાવનાર આ દયાળુ પ્રભુ મળ્યા ! પ્રભુનાં દર્શનાદિ મળ્યાં ! બાકી તો ગમે તેવી સારી આંખ વગેરે મળેલાં પણ ગટરકલાસ કાર્યોમાં વેડફાઈ રહ્યાં છે. ’

બીજો વિચાર આ આવે, કે ‘આપું’ દર્શનપૂજન આદિ આપવામાં પ્રભુનો કેવો અનન્ય ઉપકાર !’

કુમારની અતિશયવાળી બુદ્ધિ પ્રભુદર્શને આ પણ મનાવી રહી છે કે ‘આ પ્રભુદર્શન વગેરે સુકૃત સાધવામાં મારી પોતાની ગુંબયશ-વડાઈ હોશિયારી નથી, કિન્તુ એમાંય પ્રભુનો જ ઉપકાર સિદ્ધ છે. પ્રભુનાં ઉત્તમ આલંબને જ કરાતાં આ દર્શનાદિ સુકૃતોની કિંમત છે. બાકી તો દર્શન વગેરેના પુરુષાર્થ અને હોશિયારી તો ગમે તેટલા કરાય, પરંતુ જો એ વીતરાગ પ્રભુને બદલે જેનાં તેનાં દર્શનાદિ કરાય તો એનું કશું મહત્ત્વ નહિ, ક્ષણમાં હિંગોડા; એ કાંઈ એવા ઊંચા ક્ષણ ન અપાવે. એ તો ભગવાન અરિહંત પરમાત્માનાં જ દર્શન-વંદન આદિ કરાય તો જ ઊંચા ક્ષણ આવે; એ દર્શનાદિ સારી સફળતાને પામે. માટે,

દર્શનાદિપ્રવૃત્તિમાં પ્રભાવ પુરુષાર્થ-કરનારા જીવ કરતાં દર્શનાદિનાં આલંબનરૂપ પ્રભુનો મોટો; ને તે ય અતિ ભારી પ્રભાવ.

પ્રભુદર્શનમાં પ્રભુનો ઉપકાર સાતિશય બુદ્ધિએ સમજાય :-

આવું બધું સામાન્ય બુદ્ધિએ ન સમજાય, હૈયે ન ઠસે. બુદ્ધિ વિશેષતાવાળી થાય ત્યારે જ

(૧) દેવદર્શનાદિ સાધનામાં મૂળભૂત સાચો ઉપકાર મુખ્ય ઉપકાર પ્રભુનો છે એ સમજાય; તેમ

(૨) પુણ્યે મળેલ તન-મન-ધન-ઈંદ્રિયો-ગાત્રોની સફળતા જિનભક્તિ કરવામાં લાગે; તથા

(૩) સુખનાં સ્રોત પ્રભુમાંથી વહેતાં દેખાય.

બધું બુદ્ધિની વિશેષતાથી બુદ્ધિના અતિશયથી જ સમજાય એવું છે; ને બુદ્ધિમાં એ અતિશય એ વિશેષતા શાસ્ત્રોનાં પરિશીલનથી જનમે છે એ ભૂલશો નહિ; જેથી શાસ્ત્રપરિચય જીવનમાં ખૂબ વધારવાનું કરાય.

કનકરથ રાજકુમારે મસ્તીથી પ્રભુની સ્તુતિ કરી, દિલ એમાં ગદ્ગદ થઈ ગયું, જીવનની આ જ ધન્ય ઘડી મનાઈ, જીવનનો સાર પામવાનું આમાં જ લાગ્યું, કવિ સ્તુતિ કરતાં કહે છે,-

‘અથિર સંસારમાં સાર તુજ સેવના.

દેવના દેવ તુજ સેવ સારે.....’

‘આ ક્ષાની દુનિયામાં, આ અસ્થિર અને અસાર સંસારમાં, સાર કાંઈ હોય તો હે જિનેન્દ્રદેવ ! તારી સેવા જ સારભૂત છે. માટે મોટા ઈન્દ્ર પણ તારી સેવામાં તત્પર બને છે, તત્પર બની સેવા મળતાં એમાં તલ્લીન બને છે.’

અસાર સંસારમાં જિનેન્દ્રસેવા જ કેમ સારભૂત ? :-

વિચારજો, મોટા ઈન્દ્ર જેવાને આ મોહિની ? એની પાસે અથાગ ઐશ્વર્ય છે, દિવ્ય વૈભવ છે, દેવતાઈ ગળયટાં સુખના ભંડાર છે. શી કમીના તે એ એમાં જે પ્રસન્ન નહિ એવો પ્રસન્ન શ્રી જિનેન્દ્રદેવની સેવામાં ! એનું મગજ બહાર મારી ગયેલું કે સારું કામ કરતું ? મગજ મેડ, મૂઠ, કે તેજસ્વી ? બુદ્ધિનો અતિશય એને આ મનાવી રહ્યો છે કે વૈભવ વિલાસ ઠઠારો વગેરે બધું અસાર; એમાંથી કશો માલ ન નીકળે, એનાથી આત્માને કશો ઉપકાર ન

થાય અને અંતે એ ચાલી જઈને આત્મા માટે દુઃખ-
દુર્દશાના સ્રોત-પ્રવાહ મૂકતા જાય.

ત્યારે જિનેન્દ્રસેવા સારભૂત એટલા માટે,
કે એમાથી

(૧) પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના થોડા ઊભા થાય છે;

(૨) મનની અજળ પ્રસન્નતા અને આત્માની મહાન
નિર્માળતા સધાય છે; તથા

(૩) અહીં અને પરલવે સુખ-સ્વસ્થતાના સ્રોત વહે છે.

કનકરથ આ સમજે છે, એટલે લગવાનને સ્તવી રહ્યો
છે કે ‘પ્રભુ ! તું સુખના સમૂહ વર્ષાવનાર મેઘ છે, તારા
દર્શનાદિમાં અમારી આંખ વગેરે સફળ થાય છે, તારો
ઉપકાર અવર્ણનીય છે.’

આંખ વીતરાગ પ્રભુ પર લગાવી, મસ્તક એમને
નમાવ્યું, હાથ એમના પૂજનમાં યોજ્યા, ને વાણી એમના
ગુણગાનનાં જોડી, તો ફળમાં અથાગ પુણ્યની પુષ્ટિ અને
અલૌકિક વિશુદ્ધિરૂપી તુષ્ટિ થાય. લવસાગર તરવો છે, તરવા
માટે દર્શનાદિ સાધના કરવી છે, તો એમાં આલંબન માત્ર
વીતરાગ લગવાન બને છે. વીતરાગનાં આલંબને થતાં દર્શનાદિ
સફળ થાય છે. માટે વીતરાગ પ્રભુનો અનુપમ ઉપકાર છે.

૬. માંદરે ઋષિ અને કન્યા : મુખ્ય ઉપકાર પ્રભુનો

રાજકુમાર સ્તુતિ કરતાં કરતાં પ્રભુને વારંવાર નમસ્કાર કરે છે. એટલામાં ત્યાં એક વૃદ્ધ અને ખખડી ગયેલ કાયાવાળા તથા જટાઝુંડ મસ્તકવાળા એક ઋષિ આવે છે. એમની સાથે પેલી કન્યા હાથમાં ફૂલનો કરંડિયો લઈને આવે છે; આવીને પ્રભુની પૂજા તથા સ્તવના કરે છે.

કન્યાને કુમારનું આકર્ષણ :-

પૂજા-સ્તવન કર્યા પછી કુમાર કન્યાની દષ્ટિમાં આવતાં કન્યાના મનને એમ થાય છે કે ‘અહો ! આ તે કોણ ? શું આ ઇંદ્ર છે ? ચંદ્ર છે ? સૂર્ય છે ? કોઈ દેવ છે ? કે સાક્ષાત્ કામદેવ છે ? અથવા આવું અદ્ભુત સૌંદર્ય ઇંદ્રનું કયાં છે ? ઇંદ્રને તો શરીરે હજાર આંખ કહેવાય છે એટલે એનું શરીર તો જાણે ઢાંક્યા કાણાંઓ ભર્યું કહેવાય. ત્યારે દેવમાંય આ લાવણ્ય નહિ, તો સૌંદર્ય શું ? તો ચંદ્રમાંમાં ય આ સૌંદર્ય કયાં ? કેમકે એ બિચારો કલંકવાળો છે. ત્યારે સૂર્ય વળી એટલો બધો તપનારો કે એને જોવાનું મન જ ન થાય, અને, જોયું તો બળ્યા સમજો. ત્યારે કામદેવ તો અનંગ, માત્ર મનમાંથી જનમનારો; એને અંગ જ નહિ રૂપ જ નહિ. તો સૌંદર્ય શાના ? ત્યારે આ મહાભાગ કોણ હશે ? ’

કન્યા આ વિચારે છે એટલામાં તો કનકરથ કુમાર સ્તુતિ કરીને ઊઠ્યો, પ્રભુને નમસ્કાર કરીને ત્યાં એકાએક દેખાયેલ ઋષિને આશ્ચર્યપૂર્વક નમસ્કાર કરે છે.

ઋષિ ત્યાં કુમારને પૂછે છે,—‘નરરત્ન ! તું કોણ છે ?
અને અહીં ક્યાંથી ?

રાજકુમાર પોતે પોતાનું શું ગાય ? પણ એની સાથેનો ભાટ—ચારણ કુમારનો સુંદર પરિચય આપે છે, ને અહીં સુધી આવવાનું પ્રયોજન કહે છે કે ‘કુમાર રાજકન્યા રુદ્રિમણીને કન્યાના બાપના આગ્રહથી પરણવા જઈ રહ્યા છે.’

એટલામાં ઋષિની લટકતી જટાના આંતરામાંથી પાછળ ઊભેલી પેલી કન્યા કુમારની નજરે ચડી. કુમાર ઋષિને પૂછે છે, ‘આપ તો એક વયોવૃદ્ધ મહર્ષિ દેખાઓ છો, તો અહીં આ કન્યા શી ? આપ કોણ છો ?’

જેવાની ખૂબી છે,—રાજકુમાર પ્રભુની સ્તવનામાં કેવો લીન હશે કે ત્યાં આવેલી કન્યાને અત્યાર સુધી જોઈ નહિ, તે હમણાં જ જોઈ ! વળી જોયા પછી એના દિલમાં વિકાર—વાસના—આકર્ષણ નથી જાગ્યા, પણ આશ્ચર્ય થયું છે કે ‘વનવાસી ઋષિ પાસે કન્યા શી ?’

મન જ ઉન્માદ અને અસત્ પ્રવૃત્તિનું કારણ:—

કુમાર યુવાવસ્થામાં આવેલો છે, યુવાની દિવાની, અને એમાં આવી કન્યાનાં દર્શનનું એ નિમિત્ત મળી જાય પછી વાસના—વિકારનાં તોફાન જાગ્યા વિના રહે ? છતાં કુમારને એ નથી જાગતાં; ત્યારે એનો મન પર અંકુશ કેટલો હશે ? આંખ પર સંયમન કેવુંક હશે ? મૂળ, મન જ ઉન્માદ અને અસત્ પ્રવૃત્તિ તથા કલુષિત ભાવનાનું કારણ છે. ‘શાંતસુધારસ’ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—એવા મનને પવિત્ર શાસ્ત્રતત્ત્વોનાં ચિંતનથી સંસ્કારિત અને અતિશયવાળું

બનાવ્યું, પછી તો એ મન અપવિત્ર વિચારો કરવા માટે તૈયાર જ ન હોય.

ત્યારે મન આવું સંયમિત, પવિત્ર અને પ્રશાંત બન્યા વિના પ્રભુલક્ષિતામાં એવું એકતાન પાણુ ક્યાંથી બની શકે કે ત્યાં પછી મોટી ઈદ્રાણી ઊતરી પડે તો ય એના પર દષ્ટિ જ જાય નહિ, એનો વિચાર જ ન આવે ? મન પવિત્ર બનાવો, શાણું-સ્વસ્થ અને વિષયોથી ધરાયેલું બનાવો, તો મન આદુઅવગું નહિ જાય, સ્ત્રીઓનાં રૂપમાં નહિ જાય. બાકી તો આજની મર્યાદાહીન વેશવાળી સ્ત્રીઓના યુગમાં માણસનાં મોત છે. વીતરાગનાં મંદિરમાં ય એના હલ્લા ચાલુ ! એ જોઈ માણસનું મન પાગલ થાય એની એવી બેનોને ક્યાં પરવા છે ? કહો એ માટે જ એવા વેશ પહેરી મંદિરે આવે છે. ત્યારે ભોળા લોક ત્યાં ભાન વિસરી જાય છે.

પરંતુ એવા ઘેલા થતા મનને કહો, ‘મૂર્ખ ! આવા અવસરે પવિત્ર મટી અપવિત્ર શાનું થવા જાય છે ? કેની ખાતર બગડે ? કેની ખાતર ઘેલું અને નિર્માલ્ય થાય ? વિઠાની કોથળી ઉપર નાઈલોનનું અસ્તર જોઈશું મોહવું હતું ? એમાં જોવાલાયક વિચારવા લાયક છે જ શું ? આ તો હમણું અહીંથી ખસી જશે, પણ તારામાં એથી પેઠેલી પાગલતા વિહ્વળતા નહિ ખસે, ઉલટું ઊંડી ઊતરી જશે. વિકાર ઉન્માદનો એ અનંતા કાળનો રોગ છે. એ રોગ આવા લંપટ દર્શનોથી ફાલશે-ફૂલશે. વળવાનું કાંઈ નહિ, અને મહા રોગિષ્ઠ બનવાનું.

કવિ કહે છે,—

‘નરભવ દાહિલો રે, પામી મોહવશ પડિયો,
પરસ્ત્રી દેખીને રે, મુજ મન તિહાં જઈ અડિયો,
કાજ ન કો સર્યાં રે, પાપે પિંડ મેં ભરિયો;
શુદ્ધ બુધ નવિ રહી રે, તેણે નવિ આતમ તરિયો.’

જીવની કરુણ કથની :—

કવિ પ્રભુને જાતની કરુણ કથની કહે છે, અને આપણી પાસે પણ પ્રભુને આપણી કરુણ કથની કહેવરાવે છે, કે ‘હે નાથ ! આ જગતમાં મનુષ્યભવ પામવો કેટલો બધો દુર્લભ છે ! એ વ મને મળી ગયો, તો પછી એ મળવા પર તો, પ્રભુ ! મારે મોહની પરવશતા મૂકી આપની જ આધીનતા સ્વીકારી લેવી જોઈએ. મોહ શીખવે એમ જ કરવા માટે તો આ જગતમાં જનમ ઘણું; ત્યારે જિનેન્દ્રદેવ ! તું શીખવે એમ જ કરવા માટેનો આ એક જ મનુષ્યનો જ ભવ; અને આ જ કરીને ભવના ફેરા મટે.’

‘હે મારા નાથ ! તારે વશ થવા તારી આજ્ઞાને વશ થવા માટેની ઊંચી તક આ દુર્લભ માનવ અવતારે પામ્યા છતાં હું કંગાળ આ ઊંચી તકની કિંમત નહિ સમજતાં તારી આધીનતા મૂકી મોહની આધીનતામાં પડ્યો રહ્યો ! અફસોસ કે હું મોહાધીન બની મોહે શીખવ્યા દુષ્કૃત્ય—દુશ્ચરિત્ર આચરતો રહ્યો. એમાંનું એક દુશ્ચરિત્ર આ કે પરસ્ત્રી દેખીને મારું મન એનામાં જઈ લાગી ગયું. આ મારી કેટલી મોહમૂઢતા ! વીતરાગ દેવ જોવા મળ્યા તો એમાં જઈને ચિત્ત ન ચોંટયું, ને મળમૂત્રભરેલું ને માત્ર રૂપાળા એક

અસ્તરવાળું મોહતું પૂતળું જોવા મળતાં એમાં મન એતપ્રોત બની ગયું ! ત્યાં હે વીતરાગ ! તારું મુખ યાદેય ન આવ્યું.

નાથ ! મને એ ભાન ન રહ્યું કે આવાં મળ ભર્યાં પૂતળાં તો જનમ જનમ જોયાં, ને જનમ જનમ એમાં મન લગાડ્યાં, તો શું એથી મનને ક્યારેય તૃપ્તિ થઈ ? અહીં પણ તૃપ્તિ છે ? એ રીતે તૃપ્તિ થાય નહિ. તૃપ્તિ થાય તો વીતરાગ તારાં દર્શનથી, તારામાં ચિત્ત ઠરવાથી થાય. એમ ઠરવાની અહીં મળેલી ઉત્તમ તકને ઓળખતાં આવડ્યું નહિ અને ભૂખારવાપણું જ પોષાયે જાય એવા પરસ્ત્રીદર્શન કર્યે ગયો, એ દર્શનથી ચિત્તને ક્ષણિક ઠરવાનું કર્યે ગયો. આ મારી કેવી વિટંબણા ! કેવી મોહવશતા !

“હે મારા નાથ ! ખૂબી તો પાછી એ થઈ કે એમ પરસ્ત્રીમાં આંખોને ભટકાવી અને ચિત્તને લગાડીને વળ્યું તો કાંઈ નહિ; મનની કશી ભૂખ લાંગી નહિ કે જંપ વળ્યો નહિ, પણ ઉપરથી મારા પિંડને મારા આત્માને ફોગટ પાપોથી ભર્યે ગયો ! મારી આ કેવી ઘેલછા ! વળ્યું કાંઈ નહિ, ને ઉદ્દટું આંખો બળતી રહી, વલખાં મારતી રહી ને ચિત્ત પરરૂપમાં ચોંટતું રહ્યું, ને સજ્જનતા ભૂલતું રહ્યું.”

“હે નાથ ! આ ઘેલછા કરવામાં કશી મને શુદ્ધ બુદ્ધ શાન-સમજ રહી નહિ, શુદ્ધ બુદ્ધિ આવી નહિ, આત્મ-ભાન રહ્યું નહિ, ને એથી જ મારો આત્મા આ ભવસાગરથી હજી સુધી તર્યો નહિ, સાગરમાં ભટકતો જ રહ્યો.” કવિ આગળ જઈને કહે છે—

અનંત ભવ હું ભમ્યો રે, ભમતાં સાહિબ મળિયો.
તુમ વિણ કુણ દીએ રે, બોધિ રચણ મુજ બળિયો,
સંભવ ! આપજો રે, ચરણ કમળની સેવા.
નય એમ વિનવે રે સુણિયે દેવાધિદેવા.”

અર્થાત્ ‘હે વીતરાગ નાથ ! આમ મોહવશ પડી
પરસ્ત્રી અને બીજા પાપોમાં મન લગાડવાથી હું અનંતા
ભવ ભટક્યો. જો તારે વશ રહી તારામાં જ ચિત્ત લગાડ્યું
હોત, તારામાં જ હું ઈર્ષ્યો હોત, તો આ હજી સુધી ભટકવાનું
શાનું હોય ? ભવબ્રમણ બંધ જ થઈ ગયું હોત.’ પૂછે,—
પ્રભુમાં ચિત્ત લગાડવાથી ભવનો અંત કેમ ?

કારણ સ્પષ્ટ છે કે માનવ-અવતારે મોહવશ પડી
ઈંદ્રિયો દ્વારા મોહની કાળી રમતો કરવાથી એના જ સંસ્કાર
ઊભા થાય. પછી ભાવી અવતારો એ સંસ્કારોની રમતના
બંને, એ સહજ છે. ત્યારે ભવમાં ભટકવાનું એટલે શું છે ?
મોહના સંસ્કારોની રમતના અવતારોની પરંપરા એ જ ભવ-
બ્રમણ છે. અહીંની મોહવેદી પ્રવૃત્તિઓ અને મોહવશતા-
માંથી એવી ભાવી રમત-પરંપરાને ચલાવનારા કુસંસ્કારના
જથ્થા ઊભા થાય એમાં નવાઈ નથી.

એથી ઉદ્દટું જો મનને જિનવશ-જિનાજ્ઞાવશ બનાવી
દેવાય, તો મોહની કુટિલ ઘેલી રમતો બંધ પડી જાય,
ચિત્ત એમાં જાય નહિ, તેથી કુસંસ્કારો ન વધતાં, હોય
એમાંથી ઘસારે પડતા જાય. એમ કરતાં કરતાં કુસંસ્કારો
નષ્ટ, પછી એવા સંસ્કારોથી ચાલતી મોહરમતનાં જીવન

જ ખંધ; અને પ્રભુમાં ચિત્તને ઠરવાનું ગાઢ બની જાય એટલે એ વીતરાગ પ્રભુમાં ચિત્તની તદ્દન એકમેકતા થતાં લવનો અંત આવી લાગે.

કવિ કહે છે, ‘આ સમજ જે બોધિરત્નથી મળે, એવું મહાકિંમતી બોધિરત્ન, હે પ્રભુ! તમારા સિવાય કોણ આપી શકે એમ છે? કોઈ જ નહિ. માટે હે સંલવનાથ પ્રભુ! મને એવા બોધિરત્નને પમાડનારા તમારા ચરણ-કમળની સેવા આપો; જેથી મારું મન તમારા ચરણમાં જ તમારા જીવન અને તમારી આજ્ઞામાં જ ચોંટ્યું રહે, લાગ્યું રહે, ચિત્ત એમાં જ ઠરે, ઠંડક-ટાઢક નિરાંત એમાં જ અનુભવે.’

લગવાનનાં ચરણમાં ચિત્ત ઠરી બેસવાથી બોધિરત્ન મળે? હા, એનું કારણ લગવાનનાં ચરણમાં ચિત્ત સ્થાપવાથી લગવાનનું જીવન અને સ્વરૂપ તથા લગવાનની આજ્ઞા જ નજર સામે આવે, મનને એમ થાય કે ‘અહો! લગવાનને સંસારના સુખ વૈભવ કેવા ઊંચા મળેલા! છતાં પ્રભુને એ ગમતા નહોતા; એના પ્રત્યે પ્રભુને વિરક્તભાવ હતો. એટલે જ અવસર આવી લાગતાં એ બધું પગે વળગેલા કચરાની જેમ ખંખેરી નાખ્યું, છોડી દીધું! ઉપરથી કાયાની ય માયા એવી છોડી કે કઠોર તપસ્યા અને ખડા ખડા ધ્યાનમાં તથા ઘેર પરીસહો અને ઉપસર્ગોમાં પોતાની કાયા પર કાળો કેર વર્તાવ્યો. કાયાને ગમે તેવા ત્રાસ મળ્યા કે સન્માન મળ્યા, પ્રભુએ કયાંય રાગ કે દ્વેષ કર્યા નહિ.’ પ્રભુના ચરણમાં મન લગાડીએ એટલે આ બધું નજર સામે તરવરી આવે તેથી મનને થાય કે જો પ્રભુએ

કાયા-માયાની આસક્તિ છોડી, તો તો એ મારે પણ છોડવા જ જેવી.’ આ સમજ એ બોધિરત્ન.

પરંતુ જો જો હોં, પ્રભુ વીતરાગ બન્યા છે, એ પૂર્વે વીતરાગ બનવાની દિશામાં હતા તો એમનું આવું બધું કઠોર સાધનામય જીવન બનેલું હતું. એવું વીતરાગનું જીવન આપણી નજર સામે આવે એટલે આપણને એ સાધનાઓની ભારોભાર અનુભોદના થાય, ‘હું ? ભગવાન જેવા પણ આ સાધનાઓ કરે છે ? ત્યારે એ સાધનામાર્ગ કેટલો બધો કઠ્યાણુકર ! અને કેવો મારા જેવાને માટે તો ખાસ કર્તવ્ય.’ આમ, મોક્ષ માર્ગ પ્રત્યે રુચિ-આકર્ષણ-શ્રદ્ધા જાગે. ત્યાં બોધિરત્ન અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શન સુલભ થાય. તો કહો, કોણ પમાડે એ ? વીતરાગ પ્રભુનાં ચરણની સેવા; કોઈ સરાગીની સેવા એ પમાડી શકે નહિ. વીતરાગમાં જ મન લગાડ્યાથી સાચી માર્ગસમજ આવે, બોધિરત્ન આવે. એટલે જ નયવિમળ કવિએ ગાયું ને કે હે વીતરાગ પ્રભુ સંભવનાથસ્વામી ! તારા વિના મને જોરદાર બોધિરત્ન કોણ આપનાર છે ? માટે હું વિનવું છું કે મને તમારા ચરણકમળની સેવા આપજો. હે દેવાધિદેવ ! આ મારી અરજ સુણો,’

વાત આ હતી કે આવા પરમાત્માનું આલંબન મળવા છતાં એ જ મોહની રમત ? ઉત્તમ મનુષ્યભવે એ આલંબને તો જગતના વિષયો પર મીડી દૃષ્ટિ ઉઠાવી લેવા જેવી હતી; પરંતુ મૂઢ જીવ મોહની ગુલામીમાં પડી પરસ્ત્રીદર્શન જેવા કેટલાંય અવિવેકી દ્રૂડાં કામ કરે છે ! રાજકુમાર કનકરથ રાજશાહી

વૈલવમાં ઊછરેલો છતાં વિવેકસંપન્ન છે. માનવલવનાં મૂલ્યાંકન કરનારો છે, એટલે જિનમંદિરમાં પૂજસ્તવનમાં લીન બનેલા એને ત્યાં આવેલા ઋષિની સાથેની પેલી અપ્સરા જેવી કન્યા પર દ્રષ્ટિ નથી. ચિત્તને પ્રભુમાં કેવું લયલીન બનાવ્યું હશે ? ચિત્ત પ્રભુમાં કેવું ઠરી બેઠું હશે ?

ચિત્ત પ્રભુમાં ઠરતું ન હોય ત્યારે જ એને બહારમાં ઠરવા માટે ડાફોળિયાં મારવાનું મન થાય.

બહારનું જોતાં જોતાં અનંતા સારા કાળ પડી ગયા, અને આ લવમાં ય વર્ષો પડી ગયા, છતાં જો તૃપ્તિ થઈ નથી, તો શું હવે એ બહારનું જોઈને તૃપ્તિ થઈ જશે ?

જે બહારનું જોવાનું ચિત્તને ભૂખારવું જ રાખે એમાં ચિત્ત ઠરવાનું શું ?

ચિત્તને ઠરવા દેવું તો ત્યાં, કે જ્યાં પછી એ ભૂખારવું ન રહે, એમાં ઉકળાટ-બણજો-અધીરાઈ ઉઠવાની ન રહે. માટે જ પરમાત્મા, શાસ્ત્રો, તીર્થો, સદ્ગુરુ અને ધર્મક્રિયાઓ વગેરે એવાં આલંબન છે કે એમાં ચિત્તને ઠરતું કરી દેવામાં આવે, તો બહારની કોઈ બણજો-ઉકળાટ અધીરાઈ ઊભી ન થાય. બહાર માટે તૃપ્તિ થઈ જાય. મન કહે ‘બહારમાં જોવાનું છે જ શું ? ઠરવાનું છે જ શું ? કે ત્યાં જઈને ઠરું ?’ એટલે જ કનકરથ રાજકુમારને દેરાસરમાં પ્રભુભક્તિમાં ઠરેલા ચિત્તને લીધે પેલી કન્યા પર આંખ જતી નથી. હવે જ્યાં પોતાની જિનભક્તિ-ગુણગાન

પૂરા થયાં, ત્યાં આવેલ ઋષિને એ પ્રણામ કરે છે, ઋષિ એને પૂછે છે, ‘આપ કોણ ? ક્યાંથી પધાર્યા ?’

રાજકુમારની સાથેનો ખારોટ કુમારની લવ્ય ઓળખ આપે છે. પછી કુમાર ઋષિને પૂછે છે ‘આપ અહીં શી રીતે ? આ લવ્ય તીર્થસમુ જિનમંદિર કોણે બંધાવ્યું હશે ?’ ત્યાં વળી ઋષિની પાછળ ઊભેલી કન્યા ઋષિની લટકતી લાંબી જટામાંથી દેખાઈ, તેથી એ પણ પૂછે છે કે, ‘અહીં આ બાળા કોણ છે ?’

૭ ઋષિની પૂર્વકથા : તત્ત્વશિક્ષા

ઋષિ કહે છે, ‘આ મોટી કથા છે. માટે પૂજનનું કાર્ય પત્યા પછી બહાર આવું છું ત્યાં આપણે વાત કરીએ.’

કન્યાના હાથમાં ફૂલનો કરંડિયો હતો, એ ફૂલોથી પૂજા વગેરે પતાવી ઋષિ બહાર આવે છે, અને ત્યાં રાજકુમારને હવે પોતાની ઝુંપડીમાં લઈ જઈ ભોજનાદિ આપી, પછી માંડીને પોતાની વાત કરે છે.

ઋષિ કોણ ? અશિક્ષિત મન-ઘોડો વિકલ્પોના જંગલમાં :-

રાજકુમારને ઋષિ કહે છે, અમરાવતી જેવી એક નગરી છે, એનું નામ મિત્રાવતી. ત્યાં રાજા હરિષેણુ રાજ્ય કરે છે. એને પદ્મરાણી પ્રિયદર્શનાથી અજિતસેન નામે એક

પુત્ર થયો. એકવાર એવું બન્યું કે એક ઘોડા પર સવારી કરીને રાજા નગર બહાર નીકળ્યો ત્યાં એ ઘોડો અશિક્ષિત નીકળ્યો, તે એકાએક જંગલના માર્ગે દોડ્યો. રાજાના માણસો જોતા રહી ગયા, અરે ઘોડો તો રાજાને ઉપાડી ક્યાંનો ક્યાંય દોડ્યો જાય છે. રાજા ઘણાય એને રોકવા જાય છે, પણ અશિક્ષિત તે રોકાય શાનો ?

માણસનું મન પણ આવું જ છે. જો એ તત્ત્વથી સારી રીતે સુશિક્ષિત નથી, તો અનિચ્છનીય વિકલ્પોના જંગલો જેવા માર્ગે દોડ્યું જાય છે. નવકારવાળી ગણતાં કે ધર્મક્રિયા કરતાં આ અનુભવ છે ને ? મનને ઘણુંય જાપના પદમાં કે ક્રિયાના સૂત્રમાં રોકવા જાયો, પણ ક્ષણવારમાં મન કેવું ધૂં થઈ જાય છે ? કેવા કેવા અંટસંટ આચક્રચક્ર વિચારોમાં કેવું દોડ્યું જાય છે ? એક વસ્તુના વિચારમાંથી બીજી વસ્તુનાં વિચારમાં ને બીજીમાંથી વળી ત્રીજીના વિચારમાં..... આનું કારણ શું ? આજ કે મનને તત્ત્વની શિક્ષા આપી નથી.

જાણો છો તત્ત્વની શિક્ષા એટલે ? માત્ર કોરું તત્ત્વ ચિંતન નહિ, કિન્તુ જીવ-અજીવ આદિ પદાર્થોનું તત્ત્વોનું ક્રમસર રસમય ચિંતન એ તત્ત્વ શિક્ષા. ‘રસમય’ એટલે એવા રસભર્યું કે વચમાં બીજા ત્રીજા કોઈ વિચાર ન આવે. બીજા ત્રીજાનો એવો રસ જ નહિ કે એ વચમાં વિચારમાં ઉતરી પડે. એવું રસમય તત્ત્વ ચિંતન પણ ક્રમબદ્ધ ચાલે, એટલે કે તત્ત્વ-ચિંતનની ગાડી ક્રમસર આગળ આગળ તત્ત્વના પદાર્થ પર ચાલતી જ જાય. એમ તત્ત્વની જેમ કોઈ મહાપુરૂષના જીવનપ્રસંગોને ક્રમસર

વિચારતા જવાય, તો એથી પણ મન સુશિક્ષિત થતું જાય. મુખ્યતાએ આમાં ક્રમ અને રસ ભૂલવાના નહિ, તો જ મન પર સારા સંસ્કાર પડે, મન સંસ્કારી બને, ઘડાય, સુશિક્ષિત થાય. પછી એ મનને નવકારવાળીમાં રોકે કે સ્વાધ્યાયમાં યા વ્યાખ્યાન શ્રવણમાં પણ ક્રમ અને રસથી રોકે, ત્યાં એ આરામવળા વિકલ્પોમાં નહિ દોડે. વાત આ કે મનને શિક્ષિત કરો, તત્ત્વથી કેળવો.

ઘણાઓની આ ક્ષરિયાદ છે કે સાધનામાં અમારું મન કેમ સ્થિર રહેતું નથી? પણ શી રીતે વળકેળવ્યું અશિક્ષિત એ સ્થિર રહે? એને કેળવ્યું હોય તો સ્થિર રહે ને? કેળવવાનું આ કે મનને તત્ત્વોમાં—ચરિત્રોમાં ભાવનાઓમાં રસભર્યું બનાવીને અને ક્રમસર ચલાવ્યા કરો. અરે! આ કાંઈ ન આવડે તો ય જીવનમાં જે તીર્થો જિનમંદિરો સ્પર્શ્યા હોય, એને ય ક્રમસર અને રસભરી રીતે યાદ કરતા ચાલો, એમાંય સાથે એકેક લગવાનને ધ્યાનમાં લાવી માનસિક વંદના—ખમાસમણું દેતા જાઓ અને આગળ વધો, યા ચોવીસ લગવાનને કે સુધર્મા ગણધરથી માંડીને પાટપરંપરાએ થયેલ આચાર્ય મહારાજને ક્રમસર તથા રસભરી રીતે યાદ કરતા ચાલો અને માનસિક વંદના—ખમાસમણું દેતા ચાલો, આવું વારંવાર કરો, તો પણ મન સ્થિરતામાં સુશિક્ષિત થતું જાય મૂળ વાત આ છે કે મનને એવા રસભર્યા અને ક્રમબદ્ધ પદાર્થ ચિંતનમાં લગાડયે રાખવાની જરૂર છે. તો એ સ્થિરતાનો અભ્યાસ પામે, એમાં કેળવાયેલું શિક્ષિત બનતું જાય.

બાકી અશિક્ષિત મન તો જિંદગીના છેવાડા સુધી આડાઅવળા વિચારો-વિકલ્પોરૂપી જંગલમાં દોડ્યા કરવાનું. રાજા હરિષેણને લઈ અશિક્ષિત ઘોડો જંગલમાં ક્યાંનો ક્યાંય દોડ્યો જાય છે. રાજાએ જોયું કે આ રોક્યો રોકાતો નથી, તો પછી હવે ક્યાંય એવું પકડવાનું મળે તો એને વળગી જવું.’ મસ, એમ વિચારીને જ્યાં એક વડનું ઝાડ આવ્યું કે રાજા એની ડાળીને વળગી પડ્યો. ઘોડો તો આગળ ઊપડ્યો પણ રાજા હવે ઝાડ પરથી નીચે ઊતરે છે. ઝાડનાં આલંબને આગળ ભટકતો બચ્યો. એમ વીતરાગનાં આલંબને કુવિચારોમાં આગળ વધતાં બચાય.

૮. પરલોકનો વિચાર

રાજા ચારે કોર જુએ છે તો જંગલ છે. એટલે મનને થાય છે કે ક્યાં જવું? મહેલમાં બેઠો કે શહેરમાં રહ્યો હોય ત્યાં સુધી કોઈ ચિંતા ન હોય કે જંગલમાં મુકાઉં તો શું થાય? પણ જંગલમાં મૂકાવાનું આવ્યું ત્યારે ચિંતા થઈ.

‘ આવશે ત્યારે જોવાશે ’ શું જોઈશ? :-

સંસારમાં આવું જ છે. જ્યાંસુધી જીવન ચાલુ છે, પરલોકપ્રયાણ નથી આવ્યું, પરલોકનાં દુઃખ વેઠવાનાં નથી આવ્યાં, ત્યાં સુધી મન એ તરફ ચિંતા વિનાનું રહે છે

કોઈ ચાહ કરાવે, ધ્યાન ખેંચે; તો ય મનને એમ થાય છે કે ‘અત્યારે શું છે? એ આવશે ત્યારે જોવાશે;’ પરંતુ એ વિચાર નથી કે ‘પરલોકગમન અને દુઃખ આવીને ઊભા રહેશે એ વખતે શું જોઈશ? એક અત્યારે જ પત્ની કે પુત્ર થોડા આઘા જાય તો મન મુંઝાય છે, એમાં વળી મહિનો થયો કશો કાગળ ન આવે તો આકુળવ્યાકુળ થાય છે, તો પછી જ્યાં પરલોક જતાં કાયમના અને વિના-કાગળ-ખખરઅંતરના વિયોગ પડશે ત્યારે કેટલી મુંઝવણ થશે? એમ અત્યારે કોઈ શારીરિક વેદના કે ખીજું દુઃખ ઊભું થાય તો સહન નથી થતું, હાય ને વોય થાય છે, તો પરલોકમાં એવા કોઈ જલિમ ત્રાસ ઊભા થયે શું જોઈશ? શે શાન્તિ રહેશે?’

પરલોક-ગમન અને એના ત્રાસ-દુઃખ-વેદનાનો આ તુલનાત્મક વિચાર નથી એટલે બોલાય છે કે ‘આવશે ત્યારે જોવાશે.’ પણ પછી શું જોઈશ? આવવાનું નક્કી છે, માટે અત્યારે જ જો; અત્યારે જ વિચાર કર કે ‘એ કેમ ન આવે? કેમ મુંઝવણ ન થાય?’

(૧) શું પરલોકગમન અટકે? :-

પ્ર૦-તો શું વિચારણા કરવાથી પરલોકગમન અટકે?

ઉ૦-અટકે નહિ, પણ એ આવે ત્યારે મુંઝવણ ન થાય એવું કરાય. ત્યારે એ જીવો કે માણસને મરતાં ને પરલોક જતાં મુંઝવણ કેમ થાય છે? કારણ આ છે કે અહીં મળેલા કાયા-માયાના મનગમતા સંયોગ પર ભારે

મમત્વ છે, તેથી એ છૂટી જવાના અવસરે મન આકુળ-
વ્યાકુળ થાય એ સહજ છે. એટલે જ જો અહીં જીવતાં
જ એ મમત્વ ન રાખ્યા હોય, મમત્વ ઉતારનારી હાર્દિક
સચોટ ભાવના કેળવ્યા કરી હોય તો દુઃખ ન થાય.

મમત્વ ઉતારનારી ભાવના આ, કે—

“આ પૈસા-પરિવાર વગેરેના સંયોગ નાશવંત છે,
એક દિ’ જવાના છે, મારું એમાંનું કશું રહેવાનું નથી,
માટે એમાં ‘મારું મારું’ શું કરું? કશું જ મારું નથી
એટલે હું તો અત્યારથી જ માનું કે જાણે આ બધા ઊપડી
ગયા, અને હું એકલો જ છું અને હું એકલો પડવા
છતાં ફિકર નથી, ભાગ્ય મારી પાસે છે તેમ મારા દિલમાં
પ્રભુ અને એમનો ધર્મ મારી સાથે છે. મારે શી ફિકર ?
અને જગતમાં અઢળક જીવો એકલાઅટુલા કયાં નથી દેખાતા ?
કેના પર એ મમત્વ કરે ? ત્યારે શું મારી પાસે આજે
સંયોગો છે એટલે જ મમત્વ કરું છું ને ? સંયોગો ન
હોય તો શાના પર મમત્વ કરવાનું ? સંયોગોના પાપે
મમત્વ થાય છે, માટે એવા પાપસંયોગોને ઓળખી રાખું,
એ નિશ્ચિત જવાના એ રીતે એને અત્યારથી જ પર માની
રાખું, પરાયા લેખું, જાઓ, તમે મારા છો જ નહિ, એ
આ ઘડીથી બરાબર સમજી રાખું.”

આમ વારંવાર ભાવના કરતા રહેવાથી જીવમાં એકત્વની
લાગણી ઊભી થાય, મમત્વ મોળું પડે, બાહ્ય મમત્વ
રહેતું હોય, પણ અંદરબાને બરાબર સમજી મૂકાય કે

‘આ બહારનું કશું મારું નહિ, એક દિ’ બધું જ ઊડી જવાનું.’ જીવનના અંતકાળ સુધી આ લાગણી કેળવ્યા કરી હોય, પછી પરલોકગમન આવીને ઊભું રહે ત્યારે એ છૂટતાં મુંઝવણ ન થાય. મનને એમ થાય કે ‘મેં તો પહેલેથી જ સમજી રાખેલું છે કે આ કશું મારું નહિ. આ તો અત્યારસુધી મારા થઈને રહ્યા એ કાકતાલીમ સંયોગ; બાકી આ જનમ પૂર્વે આ ક્યાં મારા હતા જ ? ક્યાં હું જનમતાં પૂર્વેથી બધું સાથે લઈને આવ્યો હતો ? આ તો બંધા આયારામ-ગયારામ છે, મારા કશા જ નહિ.’ ત્યારે હવે પૂછો,

(૨) પરલોક દુઃખ અટકે ? :-

પ્ર૦- ઠીક છે, મમત્વ અટકાવ્યાથી પરલોકગમનને નિશ્ચિન્ત યાને ચિંતારહિત બનાવી શકાય, પરંતુ પરલોકમાં દુઃખ અટકે ?

ઉ૦- હા,

પરલોકનાં દુઃખ બે રીતે અટકાવી શકાય,

(૧) એક તો, અહીં ધર્મ કરતા રહી પાપી વિચાર-વાણી-વર્તાવ અટકાવવાથી, અને

(૨) બીજું બંધાઈ ચૂકેલા પાપના ઉદય જાગે ત્યાં ચિન્તને સમાધિ રહે એવું કરવાથી અર્થાત્ અહીંથી સમાધિના સંસ્કાર લઈ જવાથી ત્યાં સમાધિ રહે, તો મનને દુઃખ ન લાગે.

આ બંને વસ્તુ અહીં સાધ્ય છે, અહીં ઊભી કરવાની.

(૧) ધર્મમાં લાગ્યા રહીએ, તે પણ એવા કે ધર્મ-સાધના સિવાયના કાળમાં યં, દા. ત. ખાનપાનાદિ કે

ધનપ્રવૃત્તિ વખતે ય અંતરમાં ધર્મપરિણતિ ચાલુ હોય;
મન એમ વિચારે કે,

‘આ તો કાયામાયાના તર્પણ એટલે કે મુનિમનાં
પોષણ છે; એમાં રાગ-દ્વેષ કરીને માલિક આત્માનું ન
લુટાઇ જાય એ ધ્યાન રાખજે. તેમ આ દેહ મુનિમને પોષ્યા
પછી એની પાસેથી આત્માનું કામ લેજે.’

આવી આવી જાગૃતિ રાખવાથી ધર્મપરિણતિ ચાલીસે
કલાક કાયમ રહે. તેથી પરલોકે મહાદુઃખ લાવનારાં પાપકર્મ
ન ઊભાં થાય. પાપ અટકાવવા માટે કરવાનું આ, કે

(૧) હૃદયમાં સતત ધર્મના પરિણામ જાગતા રહે
એવી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની સારી ભાવના-લાગણી-ગણતરી
શીખી લેવી જોઈએ કે ‘કયા અવસરે કેવી કેવી સારી
વિચારણા કેવા કેવા શુભ ભાવ અને ગણતરી રાખવાની’ તેમ

(૨) શક્ય સંયમ કેળવવું જોઈએ, તથા

(૩) એને પોષનારી શક્ય ધર્મસાધનાઓમાં રમતાં
રહેવાનું. એથી દુઃખ લાવનાર પાપ અટકે.

(૨) પરલોકે દુઃખ વખતે ચિત્તને સમાધિ હોય તો
એ દુઃખ દુઃખ ન લાગે. એ સમાધિને અહીંથી ઊભી
કરવી પડે.

શી રીતે એ ઊભી કરાય ? સમ્યક્દર્શનથી, હેયોપાદેય
આશ્રવ-સંવરના વિવેક અને એને અનુરૂપ વલણથી.

૯. સમ્યગ્દર્શન અને સમાધિ

સમ્યગ્દર્શન શી રીતે આવે એ સમજે છે ને ? ભગવાન જિનેશ્વરદેવ ઉપર અથાગ અનન્ય રાગે, અને એમણે કહેલાં જીવ-અજીવાદિ તત્ત્વ તથા મોક્ષમાર્ગ પર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધાએ સમ્યગ્દર્શન આવે. આ જીવનમાં આ સમ્યગ્દર્શનાનો જૂળ અભ્યાસ કેળવવાથી ચિત્તની સુંદર સમાધિ-સ્વસ્થતા બળવાી શકાય; અને એ સમ્યગ્દર્શન તથા સમાધિના અભ્યાસે એવા સુસંસ્કારોનો જથો ઊભો થાય કે પરલોકમાં એના બળ પર એ જાને સુલભ બને.

સમ્યગ્દર્શનની તાકાત માસુલી સમજતા નહિ. સમ્યગ્દર્શનની એટલી બધી જખ્ખર તાકાત છે કે કે મોટી સંપત્તિના ઢગલા મળ્યા હોય તો ય ચિત્તને એ અડે નહિ, ચિત્તને મહેકાવે નહિ, ઉન્માદી ન થવા દે; તેમ પૂર્વના અશુભના ઉદયે આપત્તિઓ ઘેરી વળી હોય, છતાં ચિત્ત સમતોલ રહે, સાવધાન રહે, દીન-દુખિયારું ન બને;— આ તાકાત સમ્યગ્દર્શનની છે; વીતરાગ પ્રભુ પરના અથાગ રાગની અને જિનોક્ત જીવ-અજીવ-આશ્રવ-સંવર વગેરે તત્ત્વ પરની અથાગ શ્રદ્ધાની આ તાકાત છે.

ભરત ચક્રવર્તી પાસે છ ખંડતું ઐશ્વર્ય, ચૌદ રતન અને નવ નિધાન, આ સંપત્તિના ઢગલા હતા. છતાં ભરતજી મનહી મેં વૈરાગી; ચિત્તને રાગની અસમાધિમાં એ ડુબ્યું રાખનારા નહિ, પૂર્વ ભવે ચારિત્રધર્મના સુંદર પાલન દ્વારા મહાન સમ્યગ્દર્શન અને સમાધિની સાધના

કરીને આવેલા; એટલે એના સુસંસ્કારોના બળે અહીં છ ખંડના સામ્રાજ્ય વખતે ય સમ્યગ્દર્શન અને સમાધિ સુંદર અનુભવી શકતા. વિચારજો દિન-પ્રતિદિન એનો વેગ કેવો વધતો રાખ્યો હશે કે એ અંતે આરિસાલવનમાં એ ઠેઠ વીતરાગના અને કેવળજ્ઞાન સુધી પહોંચી ગયા.

શ્રેણિક અને કૃષ્ણ મહારાજ અત્યારે નરકમાં છે, નરકમાં કેટલા કારમા દુઃખો ? પણ શાસ્ત્ર કહે છે કે નરકમાં સમકિતી આત્માઓ કારમા દુઃખોની વચ્ચે ય બીજા મિથ્યા-દષ્ટિ જીવોની માફક ‘બીજાને મારું કાપી નાખું,’ એવી દુષ્ટ બુદ્ધિ ધરતા નથી ! ત્યાં પણ પોતાનાં પાપકર્મોનો ઉદય વિચારી ચિત્તને ઘોર દ્રેષની અસમાધિથી બચાવી લે છે. બીજાના ઘા એ સહી લે, પણ બીજાઓનાં કાપણ-કુટણ કરવાની એને દુષ્ટતા નહિ. ઘોર દુઃખમાં ચિત્તની આ સમાધિ સામાન્ય નથી. તત્ત્વની સમજના પ્રભાવે ત્યાં પોતાના અશુભ કર્મોનો અને એ ઊભા કરનારા પૂર્વ દુષ્કૃત્યોનો ખ્યાલ કરે છે, પશ્ચાત્તાપ કરે છે. નરકનાં કારમા દુઃખને દુઃખ માનવા કરતાં પોતાનાં પૂર્વદુષ્કૃત્યોનું ભારે દુઃખ ધરે છે.

ચિત્તમાં બાહ્ય દુઃખનું દુઃખ લાગવા કરતાં એ બાહ્ય દુઃખની પાછળના પોતાના દુષ્કૃત્યોનું દુઃખ લાગે એ મહાન સમાધિ છે, ચિત્તસ્વસ્થતા છે, ચિત્તજન્યુતિ છે, જાગતું ચિત્ત છે.

શ્રેણિક અને કૃષ્ણ મહારાજને અહીં સમ્યગ્દર્શનનો સારો અભ્યાસ હતો; એના સંસ્કારો લઈને નરકમાં આ સમાધિ સુલભ કરે છે; જેથી બહારના નિઃસીમ રૌરવ દુઃખમાં

ય મનને એવી અસમાધિનું દુઃખ નથી. એ કાંઈ વીતરાગ નથી; એટલે બહારનું દુઃખ મનને દુઃખ તો લગાડે, પણ દુઃખ દેનારા પ્રત્યેના ભારે દ્વેષ-તિરસ્કારવાળું દુઃખ નહિ.

સીતાને રામે ગર્ભિણી અવસ્થામાં જંગલમાં ત્યજવી મૂક્યા, તો ત્યાં શું સીતાના મનને દુઃખ ન થયું? દુઃખ તો થાય, પણ રામચંદ્રજી પ્રત્યે દ્વેષ તિરસ્કાર નહિ. દ્વેષ પોતાના પાપકર્મ અને એને ઊભા કરનારા પોતાના પૂર્વ જન્મનાં દુષ્કૃત્યો પ્રત્યે. દુઃખ રામનું નહિ કે ‘આ કેવો દુષ્ટ નાલાયક પતિ મળ્યો કે વગર વાંકે આવી ઘોર સજા કરે છે?’ ના; આ દુઃખ નહિ પણ દુઃખ જાતનું કે એવો કેવો મારો દુષ્ટ-નાલાયક આત્મા કે એણે એવાં પૂર્વજન્મમાં દુષ્કૃત્ય આદર્યા?’

બાહ્ય દુઃખમાં મનને ખીજાની પ્રત્યે દ્વેષ તિરસ્કારભર્યું દુઃખ લાગે એ ભારે અસમાધિ; અને મનને જાતની દુષ્ટતા લાગી જાતનાં દુષ્કૃત્યનું દુઃખ લાગે એ સમાધિ.

સમ્યગ્દર્શન આ સમાધિ આપે છે. ભારે સંપત્તિ અને ઘોર આપત્તિ પર સમાધિ કેમ રહે એ માટે ભરતજી અને સીતાજી તથા શ્રેણિક-કૃષ્ણનાં દૃષ્ટાન્ત નજર સામે તરવરતાં રાખવા જેવાં છે. એથી એમની અપેક્ષાએ આપણને મળતી સાવ મામુલી સંપત્તિ-વિપત્તિ ને તુચ્છ સુખ-દુઃખ વખતે સમાધિ જાળવી શકાય, ચિત્તને સ્વસ્થ રાખી શકાય.

સુખ વખતે મનને એમ થાય કે ‘મને તે એવા કયા ચારે બાબુનાં સુખના ઢગલા મળ્યા છે કે વિષ્ઠાના કીડા કરમિયાની જેમ એને ચાટતો બેસી રહી એમાં મસ્ત

ખનું ? કયાં એ ભરત ચક્રી અને શાલિભદ્રનાં સુખ ? ને કયાં મારાં ? ’ એમ દુઃખ આવ્યાં હોય તો ય મનને એમ થાય કે ‘મને તે શા એવાં દુઃખનાં પોટલાં વરસ્યાં છે કે એમાં દીન-દુખિયારે! ખનું ? કયાં એ જંગલમાં તરછોડવાનાં સીતાને દુઃખ ? કયાં એ ઐષ્ટિક-કૃષ્ણને નરકનાં કારમા દુઃખ ?’ આ વિચાર સમ્યક્ત્વના બળે આવે.

સમ્યક્દર્શનનો આ પ્રભાવ છે કે બહારના સુખ વખતે અંતરમાં ભાવી અનર્થને નોંતરનારા રાગાદિ પાપોનું ભારે દુઃખ લાગે.

સુખમાં રાગ, વિષયમૃદતા, અને ખીજા અભિમાનાદિ કષાયો તથા આરંભ-સમારંભાદિ પાપો કેવા મહાલવા માંડે છે ? ત્યારે તો જ્ઞાનીઓ સંસારનાં સુખોને અસાર તુચ્છ અને દુઃખરૂપ કહે છે. સુખી સમકિતીને અંતરમાં આ રાગાદિ પાપોનું ભારે દુઃખ હોય છે. એટલે તો કહેવાય છે કે,-

સમકિતી બહારથી સુખી, પણ અંતરથી દુઃખી; ત્યારે સાધુ બાહ્યથી દુઃખી, કિન્તુ અંતરથી સુખી.

સાધુને બહારના કષ્ટોભયુક્ત જીવન પણ અંતરમાં નિષ્પાપતા-સંયમ-શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય તથા વીતરાગ દેવ અને એમનું શાસન મળ્યાનો અપરંપાર આનંદ.

પ્ર૦-તો શું સમકિતીને આ દેવ-ગુરુ-શાસન મળ્યાનો આનંદ નથી ? તો પછી કેમ એ અંતરથી દુઃખી ?

ઉ૦-કહો, આ શાસન એને પોતાનામાં ભરચક ભરેલા રાગ-વિષય ગુલામી-આવિરતિ-હિંસામય આરંભ સમારંભ આદિ પાપોની ભયાનકતા દેખાય છે, ભાવી રાગાદિ પાપમય

ભવોની પરંપરા એને દેખાય છે, તેથી એનું એને અંતરમાં ભારે દુઃખ છે. ત્યારે મુનિએ તો આ પાપોને દેશવટો દીધો છે, એટલે મનને એનું દુઃખ નથી, પણ અનંત કલ્યાણ-સાધક સંયમાદિ મળ્યાનું અપરંપાર સુખ છે.

આ સંયમાદિ મળ્યાનું મનને અપરંપાર સુખ એ સમાધિ છે; એમ પૂર્વ ભવનાં કે અહીંનાં રાગાદિ દુષ્ટત્યોનું મનને ભારે દુઃખ એ સમાધિ છે.

વર્તમાનમાં તમે સુખી છો? પણ એ બાહ્ય સુખના આનંદને બદલે જો તમને વીતરાગ પ્રભુ અને એમનું શાસન મળ્યાનો આનંદ છે, અને બાહ્ય સુખથી થતા રાગ-મદ-લોભ અને આરંભસમારંભાદિ પાપોનો ભારે કલ્યાંત છે, તો એ ચિત્તની સમાધિ છે. ત્યારે વર્તમાનમાં તમે દુઃખી છો? પણ જો મનને એના રોદણાને બદલે એ દુઃખો પાછળના પૂર્વ જન્મના દુષ્ટત્યોનું દુઃખ છે, રુદ્ધ છે, તેમજ વર્તમાન દુઃખોની વચ્ચેય વીતરાગ પરમાત્મા અને શાસન પામ્યાનો ભારે આનંદ છે, તો તમારું ચિત્ત સમાધિમાં ગણાય. પૃથજો-
પ્ર૦-શું દુષ્ટત્યોનો કલ્યાંત એ સમાધિ કહેવાય?

ઉ૦-હા, એ તો એવી મહાન સમાધિ છે કે એમાં આગળ વધતાં આવડે તો એ ગોઝારા રાગાદિ દુષ્ટત્ય પ્રત્યે એવી જબરદસ્ત નફરત છૂટે કે પછી માત્ર પૂર્વજન્મના રાગાદિ ખોટા એમ નહિ, કિન્તુ અહીંના ચ રાગાદિ મહા ખોટા લાગે. એવા ખોટા લાગે કે પછી અહીં મળેલ પૈસા પરિવાર અને આવડત પોતાની કાયા તથા અહંત્વ વગેરે પરના રાગ કપાય, આસક્તિ કપાય, અને અનાસક્તભાવ જાગે. ત્યારે

અનાસક્ત ભાવને શું સમજો છો ? એ જીવને વીતરાગભાવ પર પહોંચાડે. વીતરાગભાવ પ્રગટ થાય એટલે તરતમાં જ કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થઈ જાય.

તો બોલો, વીતરાગભાવ અને કેવળજ્ઞાન સુધી કેાણ પહોંચાડે ? સમાધિ કે અસમાધિ ? ચિત્તની સ્વસ્થતા કે આકુળવ્યાકુળતા ? કહેવું જ પડે કે સમાધિ ચાને ચિત્તની સ્વસ્થતા જ ઠેઠ વીતરાગભાવ સુધી લઈ જાય. ત્યારે મહાન આત્માઓ જો મનને દુષ્કૃત્યોનાં ભારે દુઃખ લગાડવા પર વીતરાગ બની કેવળજ્ઞાન પામ્યા છે, તો એ મનને થતું દુષ્કૃત્યોનું ભારે દુઃખ એ સમાધિ જ છે.

સાધવી મૃગાવતીજીને ગુરુણી ચંદનબાળાએ ઠપકો આપ્યો કે ‘તમારા જેવા કુલીન આત્માએ સમવસરણમાંથી આમ મોડા આવવું એ ઠીક નહિ.’ બસ. ગુરુવચન પર મૃગાવતીજીને આ પોતાનું મોડું આવવાનું એ પોતાનો પ્રસાદ લાગ્યો, દુષ્કૃત્ય લાગ્યું, પણ બચાવ ન કર્યો કે ‘અમે ક્યાં ભટકવા ગયા હતા ? ગયા હતા તો પ્રભુની પાસે ને ? ત્યાંથી સીધા સીધા ખીજે ક્યાંય ગયા વિના અહીં ચાલી આવ્યા. જરા મોડા પડ્યા, તે બહુ અનુચિત કરી નાખ્યું ?’ ના, આવો કોઈ જ બચાવ નહિ, પણ એ ખરેખર અનુચિત જ સમજ્યા, દુષ્કૃત્ય જ માન્યું, અને તરત ગુરુણીના પગમાં માથું મૂકી કકળતા દિલે કહે છે ‘ભગવતી ! ક્ષમા કરો, આ મારી ભૂલ થઈ મિચ્છા મિ દુઃકરં. ફરીથી આવી ભૂલ નહિ કરવા ધ્યાન રાખીશ.’ કેવો ધન્ય આત્મા !

ગુરુણી તો પછી સંથારો કરી ગયા, પરંતુ મૃગાવતી-

જીના મનમાં આ દુષ્ટત્યના ખેદનું તાંડવ ચાલ્યું. ‘હાય ! આ મારી કેવી ગફલત ? પ્રભુના સહવાસના અંધ રાગમાં પ્રભુની સંયમયોગોનો સમય ઓળખવાની આજ્ઞા જ ભૂલી ? પ્રભુ ફરમાવે છે કે સંયમના યોગોને યથાસમય ખરાબર આરાધો : ‘ખરાબર આરાધો’ એટલે એક સંયમયોગ બીજા સંયમ-યોગનો બાધક ન બને એ રીતે આરાધો. અર્થાત્ એક યોગમાં એવો સમય ન ખરચાય કે બીજા યોગનો સમય ઘવાય. ‘કાલે કાલં સમાયરે,’ તે તે કાળે તેને તેને યોગ્ય આચારનું પાલન કરવું. આ શાસ્ત્રાજ્ઞા છે.

પ્રભુની આજ્ઞાના પાલનમાં જ પ્રભુની સાચી ઉપાસના છે.

‘ત્યારે મનમાની ઉપાસનાએ મને કેવી ભૂલાવી ? અંધારું થતા પહેલાં સમયસર મુકામે આવી જવું આ જિનાજાને હું ભૂલી, અહો ! આ મારું કેવું દુષ્ટત્ય ! મારો કેવો ખોટો મોડ ! એની પાછળ કેવા મારા પૂર્વભવના રાગાદિ ! અને કેવી અહીંની આપમતિ અને જાતનું અભિમાન !....’

બસ, દુષ્ટત્યોના સંતાપનો અને દુષ્ટત્યોના મૂળમાં કામ કરતા આપમતિ, સ્વાભિમાન, તથા રાગના પશ્ચાત્તાપનો દાવાનળ બળજ્યો ! એ દાવાનળે સમસ્ત રાગઆસક્તિ વગેરે દોષોને સળગાવી મૂક્યા. દુષ્ટત્યોનો ખેદ-પશ્ચાત્તાપ-દુઃખ એ સમાધિ ? કે અસમાધિ ? અસમાધિ રાગાદિને બાળી ન મૂકે; એ તો રાગાદિને મજબૂત કરે. ત્યારે અહીં તો રાગાદિને બાળી મૂક્યા. એ બાળી ભસ્મીભૂત કરનારા દુષ્ટત્યપશ્ચાત્તાપ તથા કલ્પાંતને અસમાધિ ન કહેવાય. એ તો ભારે સમાધિ

કહેવાય, કે જેમાંથી અપૂર્વ મહાસમાધિ પ્રગટી ! અને એ વીતરાગ કેવળજ્ઞાની બની બેઠા !

ત્યારે એ ભૂલશો નહિ કે

આ રાગાદિ દુષ્કૃત્યના ભારે અંતર ખેદની સમાધમાં મૂળ પ્રભાવ કોનો ? પ્રભુનો, પ્રભુના સમ્યગ્દર્શનનો.

સમ્યગ્દર્શનમાં મનને શું થાય ?

એ સમ્યગ્દર્શને વસ્તુસ્વરૂપનું સમ્યગ્ દર્શન કરાવ્યું, તત્ત્વદર્શન કરાવ્યું. મોટું ચારિત્ર પાળો, મોટી ધર્મસાધનાઓ કરો, મોટી તપસ્યાઓ કરો, કે જિનભક્તિ કરો, એ બધું આ તત્ત્વદર્શનને, વસ્તુસ્વરૂપના દર્શનને, સમ્યગ્દર્શનને વધુ ને વધુ વિકસિત કરવા માટે કરવાનું છે. પ્રભુએ ભાખેલાં તત્ત્વોનો હાડોહાડ રંગ લાગી જાય, સમ્યગ્દર્શન અંતરમાં ઉછાળા મારવા લાગે, દષ્ટિ સીધાં તત્ત્વને જ પકડતી થઈ જાય, એવું બધી સાધનામાંથી ઊભું કરવાનું છે. અંતરની દષ્ટિમાં તત્ત્વની ચોટલી બધી ચોતપ્રોતતા થઈ જાય કે પછી જડ-ચેતનના ભેદ સાફ સાફ દેખાય, ડાયા-માયાથી આત્માનું તદ્દન નિરાળાપણું સાફ સાફ દેખાય, રાગાદિની લાગણીઓએ આત્માના મહા રોગ મહા વિકાર જેવી લાગી અંતરને ઠરડ્યા કરે.

તીર્થંકર ભગવાને ભાખેલા જીવાજીવાદિ તત્ત્વની શ્રદ્ધાની બલિહારી છે. જીવનમાં એવી કશી ત્યાગ-સંયમ-તપની સબળ સાધના નથી બની શકતી, તો ય કમમાં કમ આ તત્ત્વશ્રદ્ધાને આ સમ્યગ્દર્શનને અંતરમાં ઉછાળા મારતું કરી શકાય.

તત્ત્વ મળ્યાની મતને કઢર જોઈએ કે

‘અહો ! આ વિરાટ વિશ્વમાં ભટકતા જીવને આ તત્ત્વોની ઓળખ ક્યાં મળે ? જગત બિચારું આંધળું છે, એને આ તત્ત્વોની કશી ગમ નથી. એ તો મને અહીં આ દુર્લભ ભવે વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાન મળ્યા તો એમનાં તત્ત્વોની ઓળખ મળી. કેવાં મારાં અહોભાગ્ય ! આ મળવાનો મહાન ભાગ્યોદય મળ્યા પછી પણ હું આ તત્ત્વોને દિલમાં રમાડતો ન બનું ? તો હું કેવો હૈયાફૂટો ? હૈયામાં જગતનું બીજું ત્રીજું રાખ જેવું મમરાવીને શું મળવાનું ને શું વળવાનું હતું ? હવે તો હૈયે મમરાવું તો મારા તારણહાર પ્રભુનાં તત્ત્વોને.’ આવા નિર્ધાર કરાય તો સમ્યગ્દર્શનની રહ લાગે, લગન લાગે; રાત ને દિવસ હૈયામાં એને વધુને વધુ ઉછાળા મારતું, રગ-રગમાં પ્રસરતું અને અંતરમાં અધિકાધિક ઓતપ્રોત થતું કરાય.

૧૦. હરિષેણુ રાજા આશ્રમમાં

પેલા રાજા હરિષેણુને મહેલમાં બેઠા ચિંતા નહોતી પણ હવે આશિક્ષિત ઘોડાથી જંગલમાં મૂકાયે ચિંતા થઈ કે ‘હવે ક્યાં જવાનું ને શું કરવાનું ?’ એ દોડતા ઘોડા પરથી ઝાડને વળગી નીચે ઊતર્યો, અને ત્યાં આમ તેમ જુએ છે તો એક સરોવર જોયું, સરોવર પાસે જઈ હાથ-પગ-માં ઘોયા, પછી બાજુમાં જોતાં એક આશ્રમ નજરે પડ્યો. રાજા ત્યાં પહોંચ્યો, તો આશ્રમમાં તાપસોને જુએ

છે. તાપસોએ એને આવકાર્યો અને પોતાના વિશ્વભૂતિ નામના કુલપતિ પાસે એને લઈ ગયા.

કુલપતિને રાજાએ પ્રણામ કર્યા, અને પાસે બેઠો. ઋષિ એના લક્ષણાદિ પરથી કહ્યું છે કે આ કોઈક રાજા હોવો જોઈએ. એ પહેલાં તો આશીર્વાદ દે છે, કે

‘હે રાજન્! જે ઋષભદેવ પ્રભુના મસ્તકેથી બે ધાન પાસે લટકતી બ્રમર જેવી કેશની લટ કુંભ પર ચઢાવેલ કમળમાળાની શોભાને ધારણ કરે છે એવા એ ત્રણ જગતને માટે પૂર્ણકુંભ જેવા ભગવાન તમારા મંગળોની પુષ્ટિ કરો.’

એમ આશીર્વાદ આપીને વિશ્વભૂતિ ઋષિ રાજાને પૂછે છે,—‘તમારે અહીં ક્યાંથી આવવાનું થયું? એકલા કેમ?’

રાજા જવાબમાં કહે છે, ‘ભગવન્! સંસારમાં હવે એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને કેવો ધારણા બહાર બ્રષ્ઠ થઈ જાય છે એ આજે અનુભવવા મળ્યું. મિત્રાવતી નગરનો હું રાજા હરિષેણ ઘોડેસ્વારીએ નીકળેલ, તે શી ખબર ઘોડો અશિક્ષિત હશે, તે એણે રસ્તે દોડયે જ રાખ્યું. કેમેંથ એ ઊભો જ ન રહે, અંતે અહીં નજીકમાં ઝાડની ડાળીને હું વળગી પડ્યો. આપનાં દર્શન મળવાનું સૌભાગ્ય હશે તં ઝાડેથી ઊતરી અહીં આવ્યો. આ આશ્રમ કોનો સ્થાપેલો છે?’

કુલપતિ રાજાને કહે છે, ‘ભગવાન ઋષભદેવ સ્વામીના વખતમાં પ્રભુના ભક્ત કચ્છ અને મહાકચ્છ નામના બે મોટા તાપસો થઈ ગયા, એમનો સ્થાપેલો આ આશ્રમ આવ્યો આવે છે. અહીં સંસારથી થાકેલા અને મનુષ્ય જીવનનાં

સાર પામવાના ઈચ્છુક લબ્યાત્માઓ આવીને તપસ્યામાં લાગે છે.' એમ કહી નિવૃત્તિમય જીવનની મઝાનાં વર્ણન કરે છે.

રાજાને આ સાંભળતાં મનને થયું કે 'અહો ! કેવા ધન્ય આત્માઓ કે સંસારની તાપમય જળોજથાથી છૂટી અહીં તપોમય જીવન ગાળે છે ! ક્યારે મારે એવો ધન્ય દિવસ આવશે કે હું પણ વિટંબણા અને સંતાપલયા સંસારથી છૂટી આવા તપોમય જીવનમાં લાગી જઈશ ?

શું આ માનવદેહ જીવનના અંતકાળ સુધી સંસારની જળોજથાથી વિડંબાવા માટે જ છે ? વિષયોથી ઉકળતો જ રહેવા માટે છે ?

જીવની એ મૂઠ દશા છે કે જે સંસારની જળોજથામાં આનંદ મનાવે છે, પછી ભલે એમાં ડગલે ને પગલે એક યા બીજા પ્રકારની ચિંતા-લય-સંતાપ ઊઠ્યા કરતા હોય. જીવને એક જાતનું અભિમાન પોષાતું રહે પછી આ ચિંતા વગેરે ભમરીઓ ભલે કાટતી-ડંખતી રહે એનો એને કંટાળો નથી. કેવી મોહ મૂઢતા ? એમ વિષયોથી ઇન્દ્રિયોને ઠારવાનું માને છે, પણ એ ઇન્દ્રિયો જુગારની જેમ એથી ખોટી દેવાયેલી વધુ ને વધુ ખણજોવાળી બને છે, ને તેથી જુગારની જેમ નવા નવા વિષય સંપર્ક માટે આતુર બની રહે છે. એટલે દેહને એનો સહાનો ઉકળાટ. વિષયોમાં ક્ષણભર ઠરવાનું દેખાય, પરંતુ વિષય ઝંખતાનો ઉચાટ રાત ને દિવસ ચાલુ. એટલે આ વિષયોમાં કાયમી ઠરવાનું માનવું એ કેવી ભ્રમણ ?

આશ્રમવાસીઓને લાય કેમ નહિ ?

રાજા વિશ્વભૂતિ ઋષિની પાસે વાતચીત કરતો બેઠો

છે અને શુભ લાવના કરી રહ્યો છે, એટલામાં જંગલમાં મોટો કોલાહલ ઊઠ્યો. આશ્રમવાસીઓને એ સાંભળીને કશો ભય નથી કે ‘હાય ! લૂંટાઈ જઈશું ?’ કેમકે પાસે છે શું તે એ લૂંટાવાનો ભય લાગે ? ભય તો જેણે કશો પરિચર રાખ્યો છે એને એ લૂંટાઈ જવાનો હોય. આ તો ત્યાગી તાપસો છે એમને શું લૂંટાવાનું ? તેમ એ પણ ભય નથી કે ‘હાય ! કોઈ મારશે ?’ કેમકે કાયા પર પણ એવું મમત્વ રાખ્યું નથી, તેથી તો તપસ્યાઓ કરી કરી કાયાને સૂકવી રહ્યા છે.

આમ તાપસોને ભય તો કશો નહિ, પણ જિજ્ઞાસા થાય છે કે આ શાનો કોલાહલ હશે ? તે પરસ્પરના મોંઢા સામે જુએ છે ત્યાં રાજા હરિષેણુને ખ્યાલ આવે છે કે પોતાનું સૈન્ય આવ્યું હોય તેથી કુલપતિને કહે છે ‘મહારાજ ! મને લાગે છે કે આ મને શોધવા નીકળેલ મારી સેનાનો અવાજ હોય. તેથી હું જરાક એને દર્શન આપી આવું’, જેથી એને શાંતિ થાય.’

એમ કહી રાજા ઊઠ્યો. ઋષિને પ્રણામ કરીને આશ્રમની બહાર ગયો. ત્યાં જુએ છે તો પોતાની સેના જ હતી; એટલે સેનાને દર્શન આપી આનંદિત કરી દે છે. સેનામાં રાજાનો જ્યજ્ઞકાર ગાજી રહે છે. બધા ખુશી ખુશી માને છે કે ‘ચાલો રાજસાહેબ મળી ગયા, સારું થયું.’

હવે સેનાપતિ કહે ‘પધારો મહારાજ ! નગર તરફ.’

રાજા કહે છે, ‘ના, હમણાં અહીં થાભો. અહીં મહર્ષિનો આશ્રમ છે, આત્માને ઘણી ઠંડક આપનારો. તેથી એમના સત્સંગનો લાભ લઈએ. શહેરમાં ગયા પછી વળી

આ મહાકિંમતી સત્સંગ ક્યાં મળે? અહીં જ્યારે આણ્ધ્યાયું આવવાનું બન્યું છે, તો એ સારા માટે. હાલ અહીં મહિનો માસ સત્સંગ અને શાન્તિ માટે રહેવું છે. તેથી તમે બધા અહીં જ પડાવ નાખો.’

બસ, રાજાનો આદેશ થયો એટલી જ વાર. સેનાએ ત્યાં છાવણી જમાવી દીધી. રાજા રહે છે અને મોટો ભાગ વિશ્વભૂતિ ઋષિની ઉપાસના કરે છે. એમની પાસે બેસી તત્ત્વની ગોષ્ઠી કરે છે. દિનપ્રતિદિન રાજાની શુભ ભાવના વધતી ચાલે છે.

સત્સંગ અને સત્ શ્રવણનો આ પ્રતાપ છે કે માણસનાં દિલને ફેરવી નાખે; અસદ્ વિકલ્પો અને વિચારથી બચાવી દિલમાં શુભ ભાવનાઓ સ્ફુરાયમાન કરી દે.

દેરાસર-નિર્માણ-

કનકરથ રાજપુત્રને વૃદ્ધ તાપસ કહે છે કે પેલો હરિષેષ રાજા વિશ્વભૂતિ તાપસના આશ્રમ પાસે, પોતાના લશ્કરની છાવણી નખાવીને રહ્યો છે, અને એક મહિનો કુલપતિ તાપસની ઉપાસના કરે છે; સારું શ્રવણ કરી કરીને પોતાના દિલને એનાથી ભાવિત કરતો જાય છે; ત્યાં એણે સારી દષ્ટિ ઊભી કરી; એને પરમાત્મા પ્રત્યે ભારે રાગ ઊભો થયો; ને તેથી એણે આ દેરાસર બંધાવ્યું.

ગુરુ પરમગુરુને મેળવી આપે.

તાપસે પરમગુરુ પરમાત્માના કેવા ગુણ ગાયા હશે અને રાજાએ એ કેવા ઝીલ્યા હશે કે એણે ખૂબ ભાવથી જિનમંદિર બંધાવ્યું! રાજાએ એક માસ ઉપાસના કર્યા પછી હવે કુલપતિ પાસે જવાની રજા માગે છે. એ કહે

છે, ‘લગવન ! અહીં આપની છાયામાં એવો નિર્મળ આનંદ આવે છે કે અહીંથી જવાનું મન ન થાય. પરંતુ રાજ્યના કારભાર સંભાળવા રહે છે, તેથી હવે હું જવાની રજા માગું છું.’

વિશ્વભૂતિ કુલપતિ પણ સમજે છે કે કારભાર સંભાળ્યા વિના વ્યવસ્થા ખરાબર ચાલે નહિ, તેમજ સંસારી જીવો જેટલો પોતાની રુચિથી સત્સંગ કરે એટલી વાહવાહ, બાકી એમના પર કાંઈ સત્સંગનો ખરાત્કાર થાય નહિ, એટલે એ રાજાને કહે છે, ‘જુઓ અહીં તમે સત્સમાગમનો અને તત્ત્વશ્રવણનો સારો લાભ લીધો, તો હવે એને ખરાબર દિલમાં રાખજો, રાજ્યના કામકાજમાં એને ભૂલી જતા નહિ.’ એમ કહી કુલપતિએ રાજાને વિષાપદાર-મંત્ર, ઝેર ઉતારવાનો મંત્ર આપ્યો.

૧૧. પ્રીતિમતીનું ઝેર-નિવારણ

રાજાને નિવૃત્તિજીવનના આનંદે સંસારપ્રવૃત્તિનો રસ ઉરાડ્યો :-

રાજા હરિષેષ કુલપતિને પૂછી સેના સાથે પોતાની નગરીમાં પાછો આવ્યો; રાજ્ય-કારભારમાં પડે છે, પરંતુ એના દિલમાં તાપસના આશ્રમમાંના એક માસના વસવાટે નાખેલા સંસ્કારોએ દૃષ્ટિ બદલી નાખી છે, તેથી રાજ્યસત્તા-સંપત્તિ વગેરેમાં એને હવે પૂર્વના જેવો આનંદ નથી. એના મનને અવરનવર યાદ આવતાં એમ થાય છે કે ‘અહો ? ક્યાં એ તપોવનના નિવૃત્ત

જીવનનો આનંદ ? અને ક્યાં આ પ્રવૃત્તિ-જીવનની ખટપટ ?
આમ લાગવા છતાં પ્રવૃત્તિ-જીવન ઊભું તો રહ્યું, પણ પેલા
નિવૃત્તિ-જીવનના આનંદે આમાંથી રસ ઉરાડી મૂક્યો.

રાજપુત્રી પ્રીતિમતીને સર્પદંશ :

એક વારનો પ્રસંગ છે. રાજા હરિષેણ સલા ભરીને બેઠો
છે. ત્યાં બહારથી એક માણસ આવીને ખબર આપે છે કે,—

‘ મહારાજા ! મંગલોત્થી ભરેલી મંગલાવતી નામની
નગરીમાં પ્રિયદર્શન નામે રાજા છે, એને વિદ્યુતપ્રભા નામે
રાણી છે. આ રાણીએ પુત્રીને જન્મ આપ્યો, અને એનું
નામ પ્રીતિમતી રાખવામાં આવ્યું. એ મોટી થતાં એક વાર
એને દુષ્ટ સાપ ડસ્યો. એનું ઝેર ચડી જતાં એ મરવા
જેવી થઈને પડી. રાજાએ ગારુડિકોને બોલાવ્યા, બીજા
ઉપચારના જાણકારોને બોલાવ્યાં, મંત્ર-જડીબુદ્ધિ વગેરે
ઉપચારો કરવામાં આવ્યા, પરંતુ કશું જ ફળ આવ્યું નહિ.

રાજા-રાણીને કદપાંતનો પાર નથી. બીજાઓ પણ દુઃખ
કરી રહ્યા છે, કે ‘હિં ? શું આ બિચારી છોકરી મરશે ?’
જાણવા મળ્યું છે કે આપની પાસે વિષાપહાર મંત્ર છે,
એથી ઝેર દૂર થાય છે. તો શું આપ એ દ્વારા આ રાજ-
કુમારીને જીવતદાન ન બક્ષી શકો ?’

રાજા હરિષેણને આ સાંભળી લાગણી ઉભરાઈ આવી,
પરંતુ જીએ છે કે એ રાજ્ય અને એ નગર અહીંથી દૂર
છે. તેથી એટલે છેટે જઈ કેમ પહોંચાય ? અને જઈ ન
પહોંચાય, તો કુમારી કેટલું જીવતી રહે ? ખેર ! પ્રયત્ન તો કરું.’

આમ વિચારીને રાજાએ તરત સાંઢણીઓ મંગાવી અને પોતે તથા પોતાના માણસો એના પર સવારી કરીને ઊપડયા; પહોંચી ગયા એ નગરમાં. રાજા જઈને જુએ છે તો રાજકુમારી મર્યા જેવી થઈને નિશ્ચેષ્ટ પડી છે, અને એના મા બાપ વગેરે ભારે ગમગીન થઈ બેઠા છે. સાજી સારી રાજકુમારી ઝેરથી બેલાન, અને કુટુંબીઓને રોતાં જોઈ રાજા હરિષેણુનું દિલ દ્રવિત થઈ ગયું. સાથે એને એટલો આનંદ થયો કે કુમારીના હેઠમાં હજી પ્રાણ છે, ને પોતે અહીં ઠીક પહોંચી ગયો. કુમારીના પિતાએ એનો આવકાર કર્યો.

રાજા હરિષેણુ તાપસેના કુલપતિ પાસે તત્ત્વજ્ઞાન પામેલો છે એથી અહીં એને સંસારી જીવના માથેની કર્મની પરાધીનતા પર વિચાર આવે છે કે,

કર્મ આગળ જીવ રાંક :

અહો ? માણસ ગમે તેવો સત્તા અને સમૃદ્ધિથી સંપન્ન હોય અને જાતને મહાસુખી માનતો હોય; પરંતુ કર્મના એકાએક ઊઠતા ઉપદ્રવ આગળ કેટલો બધો રાંક અને પામર છે ! આવા ઉપદ્રવ વખતે એની સુખની કલ્પના કેવી ઊડી જાય છે ? અને અહંત્વ કેવું યોગળી જાય છે ! અગર કર્મ આ સંસારમાં એક જ ઉપદ્રવ ઊભો કરીને ય જીવની છતી સત્તા-સમૃદ્ધિ તથા બધા જ સુખની કલ્પના ઉરાડી શકે છે, તો આવા સંસારની કેવી અસારતા ! તેમજ કર્મની કેવી શિરજેરી ?

સંસાર કેમ અસાર ?

બોલો, તમને શું નથી દેખાતું કે માણસને ઘણી

વાતે સુખ લાગતું છતાં એવા કોક એકાદ ઉપદ્રવે બાણે બધું સુખ નષ્ટ થઈ દુઃખની એ પોક મૂકતો હોય? જે સંસાર આ ખેલ કરે છે એ સંસાર સારભૂત? કે તદ્દન અસાર? સંસારમાં ભરપૂર સુખ-સાધન મોજુદ છતાં જો એકાદ એવા કોઈ અનિષ્ટ પ્રસંગથી જીવનો સુખનો અનુભવ તદ્દન ડુલ થઈ જતો હોય, તો તો માનેલા સુખનાં સાધન ખરેખર તો ખેકાર, નાકામિયાબ અને પોકળ જ નીવડ્યાં ગણાય ને? પેલા રાજાને રાજ્યપાટ-રાણીઓ-ખજાના અને રાજશાહી સુખસાધનો તો ઊભા જ છે, છતાં એક પુત્રી આ રીતે મરવા પડી છે, એમાં એવું ભારે દુઃખ શા માટે લાગે છે કે જેથી બાણે પોતાને સુખ કશું જ નથી?

આવા અવસરે એને કોઈ પૂછે કે ‘કેસ મહારાજ સાહેબ ! મહારાણી સાહેબ ! રાજ્યપાટ વગેરેથી સુખી છે ને ?’ તો રાજા-રાણી શું કહે ? આ જ ને કે “શું કપાળ સુખી ? આવી વિનયી સુશીલ અને પ્રાણુથી અમને અધિક પ્યારી દીકરી મરવા પડી છે, તો એના આવા દુઃખે અમે દુઃખી મુઝ્યા હોઈએ ત્યાં આ રાજ્યપાટ વગેરેમાં શા સુખ ? ખગ્યા એ રાજ્ય ને પાટ. ખાવા ધાય છે એ” આવું જ કહે ને ? એટલે જ જરા ઠરીને વિચારવા જેવું છે કે સંસારના વૈભવ વિલાસ અને પરિવાર વગેરેનાં સુખ જો માત્ર એક દુઃખની ખાખતથી રદ બાતલ થતાં હોય, તો એ સુખ અને સાધન સારભૂત ગણાય ? કે અસાર તુચ્છ ? કહો,

સંસારના એક દુઃખે બધા મોજુદ પણ સુખ ફૂલ થયા લાગે છે માટે સંસાર અસાર છે.

એવાં પણ અસાર સુખ અને સાધન પાછળ જીવોની કાળી ભાવના ને કાળા પાપાચરણ એ સરાસર મૂઠતા છે.

એમ તો હરિષેણ રાજની આ તાત્ત્વિક વિચારણા આગળ ચાલે એવી છે. પ્રસ્તુત પ્રસંગ જોઈ મન ઊંડા તત્ત્વચિંતનમાં ગરકાવ થઈ જાય એવું છે. પરંતુ અત્યારે રાજકુમારીની સ્થિતિ જોતાં એને બચાવી લેવામાં હવે વિલંબ કામનો નથી એમ લાગે છે. તેથી એ કાર્ય કરવા પૂર્વ કુંવરીના શેતા માતા પિતાને કહે છે,—

‘ભાગ્યવાન! જરાય ચિંતા ન કરશો. હવે આ કુમારી સજીવન થઈ ગઈ સમજો.’ આમ કહીને તરત જ રાજાએ વિષાપકાર મંત્રનો ઉપયોગ કર્યો, અને મંત્રના પ્રભાવે કુમારીનું ઝેર તદ્દન નષ્ટ થઈ ગયું, એ ભાનમાં આવીને ઝેઠી થઈ ગઈ ! એથી બધાને હર્ષનો પાર ન રહ્યો. અહીં એક વસ્તુ સમજવા જેવી છે; પ્રશ્ન થાય,—

પ્ર૦—જો આ મંત્ર-પ્રયોગનો યોગ ન મળ્યો હોત તો તો રાજકુમારી મરત જ ને? પણ મંત્રથી જીવી ગઈ એમાં કર્મોનાં ફળ અકાટ્ય હોવાનું કહેવાય છે એ ક્યાં રહ્યું ?

૧૨. કર્મનું જૈન વિજ્ઞાન

શું મંત્ર કર્મ પર અસર કરે ?

ઉ૦—જૈનધર્મનું તત્ત્વજ્ઞાન આનું સુંદર સમાધાન આપે છે. જીવને જે પીડા-વેદના ચાલે છે એ એકજ કર્મ—

સ્કન્ધની અસર નથી; પરંતુ પ્રતિ સમય ચાલતી પીડાવેદના ઉપજાવનાર અલગ અલગ કર્મસ્કન્ધની અસર છે, તે તે સમયે પાકનાર કર્મસ્કન્ધ પાકે એટલે ત્યાં જ વેદના ઉપજાવે છે, એની પછીના સમયે પાકનારો કર્મનો સ્કન્ધ પાકતાં જ એજ સમયમાં વેદના આપે છે, એમ માનો કે સળંગ પીડાવેદના ચાલી, તો આ હિસાબે એટલા કાળની વેદનાનો કોઈ એક કર્મસ્કન્ધ નહિ કિન્તુ અનેક કર્મસ્કન્ધો જવાબદાર હોય છે.

એટલે હવે સમજાશે કે જે સમયે વેદના બંધ પડી એ સમયે એવો કોઈ જોરદાર કર્મસ્કન્ધ પાકનારો હતો જ નહિ, યા હતો તો એના પર કોઈ એવો પ્રભાવ પડ્યો કે જેથી એ ફળ દેખાડ્યા વિના એમજ રવાના થયો. પ્રશ્ન થાય,

પ્ર૦—તો શું બધું કાકતાલીય ન્યાયથી બને છે ?

ઉ૦—ના, અહીં કાકતાલીય ન્યાયથી એમ તાર પડવાનું હતું, એજ વખતે કાગડો એના પર બેઠો. એમ ‘ઝેરની પીડાનાં કર્મદળિયાં પૂરા થવાનાં હતાં એજ વખતે મંત્ર-પ્રયોગ થયો, ને મંત્રપ્રયોગે એને સાજી કરી’ એવું ન માનીએ, પરંતુ હવે પાકનાર કર્મ પર મંત્રપ્રયોગની એવી અસર પડી કે કર્મની ફળ દેખાડવાની શક્તિ મંત્રપ્રયોગથી કુટિત થઈ ગઈ, તેથી જો કે કર્મ પાકવાના હિસાબે ઉદયમાં આવ્યાં ખરાં, પણ પીડા ન આપી શક્યાં, અને આરોગ્યનાં કર્મ વિપાક—ઉદયમાં આવી, એણે આરોગ્ય દેખાડ્યું, એમ બની શકે છે.

પ્રદેશોદય-વિપાકોદય :-

નિમિત્ત પામી વિપાક દેખાડનાર કર્મ માટે આવું બને છે કે તેવાં નિમિત્તના હિસાબે તેવાં કર્મ વિપાકમાં જોર મારી જાય, અને બીજા કર્મ પાકેલાં પણ માત્ર પ્રદેશથી ભોગવાઈ જાય. રસવિપાક ન દેખાડી શકે; પણ પૂર્વે પણ જુઓ પાપનું ઝેર ચડ્યું ત્યારે તે પૂર્વે આરોગ્ય આપી રહેલા કર્મદળિયાં આરોગ્ય આપ્યે જતા હતાં, તો સર્પદંશ પછી આરોગ્ય કેમ અટક્યું ? કહો, સર્પદંશનું નિમિત્ત પામી અશાતાવેદનીય કર્મનો વિપાકોદય જોર મારી ગયો, તેથી પેલા ચાલુ આરોગ્યદાયી કર્મનો રસવિપાક સ્થગિત થઈ ગયો, એટલે એ બિચારાં સ્થિતિ પાક્યે ઉદય પામવા છતાં ખાલી પ્રદેશોદયથી રસવિપાક દેખાડ્યા વિના જ ભોગવાઈ રવાના થતા ગયાં; ને અશાતાકર્મના વિપાક પ્રબળ બનવાથી પીડા શરૂ થઈ. બસ, એથી ઉલટું હવે આ ઝેર-નિવારક મંત્ર-પ્રયોગથી બન્યું. હવે અહીં આરોગ્ય શાલાદાયી કર્મ-જોર મારી જાય છે.

કર્મ પર દ્રવ્ય-ક્ષેત્રની અસર :-

આ બતાવે છે કે કર્મના ઉદય પર તેવાં તેવાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ અસર કરે છે. કર્મ તો બંધાયા પછી એનો અમુક અબાધા-કાળ અર્થાત્ એને અબાધિત રહેવાનો કાળ પૂરો થયા બાદ, સમયે સમયે ઉદય પાક્યે જાય છે. એમાં શાતા-અશાતા જેવા પરસ્પર વિરોધી કર્મ પણ પોતપોતાના કાળ પાક્યે ઉદય પામતા જાય. પરંતુ જેવાં દ્રવ્ય ક્ષેત્રા-કાળ-ભાવની પ્રબળતા, એ પ્રમાણે શાતા કે અશાતા બે

જાતના કર્મમાં એકની ફળ-પ્રદાન-શક્તિ કુંઠિત થઈ જાય, અને બીજાની શક્તિ અબાધિત કામ કરે. અહીં એક પ્રશ્ન થાય,-

કર્મ માનવાની જરૂર જ શી ? :-

પ્ર૦-તો તો પછી દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને જ ફળ આપનાર તરીકે માનો ને ? વચમાં મફતિયાં કર્મ માનવાનું શું કામ છે ?

ઉ૦- ના, આત્માથી તદ્દન નિરાળા બાહ્ય દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર કાળ-ભાવ આત્મા પર અસર ન કરી શકે. એ તો આત્મા સાથે એકમેક ચોંટેલાં કર્મ પર જ તેવી તેવી અસર બતાવી શકે. નહિતર દા. ત. જુઓ કે શહેરમાં ખલેગની હવા ચાલુ થઈ ગઈ, તો શહેરના બધા જ માણસોને એ હવા દ્રવ્ય લાગુ થયું છતાં એથી બધા જ માણસ માંદા પડે છે, આવું કેમ બને છે ? કહો, જેને એવા પ્રબળ અશાતા વેદનીય કર્મ હતાં એના પર આ હવાદ્રવ્યે અસર કરી; એણે શાતાવેદનીય કર્મના ફળની શક્તિ કુંઠિત કરી, એથી શાતાફળ રોકાયું, અને પેલા અશાતા કર્મ ફળ બતાવવામાં જોર મારી ગયા. જેનાં શતાવેદનીય કર્મ જોરદાર હતાં, એના પર આ હવાએ અસર ન કરી, તેથી એની શાતા ચાલુ રહી, ને અશાતા-બિમારી ન આવી. સમાન નિમિત્ત છતાં જુદા ફળની પાછળ કારણ તરીકે જુદાં કર્મ માનવા જ પડે.

આમ, આત્મા પર અસર એના પર સંલગ્ન કર્મ જ બતાવી શકે.

બહારનાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ એ કર્મ પર અસર કરે या ન પણ કરે. કર્મની જેવી જેવી દુર્બળતા या સખળતા,

એ પ્રમાણે અસર થાય થા ન થાય. કેટલાંક કર્મ નિમિત્તાધીન; એટલે તેવા તેવા દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવનું નિમિત્ત પામી ઉદય પામનારા, વિપાક દેખાડનારા હોય. એ કર્મ તેવાં દ્રવ્યાદિની અસર લે; માટે દુષ્ણાં; પરંતુ સખળ કર્મ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની અસર નથી લેતાં, અને પોતાનો પ્રભાવ દેખાડે છે.

સનિમિત્તક-અનિમિત્તક કર્મોદય :-

એટલા માટે ‘ શ્રીપન્નવણુ ’ સૂત્રમાં કહ્યું કે કર્મ જે જાતનાં, (૧) સનિમિત્તક ઉદયવાળા અને (૨) નિર્નિમિત્તક ઉદયવાળાં. આમાં સનિમિત્તકમાં આવાં કર્મ આવે કે જે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવમાંનું કોઈ નિમિત્ત પામીને વિપાક-ઉદયમાં આવે. દા. ત. અહીં રાજકુમારીને મંત્રપ્રયોગનું નિમિત્ત મળ્યું અને આરોગ્યનું કર્મ ઉદયમાં આવ્યું. બિમાર માણસ હવા ખાવાના સ્થળે જાય, અને ત્યાં રહેતાં સાંજે થાય, એ ક્ષેત્રનું નિમિત્ત પામીને શાતાવેદનીય કર્મ ઉદયમાં આવ્યું ગણાય. એમ ઋતુ બદલાય અને શરદી વગેરે મટી આરોગ્ય મળે, એ કાળ-નિમિત્તક કર્મનો ઉદય થયો ગણાય. બહુ ચિંતા-શંકા-ભય વગેરે ભાવનું નિમિત્ત પામીને ય રોગ-અશાતા ઊભી થાય, એ ભાવ-નિમિત્તક અશાતા વેદનીય કર્મનો ઉદય કહેવાય. આમ સનિમિત્તક કર્મો ઉદયનું નિમિત્ત મળતાં કામ કરે. પણ આવાં કોઈ નિમિત્તને ગણકાર્યા વિના એમ જ દા. ત. ટી. બી. કેન્સર લકવા વગેરે રોગ ઊભો થઈ જાય ત્યાં પ્રબળ નિર્નિમિત્તક કર્મનો ઉદય ગણાય.

એમ, ગોખવાની ઘણી મહેનત કરવા છતાં જ્ઞાન ન

ચડે એ એવાં પ્રબળ જ્ઞાનાવરણ કર્મના ઉદય કહેવાય. પરંતુ ગોખેલું લણેલું ફરી ફરી યાદ ન કરાય, પુનરાવર્તન ન કરાય, અને દિવસો જતાં ભૂલી જવાય, ત્યાં જ્ઞાનાવરણ કર્મનો સનિમિત્તક ઉદય થયો કહેવાય.

એવું મોહનીય કર્મમાં ઘણું ઘણું છે. હાસ્યના નિમિત્તમાં ઊભો રહે અને હસવું આરંભે એ હાસ્યમોહનીય કર્મનો સનિમિત્તક ઉદય થયો ગણાય. સ્ત્રી સામે વારંવાર જોયા કરે, અશ્લીલ ચિત્ર કે સિનેમા જુએ યા વિલાસી વાંચન કરે અને વાસના-વિકાર જાગે, એ કામમોહનીય કર્મનો સનિમિત્તક ઉદય ગણાય. દુશ્મને આપેલા ત્રાસ વિચારે કે દુશ્મનની હલકાઈ વિચારે, અને મનમાં ગુસ્સો-રોષ સ્ફુરી આવે, એ ક્રોધમોહનીય કર્મનો સનિમિત્તક ઉદય થયો કહેવાય. એને મનના લાવતું નિમિત્ત મળી ગયું, અને કર્મનો ઉદય લાલુકી ઊઠ્યો. કોઈનો માલ મકાન-મોટર વગેરે પર દ્રષ્ટિ જતાં રાગ સ્ફુરી આવે એ લોભમોહનીય કર્મનો સનિમિત્તક ઉદય થયો કહેવાય.

આમ જોશો તો દેખાશે કે હાસ્ય-શોક, હર્ષ-ખેદ-ભય, કામ-ક્રોધ-લોભ, માન-મદ-મત્સર, વગેરેના કેટલાંય મોહનીય કર્મ એવાં છે કે એને નિમિત્ત આપો તો ઉદય પામી એ હાસ્ય વગેરેની લાગણી ઊભી કરે છે. પૂછો-

પ્ર૦-તો શું નિમિત્ત ન આપીએ તો એ કર્મ જ્યાં રહે છે ?

ઉ૦-ના, કર્મનો સ્થિતિકાળ પાકે એટલે ઉદય તો પામે જ, પરંતુ એવા કર્મ નિમિત્ત ન મળતાં ખીજના

ભેગા ભળી ઉદય પામે, તેથી એનું પોતાનું ફળ દેખાડયા વિના માત્ર એનાં દળિયાં પ્રદેશ ઉદય પામે. આને પ્રદેશોદય કહેવાય. ત્યારે ફળ દેખાડે એ વિપાકોદય કહેવાય. બંને પ્રકારના ઉદયમાં પછીથી કર્મ બપી જાય, અર્થાત્ આત્માની સાથેના સંબંધથી અલગ થઈ જાય. વાત આ, કે ઘણું એવાં મોહનીય કર્મ છે કે જેને નિમિત્ત આપો તો જ વિપાકોદયમાં આવી એનું ફળ દેખાડે. માટે નિમિત્તથી આઘા રહેતાં ઘણે! બચાવ મળે.

આ પરથી સમજશે કે જો એવાં નિમિત્તો ન સેવીએ એનાથી દૂર રહીએ, તો કેટલાંય મોહનીય કર્મના વિપાકોદયથી બચીએ અર્થાત્ તેવી તેવી મોહની લાગણીઓથી બચી જઈએ.

પશુ કરતાં માનવનો અચતાર પામ્યાની આ વિશેષતા છે કે,-

(૧) આપણને ‘હર્ષ-ખેદ કામ-ક્રોધ વગેરે એ મોહની લાગણીઓ છે’ એની ખબર પડે છે,

(૨) એને જન્માવનાર નિમિત્તોની સમજ પડે છે.

(૩) એ નિમિત્તોથી દૂર રહી, એ લાગણીઓથી બચી શકાય છે.

(૪) અને એમ અનેક પસંગોમાં બચવાથી એના સંસ્કાર દૃઢ ન કરવાનું, તેમજ શુભ ભાવનાથી જૂના સંસ્કારોને નષ્ટ કરતા જવાનું ધ્રી શકીએ છીએ. તેમજ

(૬) એ રીતે અશુભ કર્મબંધનોથી ય બચી શકીએ છીએ.

માનવભવની આ મહાન વિશેષતાઓને ધ્યાન પર

લઈએ તો એ માટેના પ્રયત્નમાં શી ખામી રહે ? જીવન લઈને બેઠા એટલે જીવન નભાવવા માટે ખાનપાનાદિ જરૂરી ઘણું ચ કરતા રહીએ છતાં એ કશું જે મુખ્ય કર્તવ્ય ન લાગે એવું મુખ્ય કર્તવ્ય આ મોહની લાગણીઓથી બચતા રહેવાનું લાગે.

કુમારીને ઝેર ઉતાર્યા પછી :-

હરિષેણુ રાજાએ પ્રિયદર્શનરાજાની પુત્રી પ્રીતિમતીને કરડેલા આપનું ઝેર ઉતારી નાખતાં પછી શું થયું ? કુમારી ક્ષેમકુશળ બેઠી થઈ એટલે એના માતાપિતા વગેરેને પારાવાર આનંદ થયો. રાજા પ્રિયદર્શનને લાગ્યું કે હરિષેણુ રાજાએ આ જબરદસ્ત ઉપકાર કર્યો, તો મારે હવે એનો બદલો વાળવા શું કરવું ?

અજ્ઞાન મૂઠ કરતાં સુઝ માણસની આ વિશેષતા કે ઉપકારીના ઉપકારને લેનાર સુઝ માણસને એ ઉપકારનો ભાર માથે ચડ્યો લાગે છે.

નઘરોળને જ એવો કશો ભાર ચડ્યાનું ન લાગે, તેથી એને એનો ચત્કિંચિત્ પણ બદલો વાળવાની વૃત્તિ જ નથી થતી. વિચારવા જેવું છે કે દેવ-ગુરુ-ધર્મનો આ ઉચ્ચ માનવભવ વગેરે આપવાના ઉપકારનો બદલો વાળવા કેટલી તમન્ના ? સુઝ છે કે અજ્ઞ ?

માતાપિતાનો મહાન ઉપકાર ભૂલવાનું આજના જે છોકરાઓમાં દેખાય છે, એ કઈ કક્ષાના માનવી ગણાય ? થોડા દિવસ રોજ રોટલાનો ટૂકડો પામનાર કૂતરાની જાત પણ એ ઉપકારને ભૂલતી નથી, ને તેથી એ ટૂકડો દેનારના ઘરની

ચોકી કરે છે, ત્યારે ઠેઠ જનમથી માંડીને વરસો સુધી રોજ માત્ર ખાનપાન જ નહિ, કિન્તુ સર્વ પ્રકારના ઊછેરને પામનાર છોકરો માતાપિતાના ઉપકારને ભૂલે, એનો ચર્ચિત્વિત બહલો વાળવાની વાત તો દૂર, પણ ઉપરથી માતાપિતાના ચિત્તને કલેશ પમાડવાનું કરે, એ કૂતરાની જાતથી ચ ગયો ને ?

એવા કૂતરાના જીવનથી ચ બહુતર જીવનને જીવતાં કૃતઘ્ન માણસજાતને કશો વિચાર ખરો ?

કૂતરા શાળામાં શિક્ષણ નથી પામ્યા, ત્યારે મનુષ્ય આજે શાળામાં શિક્ષણ પામે છે, શિક્ષિત બન્યો કહેવાય છે. એવા શિક્ષણમાં ઉપકારીના ઉપકારને સમજવાનું યાદ રાખવાનું અને એનો યથાશક્તિ બહલો વાળવાનું કશું શીખવાનું નહિ ? ઉદ્દુ' શિક્ષણની પદ્ધતિ જ એવી કે એ શિક્ષણ પામીને તૈયાર થનાર છોકરાએનો મોટો ભાગ એવો સ્વાર્થરસિક અને વિષયાંધ બનેલો દેખાય કે એ સ્વાર્થરસ અને વિષયાસક્તિમાં માતાપિતાને દ્રોહ દેનારો, અને એમનાં હૈયાને હંમેશાની બળતરા કરાવનારો દેખાય છે ! ત્યારે સહેજે વિચાર આવે કે, 'આજનો જમાનો કેવો ?'

સ્વાર્થાધતા અને વિષયાસક્તિ જાલિમ વધારી કૃતઘ્નતા ભૂલાવનાર જમાનો પર ઓવારી જવાનું કરાય ? કે જમાનોને ઝેરી સમજી સાવધાન બનવાનું કરાય ?

૧૩. અમૂલ્ય ચિત્તરત્ન

જમાનાનો ચેપ ભૂંડો છે. એનું ઝેર ચોમેર પ્રસરી ગયું છે. ઉપકારની કૃતજ્ઞતા ભૂલી કૃતઘ્ન બનાવનારા જમાનાના પાપે આજે કોના કોના મનને ખેદ નથી? સંતાપ નથી? માબાપોને છોકરા તરફથી, શિક્ષકોને વિદ્યાર્થીઓ તરફથી, શેઠને નોકરો તરફથી, અવસરે ધન વગેરેની સહાય કરનાર સજ્જનોને સહાય લેનારા તરફથી, યાવત્ ધર્મઉપકાર કરનાર ગુરુઓને ભક્તો કે શિષ્યો તરફથી, સંતાપ રહેતા હોય એવા માબાપ-શિક્ષક-સહાયક-ગુરુઓની સંખ્યા જોવા નીકળો, તો કેટલા મળી આવે? ઉપકારીને ઉપકૃત તરફથી શાંતિ મળવાની વાત તો દૂર, પણ ઉપરથી સંતાપ મળે એ જમાનાનું ઝેર નહિ તો બીજું શું છે?

તમે માબાપ હો, શિક્ષક હો, કોઈના સહાયક બન્યા હો, ગુરુ બન્યા હો, ત્યાં આવા ઝેરને જોઈ, અર્થાત્ તમારાથી ઉપકાર પામેલા તરફથી તમને સંતાપ મળતો જોઈ દુઃખ થતું હશે પરંતુ સાથે સાથે તમારા જીવનને તપાસજો કે તમે વળી તમારા ઉપકારીને સંતાપ પમાડનાર બન્યા કે બનતા તો નથી ને? માણસને બીજાના માથે દોષની પાઘડી પહેરાવવાની અને પોતાના માથે ગુણની પાઘડી પહેરાવવાની ખરાબ આદત હોય છે પણ આ આદતમાં ફેરવા જેવું નથી. સંતાપ કેમ ટળે? શાંતિ કેમ મળે?

જોજો તમને તમારા ઉપકારને પામેલા તરફથી સંતાપ મળતો હોય ત્યાં તો એવા જીવો માટે દ્વેષ ન કરતાં દયા

ચિંતવજો. અને તમારા પોતાના એવા અશુભ કર્મોનો જ પ્રભાવ માનજો, જેથી તમારું દિલ તમારું કિંમતી ચિત્ત-રત્ન બગડે નહિ. વાતે ય સાચી; ખીજના વાંકે આપણું કિંમતી ચિત્તરત્ન શા માટે કલુષિત મલિન કરવું? એટલે ત્યાં તો નીતરતી લાવદયા વિચારવી કે મને તો મારાં પૂર્વ-કૃત કર્મ મુજબ જ સારું-નરસું મળે છે; એમાં આ જીવાનો કોઈ દોષ નથી, એ તો બિચારા નિમિત્તમાત્ર છે; પરંતુ આ બિચારા જીવોનું આ કૃતદનતાથી શું થશે? એમને સદ્બુદ્ધિ મળે, અને એ પરલોકના મહાન અનર્થોથી બચે.

પોતાના દુઃખ અંગે પોતાના પૂર્વકૃત કર્મ જ જવાબદાર છે એમ સ્વકર્મ પર નજર નાખવા ઉપરાંત વિશેષ તો વળી આ જીવાનું છે કે ‘પોતાને પોતાનાથી ઉપકાર પામેલા તરફથી સંતાપ મળતો લાગે છે ત્યાં,-

સંતાપ ખરેખર એવી પરિસ્થિતિના લીધે છે? કે પોતાના મનની સંકુચિત ક્ષુદ્ર-તુચ્છ સ્થિતિના હિસાબે છે?’
અહીં દા. ત. તમે મા-બાપ હો તો પૂછશો,-

પ્ર૦-છોકરા આડા ફાટે ને અમને સંતાપ થાય એમાં અમારા મનની સંકુચિતતા શી? ક્ષુદ્રતા શી?

ઉ૦-પણ આ વસ્તુ જરા અંતરમાં ઊતરીને વિચારશે તો સમજાય એવી છે. અંતરમાં ઊતરીને જીવાનું આ છે કે ‘પુત્ર આડો ફાટે, એમાં મને સંતાપ કેમ લાગે છે? મને પુત્ર તરફથી બાહ્ય સુખ-સગવડ-સન્માન મળે એવી આશા-અપેક્ષા રહે છે માટે ને? જો આવી આશા અપેક્ષા જ ન હોય, તો સંતાપ કરવાને કારણ છે?’

પ્ર૦-પણ દીકરા તરફથી આશા તો રહે ને કે એ આપણું લીલું વાળે? આપણું માન રાખે?

ઉ૦-ત્યારે વાત જ આ છે કે આવી આશા રાખી પછી એ આડિયા પુત્ર તરફથી ફળતી નથી સંતાપ થાય છે. એટલે સંતાપ દીકરાના કારણે નહિ, એની આડાઈના કારણે નહિ, પણ આપણી આશા-અપેક્ષાના લીધે થાય છે. આપણને આ આશા રહે છે એ સ્વાર્થ છે. સ્વાર્થની આશા છે એ ન પૂરતારો પુત્ર આપણા મનને સહન થતો નથી. મનમાં એના પર દ્વેષ થાય છે. દ્વેષના કારણે સંતાપ થાય છે.

તો હવે બોલો, સ્વાર્થલાલસા-દ્વેષ-અસૂયાવાળું મન એ સાંકડું? કે વિશાળ? વિશાળ આવા મનને ન કહેવાય, વિશાળ મન તો નિઃસ્વાર્થ, પરગજુ, સહિષ્ણુ, ક્ષમાશીલ દયાભર્યું ઉદારતાભર્યું હોય એવા મનને કહેવાય.

એવું વિશાળ મન હોય તો કોઈ સંતાપ નહિ. એનાં બદલે મન સ્વાર્થવશ સાંકડું હોય તો કેઈ સંતાપ જિંદગીભર ચાલ્યા કરે છે. વિચારીશું તો દેખાશે કે જીવનમાં કેંડ અંત સુધી કોઈને કોઈ સંતાપ ચાલ્યા કરતો હોય, તો એની પાછળ કારણભૂત આપણું સાંકડું-સંકુચિત મન છે. બાહ્ય દુઃખ તો નિમિત્તમાત્ર છે પણ મૂળભૂત કારણ નહિ; કેમકે દેખાય છે, વિશાળ દિલવાળા ભાગ્યવાનને દુઃખ છતાં સંતાપ નથી થતા. શ્રી મહાવીર પ્રભુ પર સંગમ દેવતા શૂલપાણીયક્ષ, ગોવાળિયા, ચંડકૌશિક વગેરે તરફથી દુઃખની ઝડી વરસી, છતાં પ્રભુના મનને લેશ સંતાપ નહોતો; કેમકે મન વિશાળ હતું. સંતાપ સાંકડા મનને લીધે થાય છે, પણ

જ્યાં મન વિશાળ હોય ત્યાં પછી શું કામ સંતાપ થાય ?

રાજા શ્રેણિકને પુત્ર કોણિકે રાજ્યબ્રષ્ટ કરી જેલમાં નખાવ્યા, છતાં શ્રેણિકને પુત્રના કારણે સંતાપ નહોતો થતો. નહિતર તો મનને એમ ખેદ થાત કે ‘આ અલયકુમારે ક્યાં દીક્ષા લઈને મને આ નાલાયક પુત્રને પનારે નાખ્યો ?’ પણ ના, અલયકુમારની દીક્ષા પર ખેદ નથી થયો, ઉલ્ટું અનુમોદના જ કરી છે કે ‘ધન્ય છે અલયકુમાર, મેઘ-કુમાર, નંદીપેણ વગેરેને કે જેમણે ચારિત્ર લઈ જનમ સફળ કર્યો, કમલાગી હું કે રાજ્ય અને વિષયોની મમતામાં ખેસી રહ્યો, ચારિત્ર લીધું નહિ, ને જનમ એણે જઈ રહ્યો છે ! તેમજ આ જેલનાં દુઃખ સહવાતું અકામનિર્જરામાં તણાઈ રહ્યું છે ! ચારિત્ર હોત તો એ ઉપસર્ગ માની આનંદથી વધાવીને સકામનિર્જરા કમાવવાની થાત.’

શું ? રાજા શ્રેણિકના વિશાળ મનની આ ઉદાર વિચારધારા અને સકામનિર્જરા-અકામનિર્જરાનો ભેદ જોવા જેવા છે. દુઃખ તો તમને ય આવે, ને જરૂર પડ્યે સાધુને ય આવે. તમારે ય પાળેલો-પોષેલો ને સારો તૈયાર કરેલો દીકરો આડો ફાટે ને દુઃખ આપે, તેમ સાધુને ય સારી મહેનત લઈ વિરાગી બનાવેલો દીક્ષિત કરેલો ને શાસ્ત્રો ભણાવી-ગણાવી તૈયાર કરેલો શિષ્ય કદાચ માનપાનાદિમાં પડી આડો ફાટે, ને સાધુને દુઃખ આપે. પરંતુ તમારે અજ્ઞાનતાથી હાથવોચ કરી એ સહન કરવામાં અકામનિર્જરા થાય, ત્યારે સાધુ આને એક ઉપસર્ગ સહવાનો આવ્યો માની વિશાળ મનથી સહર્ષ સહન કરી લે એમાં એને

સકામનિર્જરા કમાવાની મળે. કારણ આ, કે સાધુ સ્વાર્થ-
રસ ન રાખતાં વિશાળ દિલ રાખે છે પછી શિષ્ય સેવા ન
કરે એતું એને દુઃખ નથી, પણ એ અવિનય-કૃતઘ્નતા-
ગુરુદ્રોહ વગેરે ઘોર પાપમાં પડે એના પર એને દયા આવે
છે. પોતાના માટે તો આવા પ્રસંગોમાં એ સમજે છે કે,

‘કર્મ’ ખપાવાનો અવસર એહવો,
ફરી નહિ મળશે પ્રાણી ! રે.’

માનવ-મન આત્મામાં અખૂટ સંપત્તિ અને પરમ-
શાંતિ વહેતી કરવાનો પાતાળ કૂવો છે.

માનવ-મનમાંથી આ અખંડપણે વહ્યા કરે, પરંતુ
જો એને ક્રુદ્ધ-તુચ્છ-સંકુચિત રાખે તો નહિ, કિન્તુ ઉદાર-
ઉમદા-વિશાળ બનાવો તો જ. ભૂલશો નહિ, રૂપિયાના ઢેર
અને સત્તા-ઠકુરાઈમાંથી મહાસંપત્તિઓ અને પરમશાંતિ
નથી વહેતી. એમાંથી તો ભિખારીપણું અને ચિંતા-સંતાપ
અશાંતિ જ વહ્યા કરે છે. આજ જુઓ છો ને કે મોટા ધન-
વાનને ધનની મોટી તૃષ્ણા છે, મોટી ભૂખ છે, બજાર-દુનિયા-
સંસાર પાસે મોટી ભીખ માગવાતું છે, ‘બજાર ! દુનિયા !
સંસાર ! તું મને મોટી દોલત આપ.’ આવા મોટા
ભિખારીને અખૂટ-અવિનાશી સંપત્તિ શી ? નીતરતા
સ્વાર્થ અને મોટી તૃષ્ણાથી મન ક્રુદ્ધ-તુચ્છ-
સાંકડું બને છે. એવાં સાંકડા મનને શાંતિ હોય
નહિ. ભવ મહાન માનવનો; છતાં મન ક્રુદ્ધ-સાંકડું !
કેવી કમનસીબી ?

જેવો ભવ મહાન, તેવું મન મહાન બનાવાય, તો આંતર સંપત્તિ અને નિર્ભેળ શાંતિની રેલમછેલ.

મહાવીર પ્રભુના મહાન મનમાં અને રાજા શ્રેણિકના મહાન મનમાં દુઃખ દેનારા પર દ્વેષ નથી વરસતો, દુઃખનો સંતાપ નથી થતો. એમ તમને તમારો ઉપકાર પામેલા પુત્રાદિ તરફથી દુઃખ હોય એમ બને, છતાં એનો સંતાપ નહિ, એમના પર દ્વેષ નહિ, એવું મન મહાન બનાવો. તેમ તમે તમારા ઉપકારીના ઉપકારને ન ભૂલો એમને સંતાપ કરનારા ન થાઓ, પણ સેવા-શાંતિ આપનારા થાઓ એવું મન મહાન બનાવો.

જો મન મહાન બને તો પછી બીજા પર આપણે બહુ ઉપકાર કર્યામાં પણ કશું કયું ન લાગે, ને બીજાએ આપણા પર થોડો પણ ઉપકાર કર્યામાં એણે ઘણું કયું દેખાય. સાંકડા ક્ષુદ્ર મનમાં આથી ઉલટું હોય. એને પોતે માસુલી કરીને ઘણું ઘણું કયું લાગે ! ને બીજાએ પોતાના પર ઘણું બધું કરવા છતાં કશું કયું લાગે નહિ !

ત્યારે આ એક વાત વિચારજો કે ધર્મે તમારા પર ઉપકાર કેટલો કર્યો છે ? પૂર્વ જનમના ધર્મે અહીં તમને અમૂલ્ય માનવ-અવતાર અને રૂઝા માનવદેહથી માંડીને કેટકેટલું આપ્યું છે ? તો ધર્મના આ અથાગ ઉપકાર વારેવારે યાદ આવે છે ને ? યાદ લાવીને એ ઉપકારોના ધોધની સામે ધર્મ પ્રત્યે શો બદલો વાળવાનું કરતા રહેવા માટે મન થયા કરે છે ?

મન ક્ષુદ્ર સાંકડું નહિ, પણ મહાન હોય તો એમાં ધર્મના અથાગ ઉપકાર યાદ આવ્યા કરે, ને બદલામાં ધર્મનું ઘણું ઘણું કરવાની ઈચ્છા રહ્યા કરે, તેમજ એવા

મનથી ખૂબ ખૂબ ધર્મસેવા કરી કૃતજ્ઞતા બજાવ્યાનો સંતોષ રહે. મન ક્ષુદ્ર હોય તો ધર્મે કશું કયું ન લાગે.

ધર્મે ઘણું કયું લાગે પછી તો કેમ ? તો કે સવાર પડી જાગ્યા કે તરત કૃતજ્ઞભાવે ધર્મ ને ધર્મદાતા દેવ-શુરુ યાદ આવે, પરમેષ્ઠીમંત્ર યાદ કરાય તે કૃતજ્ઞભાવે, કે ‘અહો ! આ પરમેષ્ઠી-નમસ્કારે અને પરમેષ્ઠીઓએ મારા પર કેટલો બધો ઉપકાર કરી મને આટલો બધો જીવે માનવ અવતારે અને સત્કુળમાં ચડાવ્યો છે !’ આમ નવકાર ગણવાના, દેવદર્શન કરવાના, પૂજા કરવાની, એ બધું ધર્મ પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતા બજાવવા. ‘ધર્મે મને ઘણું દીધું છે તો હું એમાંથી ઘી-દૂધ-સુખડ-કેશર-વરખ વગેરે ધર્મના એટલે કે પ્રભુના ચરણે ધરવા લઈ જાઉં,’-આવું રોજ ને રોજ થાય.

એવું સાધુ-સેવા, સાધર્મિક-સેવા, અનુકંપાદાન, વગેરેમાં ખરચતા રહી ધર્મ પ્રત્યે માત્ર કૃતજ્ઞતા બજાવ્યાનો સંતોષરહે, પણ ધર્મ મંદિર વગેરે પર પોતે કોઈ ઉપકાર કર્યો એવી વિશેષતા ન લાગે. તપાસજ્ઞે મંદિર-ઉપાશ્રય-ધર્મ-ખાતામાં ખરચીને તમે ઉપકાર કર્યો એવું નથી લાગતું ને ? એવું ન લાગતું હોય તો બોર્ડ પર ચડાવવાનું, નામ કોતરાવવાનું કે તકતી મરાવવાનું મન ન થાય. જો એનું મન થાય છે તો એનો અર્થ તો એ છે કે ઉપકાર પોતાનો મનાવવો છે કે ‘મેં ધર્મનું આટલું ભલું કયું. મેં પૂજા ભણાવી, આંગી રચાવી, પ્રભુને ગાદીએ બેસાડ્યા, પ્રભુનું આટલું કયું’, પ્રભુ ઉપર ધર્મ ઉપર ઉપકાર કર્યો !’ કેવી ઉદ્દી ગંગા !

ગંગા હિમાલયમાંથી સમુદ્રમાં જાય છે? કે સમુદ્ર-માંથી હિમાલયમાં? એમ દેવ-ગુરુ-ધર્મ તરફથી આપણા પર ઉપકાર આવે? કે ઉપકાર આપણા તરફથી દેવ-ગુરુ-ધર્મની ઉપર જાય?

ધર્મનું કશું ન કરવું, દેવ-ગુરુ-ધર્મની કશી સેવા ન કરવી, એ જેમ એક કૃતજ્ઞતા ભૂલવાનું ગણાય, એમ એમની સેવા કરવા છતાં કૃતજ્ઞતા અદા કર્યાનું ન માનતાં એમના પર ઉપકાર કર્યાનું માનવામાં પણ કૃતજ્ઞતાને ભૂલ્યા ગણાય. કૃતજ્ઞતા ભૂલે એ નધરોળ, કૃતરાની જાતથી ગયો ગણાય.

રાજા પ્રિયદર્શન પોતાની પુત્રીનું સર્પાકેર ઊતારી એને સચેતન કરનાર રાજા હરિષેણનો બહુ ઉપકાર માને છે, અને બદલામાં કૃતજ્ઞતા બજાવવા હરિષેણને કહે છે કે ‘આ મારી પુત્રીને સ્વીકારી લો, આપની સેવાકારિણી પત્ની બનાવી લો; તો એ બિચારી પોતાના પર વરસેલા આ નવા માનવ-અવતાર રૂપી અનુપમ ઉપકારનો ચર્કિચિત્ત બદલો વાળી શકે.’ પ્રિયદર્શને ખૂબ આગ્રહ કર્યો એટલે આમ તો હરિષેણને સેવાનો કશો બદલો જોઈતો ન હતો, છતાં બહુ આગ્રહવશ સ્વીકાર કરવો પડ્યો, ને ત્યાં રાજકુમારી પ્રીતિમતી સાથે એનાં લગ્ન થયાં. એને લઈને પોતાની નગરીમાં આવી ગયો.

૧૪. વીતરાગની સાચી સેવા

પ્રીતિમતી તો હવે મહારાણી બની, એને રાજની સેવા શી બજાવવાની હોય ? સેવા તો દાસી કરે કે મહારાણી ? પરંતુ જરા સમજ લેજો કે,

સામાના તનની સેવા કરતાં એના મનની સેવા મોટી છે.

સામાના મનને શાંતિ આપવી, શાતા ઉપજાવવી, પ્રકૃત્વિતતા-પ્રસન્નતા રહેવામાં સહાયક થવું એ મોટી સેવા છે.

માખાપના, ઉપકારીના કે ગુરુના મનની આ સેવા કરવાનું ધ્યાનમાં રહે તો જીવન અનેરું જીવવું પડે. હરપળે આ ધ્યાન રહે કે રખે ને મારાથી એવો એક પણ શબ્દ પણ ન બોલાય જેથી સામાના દિલને અશાંતિ થાય ! મારું મુખ જરાય એવું કટાણું કે ઉદાસીન ન દેખાડાય કે જેથી એમને અશાતા ઉપજે ! એવો સહેજ પણ માત્ર આંખના રોષ જેવો ય એક પણ વર્તીવ ન થાય કે જેથી એમનું મન ગમગીન બને ! ઉપરથી એ ઉપકારી ખીજી રીતે ગમગીન બનેલા હોય તો એમને પ્રકૃત્વિત કરવા માટે મારે સ્વાર્થ ભૂલી જે કાંઈ ભોગ આપવો જરૂરી હોય એ આપવો જોઈએ.

વીતરાગની સેવા શી ? :-

‘સેવાધર્મ’ : ‘પરમગહનો’....કેમ ? એની પાછળ આ રહસ્ય છે કે સેવ્ય ઉપકારીના મનને સહેજ પણ અશાતા ન થાય એવી આપણે સતત જાગૃતિ રાખી વર્તવું પડે; એટલું જ નહિ કિન્તુ જો એ સેવ્ય સ્વામી પોતે વીતરાગ જેવા હોઈ કે સ્થિતપ્રજ્ઞ હોઈ એમને કશી માનસિક અશાતા

ન હોય, તો ત્યાં પણ એમની સેવા શી ? આ જ કે એમની નજરમાં આપણી લેશ પણ અયોગ્યતા કે નરસાપણું ન લાસે એવી તકેદારીભર્યા આપણા વિચાર-વાણી-વર્તાવ જોઈએ.

સમજાય છે આ ? જુઓ શ્રી મહાવીરપ્રભુ મોક્ષમાં જઈ બેઠા, યા શ્રી સીમંધરસ્વામી ભગવાન હજી ધરતી પર હયાત છતાં કરોડો માઈલ દૂર બેઠા છે, તો એમની સેવા શી કરવાની ? સેવા શી રીતે કરવાની ? આ જ સેવા, ને આ જ રીતે, કે એમના જ્ઞાનમાં આપણે અયોગ્ય-નરસા ન લાસીએ, અનુચિત વર્તનારા ન લાગીએ. એ શી રીતે બને ? એમની આજ્ઞાને સંપૂર્ણ વળગ્યા રહીએ; એમના આદર્શને, ને આપણે આદર્શ, એમનાં સિદ્ધાન્તને આપણે સિદ્ધાન્ત, અને એમની દૃષ્ટિને આપણી દૃષ્ટિ બનાવીએ તો આપણે એમના જ્ઞાનમાં અયોગ્ય ન લાસીએ, નરસા ન દેખાઈએ.

હા. ત. આપણું કોઈએ મોટું નુકશાન કરી નાખ્યું, હવે એના પર જો આપણે રોષ ધમધમાવીએ, તો સર્વજ્ઞની દૃષ્ટિમાં કેવા લાસીએ ? અથવા રોષ-ક્રોધ થઈ જાય છે કિન્તુ એ રોષની કશી અફસોસી નથી થતી, તો જ્ઞાનીની દૃષ્ટિમાં કેવા લાગીએ ? અયોગ્ય, નરસા જ ને ? બસ, ત્યાં જ આપણે એમની સેવા ગુમાવી. અલબત્ત એ વીતરાગને પોતાને શાતા-અશાતાવાળું મન જ નથી, તેથી આપણા કે કોઈના ય તરફથી એમને કશી માનસિક અશાતા નથી પહોંચવાની. પરંતુ એમને પ્રતિસમય વિશ્વનું પલટાતું સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે; એમાં આપણે સારા મઠી અયોગ્ય બનીએ, તો એ પણ ઝટ દેખાવાનું; ને આ જ આપણે

એમની સેવા શુભાવી. તો હવે પુછો,-

પ્ર૦-જ્ઞાનીની નજરમાં આપણી અયોગ્યતા નરસાપણું શી રીતે આવે?

ઉ૦-આ જ રીતે કે આપણે એમનાં વચનથી આડા ચાલીએ, એમનાં સિદ્ધાન્ત-આદર્શ-દૃષ્ટિથી વિરુદ્ધ વર્તીએ, તો સ્વભાવિક છે કે આપણે એમના જ્ઞાનમાં અયોગ્ય દેખાઈએ, નરસા જણાઈએ. વીતરાગ સર્વજ્ઞની સેવા કરવી છે? એમના સાચા સેવક બન્યા રહેવું છે? તો આ જ લક્ષ રાખ્યા કરવું પડે કે એમની આજ્ઞાના વિરાધક યા ઉપેક્ષક ન બનીએ, એમની જીવનદૃષ્ટિ-જીવનસિદ્ધાન્ત-જીવનઆદર્શથી વિરુદ્ધ-દૃષ્ટિ, વિરુદ્ધ સિદ્ધાન્ત, વિરુદ્ધ આદર્શ ધરનારા ન બનીએ.

પૂજા કરતાં આજ્ઞાપાલન મહત્ત્વનું:-

જોજો હોં, આમ એમની લાખ રૂપિયાથી પૂજા કરવી સહેલી છે, પણ આ એમનાં વચન-સિદ્ધાન્ત-દૃષ્ટિ-આદર્શ પાળવા કઠિન છે. આના વિના તો એકલી પેલી કિંમતી પૂજાની કશી કિંમત નથી. માટે તો કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્ર-સૂરિજી મહારાજે કહ્યું કે

‘વીતરાગ ! સપર્યાતસ્તવાજ્ઞાપાલનં પરમ્ ।’

‘હે વીતરાગ ! તારી પૂજા કરતાં તારી આજ્ઞાનું પાલન વિશેષ મહત્ત્વનું છે.’ આનું કારણ પછી આગળ બતાવ્યું કે ‘આજ્ઞાની આરાધનાથી મોક્ષ થાય, ને વિરાધનાથી સંસાર થાય.’ પૂજા તો શક્તિ ન હોય તો ન થ બને, ઓછી થ બને,

પણ એટલામાત્રથી મોક્ષ નહિ અટકે; કિન્તુ આજ્ઞાસ્વીકાર ઓછો ન ચાલે; ને એથી તો મોક્ષ જરૂર અટકી જાય.

વ્યવહારમાં જીવ્યો શું છે ? બાપની કે શેઠની ભક્તિ બહુ કરે, પરંતુ એમની આજ્ઞાની પરવા ન રાખે, ખુશમિશાલ આજ્ઞા વિરુદ્ધ વર્તે, તો એ કાંઈ બાપનો લાયક દીકરો કે શેઠનો લાયક નોકર નહિ ગણાય. બાપ કે શેઠ એને સારો ન માને; પછી ભલે એ સેવાભક્તિ સારી કરતો હોય. એવું જ વીતરાગ પરમાત્મા અંગે છે. એમની આજ્ઞા પાળવાનું એમના આદર્શ એમનાં સિદ્ધાન્ત અને એમની દૃષ્ટિ ધરવાનું જ મોટું મહત્ત્વ છે.

વીતરાગ સર્વજ્ઞની આજ્ઞાનું વિશેષ મહત્ત્વ કેમ ?

એટલા જ માટે કે જે રસ્તે એમણે ચાલીને નિજનાં આત્મકલ્યાણ સાધ્યાં, ને જે એ જ રસ્તો એમણે જગતને બતાવ્યો, એ જ આપણા માટે પણ કલ્યાણમાર્ગ હોય ને ? અર્થાત્ એમનાં વચનના આધારે જ કલ્યાણમાર્ગ ને ? કે વચનથી આઠા ચાલવામાં કલ્યાણ થાય ? સર્વજ્ઞનાં વચન પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ-અમલ-આચરણ હજી ઓછું બને, કિન્તુ કમમાં કમ એમનાં સર્વ વચનનો સંપૂર્ણ સ્વીકાર તો જોઈએ જ. એ હોય તો પછી પ્રવૃત્તિની ઓછાશમાં અફસોસી થાય. એ અફસોસી પ્રવૃત્તિમાં આગળ વધારનારી બનવાની; તે ઠેઠ વીતરાગ બનવા સુધી પહોંચાડશે. મૂળ પાયામાં સંપૂર્ણ આજ્ઞા-સ્વીકાર સલામત જોઈએ.

કારીગર બાપના વચન પર પૂર્ણ આદરે પુત્ર આગળ વધે.

જુઓ નિષ્ણાત કારીગર બાપનો દીકરો જે બાપની આજ્ઞાને સંપૂર્ણ માથે ધરનારો હોય, પછી બાપ એને કારીગરી શિખવાડે એમાં દીકરાને એકદમ જ બધું નહિ આવડે, કારીગરીનો એ અભ્યાસ કરશે એમાં ભૂલો ત્રુટિ વગેરે આવવાની, ને બાપ એ એને બતાવ્યે જવાનો. ત્યાં દીકરાને જે બાપના વચન પર સંપૂર્ણ આદર હશે, તો એ પોતાની ભૂલ ખામી સમજવાનો; અને એના પર એને અફસોસી થવાની; ને એ અફસોસીથી આગળ વધુ મહેનત કરવાનો. એમ કરતાં કરતાં એ ઠેઠ પરાકાષ્ઠાએ પહોંચી કારીગરીમાં સંપૂર્ણ નિષ્ણાત બનવાનો.

પરંતુ આ આગળ વધવાનું ત્યાં સુધી જ કે એ બાપનાં વચન પર સંપૂર્ણ આદરવાળો બન્યો રહેશે. જે ઘડી વચન પર આદર સહેજ પણ શુભાવ્યે; તે ઘડી બાપે બતાવેલી ભૂલ સહન નહિ કરી શકે, અર્થાત્ એ ભૂલને ભૂલરૂપે નહિ માને, એટલે પછી પોતે એને સુધારવા તરફ લક્ષ જ નહિ દે. ત્યાં શી રીતે હવે આગળ વધે ?

જ્યારે વ્યવહારમાં આવું છે કે વડિલના વચન પર સંપૂર્ણ આદર હોય, તો જ એમણે ભૂલ બતાવ્યાથી પોતાની ખામી દેખાય છે, એના પર પોતાને અફસોસ થાય છે, અને એને સુધારીને આગળ વધવાનું કરાય છે. તો પછી સમજી રાખો કે આત્માનું સુધારવા માટે પણ આ જ રસ્તો હોય કે જ્ઞાનીનાં સર્વ વચન પર સંપૂર્ણ આદર હોય, તો પ્રવૃત્તિમાં એ વચને

બતાવેલી ખામી મનમાં ઊતરે, એના પર અફસોસી થાય અને એને સુધારીને આગળ વધવાનું કરાય. એટલે

આગળ વધવાના આ બે ઉપાય,—(૧) સર્વજ્ઞવચનનો આદર સાથે સંપૂર્ણ સ્વીકાર, અને (૨) વચનાનુસારી પ્રવૃત્તિમાં પોતાને રહેતી ખામી પર ભારે અફસોસી.

શ્રાવક જિનવચનોક્ત સંપૂર્ણ અહિંસાને તથા સર્વથા અપરિગ્રહને ઉપાદેય—કર્તવ્ય તરીકે સ્વીકારી લે છે, પરંતુ એનું પાલન નથી કરી શકતો; એટલે જે સ્થાવર જીવોની અહિંસા પાળી નથી શકતો એની એને ભારે અફસોસી રહે છે. આ અફસોસી એને શક્ય એટલી સ્થાવર-કાય જીવોની દયા—અહિંસામાં પ્રેરે છે, એમાં આગળ વધારે છે, અને એમ કરતાં એક દિવસ એવો આવે છે કે જ્યારે એ સ્થાવર જીવોની પણ સંપૂર્ણ હિંસાનો ત્યાગ કરે છે, અને સર્વથા અહિંસાનું પાલન કરે છે.

ખૂબી આ છે કે જિનવચન પર સર્વેસર્વા શ્રદ્ધા—આદર હોવાથી, પોતાને ગૃહસ્થજીવનમાં અનિવાર્ય એવી પણ લેશમાત્રેય સ્થાવર હિંસાને કર્તવ્ય નથી માનતો; કિન્તુ એને પાપરૂપ જ અને ત્યાજ્ય જ માને છે. માટે જ એ અંગે એને રોજની અફસોસી રહે છે કે, ‘અરે ! આ મારી કેવી મોહની ફસામણી કે એના લીધે આ અસંખ્ય સ્થાવરકાય જીવોની હિંસા કરવી પડે છે ! નહિતર એ જીવોએ મારું શું બગાડ્યું છે ?

‘પરંતુ જે ઘરવાસમાં નિરપરાધી એવા એમને મારા સ્વાર્થે હુણવા પડે છે, એ આ ઘરવાસને ચિહ્નકાર છે !’

એમ, રાતા પૈસાનો પરિગ્રહ એ પાપ છે, ત્યાજ્ય છે, છતાં પરિગ્રહ પાપને ઘરવાસ અંગે જ સેવવું પડે છે, એવા ય આ ઘરવાસને ધિક્કાર છે ! ઘરવાસના મારા મોહને અને હિંસા-પરિગ્રહાદિ પાપોને ધિક્કાર છે !'

ખોલો, માત્ર પેટ ભરવા પૂરતા પૈસા વિના ઘર ચાલે ? એટલા પૂરતા આરંભ-સમારંભ વિના પણ ચાલે ? ના. છતાં જિનવચન જો એ પરિગ્રહ-આરંભને પાપરૂપ અને ત્યાજ્ય કહે છે, તો એ જિનવચનપરનો સર્વેસર્વા આદર-શ્રદ્ધા એ પાપોની અફસોસી જ કરાવે છે. તો જ એ અફસોસીમાંથી એક દિવસ સંપૂર્ણ ત્યાગનું જોમ પ્રગટે છે.

પાપની સતત અફસોસીમાંથી જ પાપનો ત્યાગ પ્રગટે, અને જિનવચનના સર્વસ્વીકારમાંથી જ નાના પણ પાપની અફસોસી જન્મે.

આમ, જિનેશ્વર ભગવાનની મહાન સેવા એમનાં વચનનો પૂર્ણ સ્વીકાર છે. એ સ્વીકાર કરીએ એટલે એમના જ્ઞાનમાં એટલા યોગ્ય એટલા સારા તરીકે દેખાઈએ. જો એ સ્વીકાર ન હોય અને એમની લાખ રૂપિયાથી પૂજા-ભક્તિ કરીએ તો ય તેથી એમના જ્ઞાનમાં સારા લાયક ન દેખાઈએ.

પ્રભુના જ્ઞાનમાં સારા દેખાવું એ એમની સાચી સેવા.

એમ સ્વામીના કે ઉપકારી માતાપિતાના મનને શાતા ઉપજાવવી પ્રસન્ન રાખવું એ એમની મોટી સેવા છે. તન કરતાં મનની આ સેવા મોટી. પ્રીતિમતી રાણી રાજા હરિષેણના મનને સદા પ્રસન્ન રાખીને રાજાની આ મહાન સેવા બજાવી રહી છે.

૧૫. રાજા હરિષેણુ વિરક્ત અને છે

વખત જતાં રાણી પ્રીતિમતીને પુત્રનો જન્મ થાય છે, અને એનું ‘ધાર’ એવું નામ પાડવામાં આવે છે. એ પુત્ર ઊછેરતાં હજી બાળ છે એ વખતે જુઓ કે રાજાના મનની શી સ્થિતિ બને છે. આપણે જોયું છે કે રાજા હરિષેણુ તપોવનમાં મહિનો રહી આવેલો ત્યારે પવિત્ર તાપસોના સત્સંગ અને કુલપતિના તત્વોપદેશથી ભાવિત થયેલો છે, ને ત્યારથી તત્ત્વનું મનોમંથન ચાલુ જ છે. એ તત્ત્વચિંતનમાં પહેલાં નંબરમાં સંસારના પદાર્થો યાવત્ પોતાની કાયા અનિત્ય યાને નાશવંત જોઈ એવા સંસાર પ્રત્યે એને વૈરાગ્યભાવ જાગ્યો છે. ત્યારે પૂછતા નહિ કે,

પ્ર૦-તો પછી એ પ્રીતિમતિને પરણ્યો કેમ? અને પછી પણ એની સાથે સંસાર માંડ્યો કેમ?

ઉ૦-આવું પૂછતા પહેલાં એ સમજી રાખો કે વૈરાગ્યભાવ અને ત્યાગની વચ્ચેમાં આંતરું છે. વૈરાગ્ય-ભાવ આવ્યો એટલે તરત ત્યાગ થઈ જ જાય એવો નિયમ નથી. હા, વૈરાગ્ય થયે ત્યાગની તમન્ના ખડી થાય. બાકી

સંસારની અનિત્યતા, સંસારની દુઃખદ ઘટનાઓ અને સંસારમાં જીવની કર્મજન્ય ડગલે ને પગલે પરાધીનતા ઉપરાંત પાપોની અનિવાર્યતા... વગેરે એવું વિષમ છે કે એ જો મન પર વસી જાય તો જીવને વૈરાગ્ય થઈ જાય એવું છે.

આ તમને જો વૈરાગ્ય મોંઘો લાગતો હોય તો એનું કારણ આ છે કે આ સંસારની અનિત્યતા, દુઃખદ ઘટનાઓ, અને જીવની કર્મ-પરાધીનતા વગેરે પર મન બરાબર જતું

નથી, વિચારતું નથી. નહિતર સંસારના સુખ ભલેને મીઠા લાગી ગમતા હોય, છતાં જીવન જીવતાં આવતા કષ્ટો, પાપો, વસ્તુ-વસ્તુની પરાધીનતા, ધારણા બહાર ઇષ્ટ વિયોગ-અનિષ્ટ સંયોગ, અને અંતે મોત,....વગેરે આખતો એવી છે કે સંસાર પરથી આસ્થા ઉઠાડી મૂકે, અંદરખાને એના પર અરુચિ નફરત મુંઝવણ થાય. આનું જ નામ વૈરાગ્ય.

એટલે વૈરાગ્યભાવ તો આવી જાય, પરંતુ હવે એવા સંસારનો એકદમ ત્યાગ કરી દેવો એ એટલું સહેલું કામ નથી. એ માટે તો વિશિષ્ટ વીર્યોદ્દાસ જોઈએ. સુખ-સગવડમાં પોતાની ગળિયા જેવી સ્થિતિ ફગાવી દઈ, કષ્ટ-પ્રતિકૂળતાભરી ત્યાગી જીવનની ચર્યાઓ આદરવાનું સત્ત્વ જોઈએ. એ કાંઈ વૈરાગ્ય જાગતાંની સાથે ઊભું થઈ જ જાય એવો નિયમ નથી. બહુ સુખશીલિયાને ય સંસારનું નગુણું સ્વરૂપ જોઈ અંતરમાં એના પ્રત્યે નફરત તો ધૂટે, પણ એના ત્યાગની હોંશ ન હોય, એવું બને. એ તો વૈરાગ્યભાવ જાગ્યા પછી મનોમંથન ચાલ્યા કરે, ચાલ્યા કરે, અને અંતરમાં જોમ વિકસાવતાં વિકસાવતાં એક દિવસ એવો આવી જાય કે સંસારને ફગાવી ઊઠીને ચાલતો થઈ જાય.

રાજા હરિષેણની પહેલાં વૈરાગ્યની સ્થિતિ ઊભી થયેલ, પરંતુ ત્યાગનું જોમ નહિ. એટલે વૈરાગ્યભર્યા દિલથી સંસાર નભાવ્યે જતો હતો. એમાં હવે વૈરાગ્ય વધી ગયો, જોમ વિકસ્વર થઈ ઊઠ્યું, પુત્ર ધાર હજી બાળ અવસ્થામાં છે, કિન્તુ વૈરાગ્ય અને ત્યાગનો વીર્યોદ્દાસ

પ્રગટી ઊઠ્યા પછી, પુત્રમોહ શું, કે પત્નીમોહ યા રાજ્યમોહ શું, બધાય બાબુએ બેસી જાય. ત્યારે, જગતમાં પાર વિનાના નિમિત્તો એવાં છે કે જે એક પણ ધ્યાન પર આવતાં જીવના વૈરાગ્યને વધારી દે, અને અંદરનું જોમ ઊછળી પડતાં જીવ બધા ય મમત્વને ફગાવી દઈ ત્યાગ તરફ ને ત્યાગી જીવન તરફ દોટ મૂકે.

રાજા હરિષેણ પહેલાં રાણી પ્રીતિમતિને કહે છે, ‘જુઓ આ જીવન મારું, જીવનનો અમૂલ્ય સમય દુઃખદ રંગરાગ અને ભોગમાં વેડફાઈ જઈ રહ્યો છે; માનવજીવનનું મહાન ફળ તપ અને ત્યાગ; એ ચૂકાઈ રહ્યા છે. આમ તો જીવનનો ભરોસો પણ શો છે કે ક્યારે ધબકરતું બંધ પડી જાય? અને એમ થતાં પરલોક-કમાણી કરવાની તદ્દન જ રહી જાય. માટે હું હવે આ બધી માયા છોડીને તપોવનમાં જઈ તપ તપવા ઈચ્છું છું. કાયાનો ય શો વિશ્વાસ છે કે એ ક્યારે તદ્દન જ શિથિલ ન પડી જાય? કે કોઈ મહારોગથી ક્યારે ન ઘેરાઈ જાય? ત્યાં પછી શી તપસ્યા થઈ શકે? માટે આજે શક્તિ છે, તો સારી તપસ્યા સાધી લેવી.’

રાણી કહે. ‘હજી આપણો સંબંધ તો હમણાં થયો છે, ને એકદમ જ ત્યાગના પંથે જવું છે?’

રાજા ઉત્તર કરે છે, ‘દેવી ! આમાં એકદમ જેવું શું છે? જીવનનો ભરોસો નથી, એ તમે તમારા જીવનમાં બરાબર અનુભવ્યું છે. જુઓને સર્પદંશ એકાએક જ થયેલો ને તમે મૃત્યુ જેવી સ્થિતિ પર એકાએક જ આવી ગયેલા ! કાળનો કૂર પંજો જીવ પર ક્યારે પડે એવું શું કહી

શકાય ? વર્તમાન ક્ષણે એ કાળ પંજે નથી પડ્યો એનો શું એ અર્થ છે કે એ બીજી ક્ષણે નહિ પડે ? આવા માથે લટકતી તલવાર જેવા જીવનમાં ત્યાગમાર્ગને તો વહેલામાં વહેલી તકે વધાવી લેવો હિતાવહ છે. આગળ મરીનેય ત્યાગ જ કરવો પડે છે, તો જીવન જ ત્યાગમય કાંન બનાવવું ?

ભગવતી ! તમારા એ પ્રસંગથી તો મારા મનને સચોટ લાગી ગયું છે કે

મારા પર આવો કોઈ કાળ પંજે નથી પડ્યો અને હું જીવતો રહ્યો છું તે શા માટે ? ક્ષણ વિનાશી ભોગસુખમાં અજ્ઞાન પશુની જેમ મહાલવા માટે ? કે અવિનાશી ત્યાગ અને મોક્ષની સમૃદ્ધિ સાધી લેવા માટે ?

ભૂલશો નહિ, મળેલા બાહ્ય સંયોગો નાશવંત છે, અર્થાત્ જીવન નાશવંત છે, કાયાની શક્તિ સૌંદર્ય બધું જ નાશવંત છે. આત્મા અવિનાશી છે; એ અવિનાશીનાં હિત આ નાશવંત જીવન અને કાયામાંથી કાઢી લેવા એમાં જ બુદ્ધિમત્તા છે. બાકી નાશવંતની પાછળ અવિનાશીને ખુવાર થઈ જવા દેવો એ તો અજ્ઞાન નાના કીડા-મંકોડા પણ કરે છે.’

રાજની ચોંટ સંયોગો અને જીવન તથા કાયાની નાશવંતતા પર છે. આ બધું ય નાશવંત; તેથી હવે એ નાશવંતતા નજર સામે તરવરતી થઈ ગયા પછી જીવન અને કાયામાંથી સાર ખેંચી લેવા સજ્જ થઈ ગયો છે.

હરિષેણુ રાણીને જગાડે છે :-

હરિષેણુ રાજને આ ભાન છે કે દુન્યવી પદાર્થો પરિવાર અને વિષયો અનિત્ય છે, વિયોગ પામનારા છે, પછી મન

પર એની હકુમત લઈ એની ગુલામી ચલાવ્યે રાખવી એ મૂર્ખતા છે; કેમકે એ અંતે તો જવાના. જીવના હાથમાં એમાંનું કશું જ નહિ, અને એની ગુલામીમાં રાગાદિબંધનો ઊભા કર્યાં એ માથે રહેવાનાં. એથી લવબ્રમણ ઊભું રહે. આ ઉચ્ચ માનવ અવતારે જ્યારે તપસ્યાની ઉત્તમ તક છે કે જેનાથી લવમાં ભટક્યા કરવાનો અંત આવે છે; તો પછી આ અનિત્ય રાજ્યપાટ અને પરિવારના સમાગમમાં શું બેસી રહેવું ? હવે તો આને છોડીને જાઉં તપોવનમાં અને તપ તપું.”

રાજાએ પોતાના આ વિચાર રાણીને જણાવ્યા ત્યારે રાણી કહે ‘તો પછી મારે પણ આ સંયોગોમાં શા માટે બેસી રહેવું ? હું પણ તપોવનમાં આવી તપ તપીશ.’ અને જીવન સફળ કરીશ.’

રાજા પુણ્યશાળી; કેવી સહચરીનો યોગ મળ્યો છે ! ત્યાગની કપરી પણ વાત વધાવી લેનારી ! ઝુંપડિયા મકાનની મમતા ન છૂટે, તો મોટા રાજ્યપાટની મમતા છૂટવી સહેલી છે ? રોજિંદા સાદાં ભોજન-વસ્ત્ર વગેરેની લહેર ન છૂટે, તો રાજશાહી સુખ-વિલાસોની લહેરને છોડવી સરળ કહેવાય ? પરંતુ એ બધાની અનિત્યતાનું સાચું ભાન થાય, એની ગુલામીમાં આત્માને ભૂલવાનું ને આત્મહિત ગુમાવવાનું મહા નુકસાન દેખાય, અને એ દિલને ભારે ખટકે, તો એનો ત્યાગ કરવો કઠિન નથી.

રાજા હરિષેણે મંત્રીઓને બોલાવી પોતાના વિચાર જણાવી દીધા. મંત્રીઓએ કહ્યું, ‘મહારાજ ! હજી રાજકુમાર

માત્ર બે જ વરસની ઉંમરના છે, માટે અમારી વિનંતી છે કે એમને મોટા થઈ જવા દો, પછી આપ ત્યાગ અને તપનો માર્ગ સ્વીકારો એ ઠીક છે. ’

રાજા કહે, ‘જુઓ મંત્રીશ્વરો ! આયુષ્યનો ભરોસો નથી કે એ ક્યારે તૂટે ? એટલે એના વિશ્વાસે બેસી રહેવામાં એ કદાચ વહેતું જ પૂરું થયું તો આ ઊંચા અવતારે મળેલી સાધનાની અમૂલ્ય તક એમજ એળે બાંધ ! જીવને દુન્યવી આવા સમાગમો તો જનમે જનમે મળ્યા જ કરે છે.

જનમ-જનમના તે તે સંયોગને જ જો સંભાળતા રહેવાનું હોય તો પછી પોતાના આત્માને ક્યારે સંભાળવાનો ને આત્માનું હિત ક્યારે સાધવાનું ?

માટે હવે તો અમારો નિર્ધાર છે કે તપોવનમાં જવાના એટલે લાવો બાળકનો રાજ્યાભિષેક કરી લઈએ. પછી તમો બધું સંભાળી લેજો. તમારા પર વિશ્વાસ છે કે તમે એને મોટો કરી સુયોગ્ય શાસક રાજા બનાવી દેશો. ’

મંત્રીઓ કહે ‘પરંતુ રાણી સાહેબે તપોવનમાં જોડાવવાની ઉતાવળ શા માટે કરવી જોઈએ ? ’

રાજા કહે, ‘તમે જાણો છો ને કે એમને ભારે સર્પદંશ થયેલો ને મરવા જેવા થઈ ગયેલા ? એ તો એ વખતે ગયા હોત તો કશું સારું સાધ્યા વિના જ ગયા હોત. ત્યારે જો ભાગ્યયોગે એ જીવી ગયા તો, શું હવે હાથમાં રહેતું જીવન મોહ-મમતાને પોષવા માટે ? એટલે હવે એમના માટે પણ તમારો આગ્રહ નકામો છે. એમને પણ એમનું આત્મહિત સાધી લેવા દો. ’

છેવટે મંત્રીઓને વાત માનવી પડી, બાળ રાજ-
કુમારનો રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવ્યો, મંત્રીઓએ રાજ્ય
કારભારનાં સુકાન સંભાળી લીધાં, અને હરિષેણ તથા રાણી
પ્રીતિમતી રાજ્યનો ત્યાગ કરીને તપોવનમાં ચાલી નીકળ્યા.

૧૬ રાજા રાણી તપોવન પ્રતિ

રાજા-રાણી ત્યાગ કરી તાપસને યોગ્ય વેશ સજીને
જ્યારે મહેલમાંથી ચાલી નીકળે છે એ વખતનું દશ્ય ! ખૂબ
જ કરુણ હતું. આખી પ્રજા આવા સારા રાજાને ગુમાવવા
પર ધ્રુસકે રોતી હતી. રાજા-રાણીને વળાવવા ગયેલા હજારો
નર-નારીઓમાંના એકની પણ આંખ ઠેરી નથી. દરેક આંખમાંથી
આંસુ ટપકી રહ્યા છે, મોં ઉઢાસ છે, ને વાણી આવા પ્રખર
ત્યાગની ભૂરિ ભૂરિ પ્રશંસા કરી રહી છે. દરેક જણ પોતાની
ભોગલુબ્ધ કંગાળ દશા તો સમજે ને ? પછી ત્યાં આવા
રાજાશાહી ગૌભવવિદાસ ટુકરાવી તાપસવેશે તપોવનમાં ચાલી
નીકળતા રાજા-રાણીની સાત્ત્વિક દશા પર કેમ એવારી ન
બળ ? કેમ એની પ્રશંસા કર્યા વિના રહે ?

‘અનિત્ય વિષયો અને સ્વજનો જીવને ક્યારે એકાએક
છોડી દે ! એ પહેલાં જીવે જ એનો ત્યાગ કરી દેવો એમાં
બુદ્ધિમત્તા છે ને પુરુષાર્થશક્તિનો સદુપયોગ છે.

નહિતર બુદ્ધિ અને શક્તિ બંને ય વેડફાઈ જાય.’
એ સત્યને સમજનાર રાજા અને રાણી પેલા વિશ્વભૂતિ

કુલપતિના તપોવનમાં જઈ તાપસ તાપસી તરીકે દાખલ થઈ ગયા. ક્યાં મોટા મહારાજ-મહારાણી તરીકેનું રાજ-મહેલવાસી જીવન ? અને ક્યાં અહીં તાપસ ને તાપસીપણનું વનવાસનું જીવન ? આ વનવાસનું જીવન એટલે તો મહેલવાસની બધી જ સુવાળી અનુકૂળતાઓ વિનાનું જીવન. ભોજન કેટલીવાર ? ભોજનમાં શું ? વાહન ક્યાં ? શય્યા કેવી ? આટલું ગજબ પરિવર્તન એકાએક અપનાવી શકાય ? સાંભળતાં મનને ગભરામણ થાય છે ને કે ‘ હાય બાપ ! આટલો બધો ત્યાગ એકદમ શી રીતે અપનાવાય ? ’ પણ નજર સામે જુઓ છો ને કે બધી ય સારી મજેની સુખ-સગવડ એકાએક છોડીને માણસ મરે છે ખરો કે નહિ ? ત્યારે શું એને માટે પરલોકમાં આવું બધું સુવાળું તૈયાર કરી મૂકેલું છે ? એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય તિયંચગતિ સુધીના અવતારોમાં તો ભારી દુઃખોનાં પોટલાં ખડકાયેલાં પડ્યાં છે. નારકીમાં ત્રાસ-રિબામણનો પાર નથી. માનવ અવતારે પણ પહેલાં તો નવ માસની ગર્ભની કેદમાં પૂરાવું પડે છે. ત્યારે દેવતાઈ અવતારે કદાચ સુખ ગણો, પણ તે મળવો ક્યાં રીઠો પડ્યો છે ?

માણસ એ પરલોકનાં આ દુઃખોનો વિચાર કરે એને નજર સામે તરવરતાં રાખે, તો વર્તમાન જીવન જીવતે જીવતે રાજશાહી પણ સુખ-સગવડના ત્યાગ પર ‘ હાય બાપ ! આવું કેમ છોડાય ? ’ એવી ગભરામણ કરવાનું ન થાય. અરે ! કર્મ રુઠે છે ત્યારે આ જ જીવનમાં સુખ-સગવડ ખૂંચવાઈ જઈ ક્યાં દુઃખિત દરિદ્ર અવસ્થા નથી આવતી ? એ

આવ્યેથી મન પછી એમાં એડગસ્ટ (adgust) થઈ જાય છે ને ? ગોઠવાઈ જાય છે ને ? સવાલ મનને એડગસ્ટ કરવાનો છે.

સ્વેચ્છાએ ત્યાગ કરી મનને એમાં ગોઠવી લેતાં આવડે, તો પછી કોઈ દુઃખ નથી લાગતું.

મન વૈભવ પરિવારને સુખદ અને એટલે જ મહત્વનાં માની લે છે, તેથી જ એના ત્યાગની વાત આવતાં ભડકે છે.

એ વિરલ દુર્લભ મહાકિંમતી પુરુષાર્થ શક્તિથી વૈભવ પરિવારના સ્વેચ્છાએ ત્યાગ કર્યા પછી જે તપોમય જીવન બનાવાય, એમાં મન ગોઠવાઈ જાય છે, મન એવા ત્યાગ તપને જ અનુકૂળ માની લે છે પછી ત્યાં કશું કપરું નથી લાગતું.

રાજા હરિષેણુ અને એની રાણી પ્રીતમતી તપોવનમાં મોજથી તપ તપી રહ્યા છે, અને વિશ્વભૂતિક્ષિની ઉપાસના કરી રહ્યા છે, તત્ત્વશ્રવણ કરી રહ્યા છે. એમાં એક દુઃખદ ઘટના બની આવે છે. રાણી પ્રીતિમતી તપ તપવા છતાં પાંચમે મહિને ગર્ભવતી હોવાનું સ્પષ્ટ દેખાય છે. ત્યારે અહીં તપોવનમાં ગર્ભ એ કેટલું લજ્જસ્પદ ? રાણી તથા રાજા હરિષેણુને એ ભારે લજ્જાકારી બને છે.

જે જે હોં અહીં હરિષેણુના બ્રહ્મચર્યમાં ભંગ થયો નથી. તેથી જ એને આશ્ચર્ય સાથે ખેદ થાય છે કે ‘આ શું ?’ એને ખાતરી છે કે ‘રાણીમાં પહેલેથી સંસારી જીવનમાં ય પાકો સદાચાર છે. એ કાંઈ અહીં તાપસ જેવા ઉચ્ચ જીવનમાં તો સદાચારનો ભંગ કરે જ શાની ?’ એટલે આશ્ચર્ય પામી પત્નીને પૂછે છે,-

‘હે ભાગ્યવતી ! સદાચારમાં મજ્જમ એવી તારે આ ગર્ભ શાનો?’

પ્રીતિમતી કહે છે, ‘સ્વામી ! માફ કરજો, જ્યારે આપણે તપોવનમાં નીકળ્યા ત્યારે જ હું ગર્ભવતી હતી; સંસારવાસમાં હતા એ વખતે આપણાથી જ આ ગર્ભ રહેલો. પરંતુ જો એ સંસારત્યાગ વેળાએ હું ગર્ભનું કહું તો મને આ તપ-સંયમનું જીવન ન મળે. તપસંયમના એ અંતરાયના ભયથી મેં એ વખતે કહેલું નહિ.’

મોટી રાજરાણી અને સંસારત્યાગ માટે એના પર કોઈ જ દબાણ નહિ કે ઉપદેશ પણ નહિ, છતાં એની સંસાર છોડી તપોવનમાં તપ તપવા માટેની કેટલી બધી તમન્ના કે એ ન છોડવો હોય તો ગર્ભનું સાચું બહાનું હાજર છે, છતાં એ નિમિત્તે પણ સંસારમાં રહેવાની વાત નથી ! તપ-સંયમની સાધનાને શુભાવવાની વાત નથી !

માનવજીવનના ઊંચા ઉદ્દેશ સમજાય છે ?

જીવન કઈ ઊંચી સાધના માટે ? શું જ્ઞાનપાન માટે છે ? શું પૈસા કમાવવા માટે ? શું વેપાર માટે છે ? શું પરિવારમાં મોહધેલા બન્યા રહેવા માટે છે ? શું બીજા પર રોફ બળવવા ને રોષ કરવા સારુ છે ? એ બધું કરીને અંતે આત્માને શું સારું સિદ્ધ થવાનું ? મરણસમયે સમાધિ સિદ્ધ થવાની ? જીવતાં જો એ જ્ઞાનપાન-વેપાર-પૈસા-પરિવાર આદિ સમાધિ યાને ચિત્તની સ્વસ્થતા-શાંતતા નથી દેખાડતા, એ મરણ સમયે શી રીતે સ્વસ્થતા-શાંતતા દેખાડશે ?

રાગમાં શાંતિ કેમ નહિ? રાગમાં અશાંતિ શી? :-

ભૂલશો નહિ, સમાધિ-શાંતિ માત્ર દ્વેષના ધમધમાટમાં ન હોય એમ નહિ, કિંતુ રાગની વિહ્વળતામાં પણ ન હોય.

ચિત્ત રાગ મોહ વિગેરે કરતું હોય તો પણ એની અશાંત અવસ્થા જ છે; કેમકે રાગનો વિષય બગડતાં કે દેરદાર પામતાં, ચિત્ત આકુળવ્યાકુળ થાય જ છે. ત્યારે જે અવસ્થાના હિસાબે જ પછી આકુળવ્યાકુળ બનવું પડતું હોય, એ અવસ્થા શાંતિ-સમાધિની ન ગણાય. અહીં પ્રશ્ન થાય, -

પ્ર૦- જ્યાં સુધી રાગની ચીજમાં દેરદાર ન થાય ત્યાં સુધી તો એ રાગમાં ચિત્તને શાંતિનો અનુભવ રહે છે ને? તો રાગમાં અશાંતિ શાની?

ઉ૦- એ અનુભવ ખોટો છે. રાગમાં ચિત્તને શાંતિ નથી, કિંતુ એક પ્રકારનો નશો છે, વિહ્વળતા જ છે; એનું કારણ એ છે કે માનો કે એ કોઈ દુન્યવી વસ્તુ પર રાગ ભરેલા ચિત્તથી ભગવાનનું નામ જપવા બેઠા, કે ભગવાનની સ્તવના કરવા માંડી, યા કોઈ અનુષ્ઠાનમાં લાગ્યા તો શું એમાં ચિત્ત સ્થિર રહે ખરું? ના, ચિત્ત અહીંથી ઊડી ઊડીને પેલી રાગવાળી દુન્યવી વસ્તુના વિચારમાં જાય છે. ચિત્તને તમે ખેંચી ખેંચીને ધર્મક્રિયામાં લાવતા હો, ને એ ખસી ખસીને બહાર પેલી રાગની વસ્તુમાં સરકી જાય છે, એના વિચારમાં ચડી જાય છે. તો શું આ ચિત્તની વિહ્વળતા નથી?

ધર્મક્રિયામાં અસ્થિરતા કેમ? :-

આજે ધર્મી જીવોની આ ક્ષરિયાદ છે કે ‘ધર્મક્રિયામાં અમને સ્થિરતા કેમ રહેતી નથી? અમારું ચિત્ત કેમ

ચંચળ રહે છે ? આનું કારણ સ્પષ્ટ છે કે ચિત્ત જેના વિચારમાં ખેંચાય છે એ વસ્તુ પર રાગ છે, યા દ્વેષ-અરુચિ છે. જો અણુગમતી ચીજના વિચાર આવે છે તો એ દ્વેષ-અરુચિભર્યા આવે છે, ને એમાં ગર્ભિતપણું ગમતી વસ્તુ પર રાગ રહેલો છે. દા.ત. બહુ ગરમી પડે છે એ ગમતી નથી, એના પર દ્વેષ-અરુચિ થાય છે; તો એના ખેટામાં ઠંડક ગમે છે, ઠંડક પર રાગ છે. મૂળ આ રાગ ઉપર દ્વેષ થાય છે, અને એમ થતો પ્રતિકૂળ વસ્તુ પર દ્વેષ ચિત્તને વિહ્વળ કરે છે, તેથી પછી એવું વિહ્વળ ચિત્ત ધર્મમાં સ્થિર રહેતું નથી.

ચિત્ત જો શાંત-સ્વસ્થ હોય તો તો ધર્મક્રિયામાં સ્થિર કેમ ન રહે ? પણ શાંત-સ્વસ્થ નથી માટે ચિત્તની ચંચળતા અનુભવાય છે. આ અશાંતિ-અસ્વસ્થતા શા કારણે ? કહો રાગ-દ્વેષના જ કારણે. એ હોય ત્યાં સુધી શાંતિ શાની ? માટે આ વાત છે કે રાગમાં પણ ચિત્ત શાંત નહિ પણ અશાંત અસ્વસ્થ છે, વિહ્વળ જ છે. માટે તો દુન્યવી ચીજ પર રાગ સ્થાપ્યા પછી ચિત્તમાં એવો ભય કે શંકા થાય છે કે ‘શું’ આ નાશ તો નહિ પામે ? આ આવી જ રહેશે કે બગડશે ?’ રાગની વસ્તુ ન બગડે ન ખોવાય એની તકેદારી રહે, એના પર આક્રમણ દેખી સંતાપ થાય. એ બધી અસ્વસ્થતા જ છે.

અરે ! ખરેખર આક્રમણ ન આવ્યું હોય તોય એની માત્ર કલ્પના થવાથી ય ચિંતા-સંતાપ ઊભા થાય છે. દા.ત. ઘરવાળા પર કે દીકરા પર બહુ રાગ છે, તો તપાસી જુઓ કે ‘આ ફલુની હવામાં એ માંદા પડશે તો ?’ એવો

ભય સંતાપ થાય છે કે નહિ ? પૈસા બહુ ગમે છે તો ખર્ચા વધી જશે તો ? ટેક્ષ લાગશે તો ? વ્યાજ ઓછું આવશે તો ? ...વગેરે કેટલાં લક્ષ્યાં ચિત્તમાં ઊઠે છે ? ધન પર બહુ રાગના હિસાબે જ આ ભય-શંકા-સંતાપ ને ? માટે સારાંશ આ છે કે રાગમાં ચિત્ત શાંત સ્વસ્થ નથી, અસ્વસ્થ છે, વિહ્વળ છે. વિહ્વળતા હોય ત્યાં સમાધિ ન હોય.

વાત આ હતી કે જીવનભર રાગ-દ્વેષ કરી કરીને ચિત્તમાં અસમાધિનો જ અભ્યાસ રાખ્યા કર્યો હોય તો શું અંતકાળે એ એકદમ ટળી જઈને સમાધિ આવશે ? જો અહીં નહિ તો પછી પરલોકમાં સમાધિ મળશે ?

પ્રીતિમતી રાણીએ જીવનનો આ ઊંચો ઉદ્દેશ પરખ્યો કે

માનવ-જીવન આ સમાધિનો ખૂબ અભ્યાસ કરી અંતે સમાધિ સિદ્ધ કરવા માટે છે, જેથી પરલોકમાં સહેજે સમાધિ આત્માની સાથે જ હોય.

આ સમાધિનો અભ્યાસ ક્યાં થાય ? ખાનપાન અને મોહમાયાના સંગ રાખ્યા કરવાથી એ ન થાય. એમાં તો રાગાદિ પોષાયો કરે, ને તેથી ચિત્તમાં અસમાધિ જ રહ્યા કરે. સમાધિ તો મોહમાયાના રંગનો ત્યાગ કરી તપનું જીવન જીવવાથી મળે. બસ રાણીને આની લગન લાગી, તેથી પોતે સગર્લા છતાં એણે એ વાત ધૂપાવી રાખી, જેથી રાજા તપોવનમાં આવવાનો ઈન્કાર ન કરે, ને તપ સંયમમાં અંતરાય ન થાય.

પરંતુ હવે પાંચ મહિને ગર્ભ પ્રગટ થયાથી શું કરે ?

રાજા હરિષેણને રાણીના ખુલાસો સાંભળીને પોતાને તો સંતોષ થયો. પરંતુ બીજા તાપસોને દરેકને શી રીતે ખુલાસો કરવા જાય કે આ તો પૂર્વના સંસારી જીવનનું પરિણામ છે, પણ તપોવનના જીવનમાં કશો આચારલંગ નથી થયો? આવો ખુલાસો દરેકને કરી શકાતો નથી, અને મનને વસવસો રહે છે કે ‘આ બધા તાપસોના મનને શંકા રહેતી હોય, તેથી હવે બધાની નજરમાં મોં શી રીતે બતાવવું?’

વિચાર કેવા કરવા? :-

જીવનમાં કેટલીક વાર આવી સમસ્યા ઊભી થાય છે કે ‘આપણે સાચા સારા હોઈએ છતાં હકીકત એવી ઊભી થઈ હોય કે જેથી બીજાઓને આપણા માટે હલકી કલ્પના થતી હોય, અને આપણે સાચી વસ્તુનો ખુલાસો ન કરી શકતા હોઈએ;’ ત્યારે મુંઝવણ થાય કે મનની સમાધિ શી રીતે રાખવી? ત્યાં સમાધિ માટે કર્મસત્તાનું તત્ત્વ આવીને ઊભું રહે છે. આપણે વિચારવું રહ્યું કે,-

“આપણું અશુભ કર્મ વિના શિષ્ટ જનોમાં આપણી હલકાઈ થાય નહિ. આપણે સારા છતાં સાચા છતાં આપણી હલકાઈ કોણ કરાવે છે? આપણું અશુભ કર્મના ઉદય. એ અશુભ ક્યાંથી ઊભા થયા? પૂર્વ જીવનમાં આપણે મહાપુરુષોના જીવન પ્રસંગોના વિચાર, ઉમદા વિચાર, દા. ત. માર્ગાનુસારીના ૩૫ ગુણ, સમક્રિતના ૬૭ ગુણ, મહાવીર પ્રભુના ૨૭ ભવ, અનિત્યાદિ ૧૨ ભાવનાઓ....વગેરેના ક્રમસર વિચારોને ભૂલી, પરની હલકાઈના કે જાતની વડાઈના વિચાર કરવા બેઠેલા, અને વાણીમાં એ ઉતારેલા, તેથી એવાં અશુભ

કર્મ ઊભા થઈ ગયાં તે હવે અહીં નહે છે.

“તો ફિકર નહિ, હવે અહીં બીજાની હલકારના વિચાર પડતા મૂકી એ ઉમદા વિચારોની મનમાં સજાગ સીરિયલ (પરંપરા) ચાલુ રાખું. જિનની ભક્તિ અને જિનાજ્ઞાનું પાલન પૂર્વે એાછાં કરેલાં, તેથી અહીં વિટંબણા-વસવસા ઉભા થાય છે, માટે હવે એ જિનભક્તિને વધારું, જિનાજ્ઞાપાલન વધારું.”

વર્તમાન વાતાવરણ :-

વિષમ સમસ્યાની પાછળ આ ઉપાય લેવામાં, અને આપણા માટે હલકું માનનાર પ્રત્યે જરાય દ્વેષ ન કરાય. જીવનમાં તપાસજો કે ‘એક તો પૂર્વાનાં તેવા અશુભ કર્મ આપણે ભોગવીએ છીએ, છતાં વર્તમાનમાં બીજાનું હલકું આપણે નથી વિચારતા ને ? બીજા પર આપણે દ્વેષ નથી કરતા ને ?’ આ મુશ્કેલ છે હોં, આજે આપણી આત્મજાતિ વાતાવરણ લગભગ આવું છે. કવિ કહે છે—

‘કરત પ્રશંસા સખ મિલ અપની, પરનિંદા અધિકેરી,
કયું કર ભક્તિ કરું પ્રભુ ! તેરી ’

આવા વાતાવરણની વચમાં રહીને બચવાનું છે. વાતાવરણ છેડીને ભાગી જવાય એવું નથી. ક્યાં ભાગી જઈએ ? જગતની વચ્ચે રહીને જ મોક્ષમાર્ગ સાધવાનો છે, ને જગત વિચિત્ર છે, તો એથી બચવા ક્યાં બહાર જઈ શકાય ? એ તો બચવું કેમ એનો જ ઉપાય લેવાનો. એ માટે માન-વિનયજી કવિ આ જ કહે છે,—

‘કહત માન જિન-ભાવ-ભગતિ બિન, શિવ ગતિ
હોત ન મેરી, કયું કર ભક્તિ કરું પ્રભુ ! તેરી ’

જિનેશ્વર ભગવંતની ભાવથી ભક્તિ કર્યા વિના આ સ્વપ્રશંસાનો રોગ તથા પરનિંદાનો રોગ મટે નહિ, અને મોક્ષ થાય નહિ.

પ્રભુની ભાવભક્તિનો પ્રભાવ :-

પ્રભુની ભક્તિ વિના કે ખાલી દ્રવ્યભક્તિથી પેલા વિચારના રોગ મટે નહિ. રોગ મટાડનાર છે પ્રભુની ભાવભક્તિ.

વીતરાગ અરિહંત પ્રભુની ભક્તિ કરવાનો તો અમુક સમય મળે, પરંતુ એમાં હૃદય માત્ર શુદ્ધ ભક્તિના ભાવથી ભર્યું ભર્યું હોય, અને બીજી કશી નાશવંત પદાર્થોની લાલસા-આશંસા ન હોય, તો પછી એના સંસ્કાર અને એનો રસ બીજા સમયમાં પણ દિલમાં શુદ્ધ ભક્તિના ભાવ બાગતા રાખે. મનને એમ થાય,-

‘અહો ! આ પ્રપંચ કોલાહલ અને વિટંબણાભરી દુનિયામાં ભગવાન શ્રીતીર્થ કરદેવ વિના કોણ શાંતિ-સ્વસ્થતા-પ્રકુલિતતા આપનાર છે ? બીજું કોણ પવિત્રતા, સ્ફુર્તિ અને યોજસ આપી શકે એમ છે ? ખરેખર વીતરાગ પરમાત્મા જ એક આધાર છે, અનન્ય ઉપદારી છે. અનન્ય ગુણભંડાર હોઈ, એ જ એક ઉપાદેય, ઉપાસનીય ને આરાધ્ય છે, ધ્યેય અને સ્મરણીય છે. એ પ્રભુના કેવા ઉચ્ચ આદર્શ ! કેવું એમનું ઉચ્ચ જીવન ! કેવાં એમના ઉચ્ચ સિદ્ધાન્તો ! પ્રભુની કેવી ઊંચી આત્મપરિણતિ ! ઊંચી આત્મલગન ! અને પરમ આત્મનિષ્ઠતા !’

—આમ મનને વારે વારે ધ્યા કરે, એટલે દિલમાં એ પ્રભુ પ્રત્યે પ્રીતિ-ભક્તિ-બહુ માનના ભાવ ઊછળ્યા કરે.

પ્રભુ પ્રત્યે ભાવભક્તિ-અહુમાનના મનમાં તંરંગ ચાલતા હોય ત્યાં, જાતની વડાઈ કે બીજાની હલકાઈના વિચાર મનને સ્પર્શે નહિ.

એવા વિચાર સ્ફુરતાં જ પેલી વીતરાગ પ્રભુ પરની ભક્તિના ભાવ જીવને શીખવે કે ‘નાદાન ! આવા જાતવડાઈ અને પરહલકાઈના વિચારના રોગ શા પોષવા’તા ? એવું કરતાં કરતાં તો જન્મારા અને જિંદગીઓ વહી ગઈ ! મનને નીરોગી નિર્મળ બનાવવું હોય, તો વીતરાગ પ્રભુની વડાઈના જ વિચારો સેવ.

‘ગર્વિષ્ઠ થતી તારી જાતને એ અનંતગુણોના ધણી પ્રભુની સામે ઊભી તો રાખ, અને જોતો ખરો કે એમનામાં જે દયા, જે ક્ષમા, જે ત્યાગ, જે વૈરાગ્ય વગેરે ગુણ-સમૃદ્ધિ હતી, એમાંનું તારી પાસે શું છે તે જાતવડાઈ માને છે ?’

‘ત્યારે, બીજાનું હલકું, બીજાની ખામી, બીજાના દોષ, જોઈ જોઈ તારા કિંમતી મનમાં શી ઉજ્જવળતા, શી સ્વસ્થતા, અને શા પ્રકાશ પ્રગટે છે ?

‘એની સામે પ્રભુના વિચાર કરે તો મન કેવું ઉજ્જવળ-સ્વસ્થ-શાંત અને પ્રકાશભર્યું બને ! માટે મેલ આ જાતવડાઈ અને પરહલકાઈ જોવાની લત. ’

આમ, પ્રભુની ભાવભક્તિનો ખરેખરો રંગ લાગે અને ભક્તિભાવના જ વિચાર વારંવાર આવ્યા કરે, તો એ અનાદિના ગોઝારા બલિમ કુવિચારોથી મુક્ત મળે.

રાજા-રાણી ગુપ્ત સ્થળે

રાજા હરિષેણને પત્નીની ગર્ભવતી સ્થિતિ પર એમ

નથી લાગતું કે ‘અહીં તાપસો નિંદા કરે, તો એ કેવા કુદ્ર દિલના ગણાય?’ રાજના અંતરમાં પ્રભુ પ્રત્યેની ભક્તિ વસી છે, તેથી દિલ ઉમદા છે, એટલે માત્ર જાતની હલકાઈ બુચ્છે છે. પત્નીને એ કહે છે.

‘બન્યું તે બન્યું. પરંતુ હવે આપણે આ નિર્મળ જીવન જીવનારા તાપસોની વચમાં રહેવું ઠીક નથી. તેથી ક્યાંક એકાંતમાં જઈને રહીએ.’

રાણીએ એ સ્વીકારી લીધું, અને બંને જણ વહેલી પ્રભાતે ત્યાંથી નીકળી ગયા, ને જંગલના કોઈક ગુપ્ત સ્થાને જઈને રહ્યા.

તાપસોની શોધ :

અહીં તપોવન આવા બે ઉચ્ચ આત્મા વિના શૂન્ય લાગવા માંડ્યું. તાપસો જૂએ છે કે ‘આ શું થયું? આ બંને એકાએક ક્યાં ઉપડી ગયા?’ તાપસો ચારે બાજુ જંગલમાં શોધાશોધ કરે છે. કેમ? ગુનેગાર સમજીને નહિ, પરંતુ સહધર્મી તરીકે એમના પર વાતસલ્ય છે માટે, એમના મનને જો કશું દુઃખ લાગીને જતા રહ્યા હોય તો એમને શોધીને એમના મનનું દુઃખ દૂર કરીને પાછા તપોવનમાં લઈ આવી સાથે રાખવા માટે. દિલ ધર્મમાં લાગ્યા પછી જો એ ભૂલેલા પર ઉદારતા દાખવવા તૈયાર ન હોય તો ધર્મમાં લાગ્યું શાનું? ધર્મી દિલ જો ઉદારતા ન રાખતા કુદ્રતા રાખે, તો પછી શું પાપી દિલ ઉદાર બનશે? ઉદારતાની આશા કેની પાસેથી? પાપી પાસેથી કે ધર્મી પાસેથી?

ધર્મનું શરણું પકડનાર ઉપર ધર્મ આ ભાર મૂકે છે કે, -
‘તું અનાદિના રાહે તો બીજા જીવ પ્રત્યે કુદ્રતા અને

દ્વેષ કરતો હતો, પણ હવે તારે અનાદિ રાહ બદલી ભૂલેલા જીવ પર ઉદાર દિલ અને કરુણા રાખવી પડશે.’

આ રાખવા માટે આપણે આટલું વિચારવું જોઈ એ કે, ‘જો ધર્મ તારણહાર માની મેં વધાવ્યો છે, સ્વીકાર્યો છે, તો મારે હવે અનાદિના ક્રુદ્ધ અને દ્વેષિલા દિલને પલટવું જોઈ શે, નહિતર મેં ધર્મને સ્વીકારી એનો શો ભાર માથે રાખ્યો ?’

તાપસો રાજ-રાણીને ઉદાર દિલે શોધવા નીકળી પડ્યા છે, ત્યાં એક વૃદ્ધ તાપસને જંગલના ઊંડાણમાં હરિષેણુ તાપસ જતા દેખાયા. તરત પાસે જઈ એમને કહે છે, ‘મહાનુભાવ ! આ તમે શું કર્યું ? કેમ એકાએક ચાલી ગયા ?’ ત્યાં હરિષેણુ એ તાપસને વાત કરી કે ‘તપોવનમાં તાપસપણે રહેવા આવતા પહેલાં રાણી ગર્ભવતી બનેલી, પરંતુ તપોવનના સંયમ-જીવનમાં આવવાના અંતરાયના ભયથી એ વાત એણે છૂપાવી રાખેલી, છતાં આ વસ્તુના અન્નાણુ ખીજાઓ હવે ગર્ભ પ્રગટ થયો દેખી અહીં તપોવનના જીવન પર શંકા ખાય. એ શરમથી અમારે ગુપ્તવાસ લેવો પડ્યો.’

વૃદ્ધ તાપસ કહે છે, ‘અહો ! એમાં તમારે શરમાવાનું શાનું હોય ? તાપસો મોટા મનવાળા હોય છે એ કાંઈ તમને ગુનેગાર સમજે નહિ. માટે વિના સંકોચ ચાલો તપોવનમાં’ એમ બહુ આગ્રહ કરીને બંનેને એ તપોવનમાં લઈ ગયો.

આ સંસારની અનિત્ય ઘટમાળ દેખો-કે ભલે હરિષેણુને આ એક આપદા ટળી, પણ હવે બીજી આપદામાં ફસાય છે.

૧૭ ઋષિદત્તાનો જન્મ

રાણીએ કમશઃ નવ મહિના પૂરા કરી એક બાળકીને જન્મ આપ્યો, પણ પોતે પ્રસૂતિની વેદનાથી મૃત્યુ પામી, એટલે હવે બાળકીને ઉછેરવાનો ભાર હરિષેણુ તાપસના માથે આવ્યો. જુઓ કર્મની વિટંબણા ! ઘરના બળ્યા વનમાં ગયા તો વનમાં લાગી આગ. જન્મ આપતાં જ દીકરીની મા મરી પરવારી.

‘સંસારના ભાવો અનિત્ય, નાશવંતા છે, એમાં શા રાગ કરવા?’ એ હિસાબે રાજાને ગૈરાગ્ય જન્મેલો અને તેથી રાજ્યપાટ છોડી વાનપ્રસ્થ જીવન સ્વીકારેલું, એટલે હવે અહીં રાણીના વિયોગ પર દુઃખ કરવાનું હતું નહિ, કિન્તુ બાળકીને ક્યાં મૂકી આવે? એક જીવ તરીકે એના પર દયા હોય, એટલે આ સ્થિતિમાં એની ઉપેક્ષા ન કરાય, એને તરછોડાય નહિ.

હરિષેણુ બાળકીને કાળજીથી ઉછેરે છે. એ અહીં ઋષિ-આશ્રમમાં જન્મી તેથી એનું નામ ઋષિદત્તારાખવામાં આવ્યું. પછી તો સહેજ મોટી થતાં હવે બીજા તાપસોને રાગાદિ કરાવવા દ્વારા આરાધનામાં અંતરાયભૂત ન થાય એ માટે હરિષેણુ એને લઈને જુદા સ્થાને જઈને રહે છે. હરિષેણુ પોતે તો સમજે છે, પરંતુ બીજા તાપસો પણ આ વસ્તુ સમજે છે, એટલે હવે એને આ તપોવનમાં સાથે રાખવાનો આગ્રહ કરવો છોડી દે છે.

રાગાદિના નિમિત્તોથી આઘા રહો:-

સાધક આત્માને આ સાવધાની જોઈએ કે ‘હું

રાગાદિનાં નિમિત્તથી આઘો રહું,' પણ એપરવાઈ ન જોઈએ કે 'મને નિમિત્ત શું કરવાના હતા?'

નિમિત્ત સેવતાં તો ભલભલા રૂપ્યા. વિશ્વામિત્ર ઋષિને મેનકા અપ્સરાના નૃત્યનું નિમિત્ત મળ્યું, એમાં એપરવાઈ કરવા ગયા કે 'મને તપોનિષ્ઠને આ નિમિત્ત શું કરવાનું હતું?' તો અંતે એનામાં લોભાયા અને પડ્યા. આજની દુનિયામાં જુઓ છો ને કે પ્રલોભક નિમિત્તો બહુ વધી જતાં એ સેવવામાં પડેલી પ્રજા કેવી પાયમાલીના પંથે પડી છે? પવિત્ર રહેવું છે? તો ભૂલે ચૂકે ચિત્રપટદર્શન, નવલિકાવાંચન, પરસ્ત્રીદર્શન વગેરે નિમિત્તો સેવતા નહિ.

આજના વિષયરસભર્યા છાપાં વાંચી છોકરા-છોકરીઓનાં માનસ અને વર્તીવ કેવા બની ગયા છે? આજની છોકરીઓને પોતાના શીલની વિશેષ ચિંતા રહે છે? કે પોતાના અંગોપાંગ અને હાવભાવ દેખાડવાની? આજના છોકરાઓને ગુણસમૃદ્ધિના વિચાર આવે છે? કે ધનસમૃદ્ધિના? આજે છાપાં અને લોકવર્તીવે દાટ વાળ્યો છે. ખીજના દેખાદેખી નવા નવા આત્મા પતન પામતા જાય છે, બગડતા જાય છે. નિમિત્ત બળવાન છે. તાપસો તપોવનમાં ઋષિદત્તાનાં વારંવારના દર્શનને પતનનું નિમિત્ત માની એને લઈને રાજતાપસને અહીં જ રહેવા માટે આગ્રહ નથી કરતા.

રાજ હરિષેણુ-તાપસ કન્યા ઋષિદત્તાને લઈ જઈ જંગલના ગુપ્ત ભાગમાં રહે છે. પણ હવે કન્યા ઉંમરે વધતાં એનું સૌંદર્ય ખીલી ઊઠ્યું છે. તેથી મોટો ભય છે કે 'કોઈ વનચર માણસ એને જોઈ જતાં એના પર ઉપદ્રવ

કરે તો ?' એટલે કન્યાની રક્ષા ખાતર હરિષેણુ એને એવું વનસ્પતિઓનું અંજન આપી મૂક્યું છે કે એવા પરજન દેખાઈ જતાં પોતે એ આંખમાં આંજીને અદૃશ્ય બની શકે. કથાનું અનુસંધાન :—

વાત ચાલી છે કનકરથ રાજકુમારની. એ પિતાના આગ્રહે રુકિમણી રાજકન્યાને પરણવા જઈ રહ્યો છે, એમાં એને જંગલમાં રૂપાળી કન્યા દેખાઈ પણ પાછી તરત એ અદૃશ્ય થઈ ગઈ. ત્યાં વળી પાસેમાં જિનમંદિર જેવા મળ્યું, તો નાહી-ધોઈ રાજકુમાર પ્રભુની પૂજા નિમિત્તે મંદિરમાં ગયો. ત્યાં એક તાપસ અને પેલી કન્યા દેખાયા ! બહાર આવી તાપસને 'આપ કોણુ છો ? અને અહીં જંગલમાં આ કન્યા કોણુ ?' એમ પૂછતાં, તાપસે હરિષેણુ રાજાનો પ્રસંગ કહેવા માંડ્યો છે તે હવે અહીં સુધી એની હકીકત કહી. હવે રાજપુત્રને કહે છે,—

‘જો ભાગ્યવાન ! એ હરિષેણુ તાપસ હું પોતે જ અને આ ઋષિદત્તા મારી કન્યા છે. તમારા માણસોને અને તમને એ દેખાયા પછી તરત અદૃશ્ય થયેલી તે અંજનના પ્રતાપે. અજ્ઞાણતા માણસ તરફથી શીલ પર આપત્તિનો પ્રસંગ ન આવે એ માટે કન્યાને અહીં અદૃશ્ય થવા સિવાય બીજો ઉપાય શો ?’

તાપસને કુમારનો વૈરાગ્ય અંગે સંવાદ :—

રાજપુત્ર કનકરથ તાપસનો આખો અધિકાર સાંભળી દિરૂં-મૂઠ થઈ ગયો. હરિષેણુ તાપસના અદ્ભુત જીવન પર એવારી ગયો કહે છે, ‘ધન્ય તમારો અવતાર ! ધન્ય તમારું

ચરિત્ર ! અહો ! સુખદ સંયોગોમાં પણ કેવો જવલનત વૈરાગ્ય ? હેં પ્રભુ ! તો પછી અમને કેમ વૈરાગ્ય નહિ થતો હોય ?

મહાન તાપસ કહે છે, ‘ મહાનુભાવ ! આ તમને વૈરાગ્યનું ચરિત્ર સાંભળવું ગમ્યું, એના પર તમે એવારી ગયા એ તમારી પણ વૈરાગ્યદશા સૂચવે છે. વૈરાગ્યના પ્રસંગ સાંભળતાં ક્યાંય તમને અનુગતું લાગ્યું ખરું કે આવું કેમ મનાય ? કેમ કરાય ? ના, ઉલ્ટું માન થયું, આલ્પાદ થયો ! એ સૂચવે છે કે તમને પણ સંસારના સંયોગો રાગ-મમતા-આકર્ષણ કરવા જેવા લાગતા નથી. બસ, એ જ તમારી વૈરાગ્યદશા સૂચવે છે.’

અંતરમાં વૈરાગ્યદશા વિના વૈરાગ્યની વાત ગમે નહિ.

કુમાર કહે, ‘તો પ્રભુ ! અમારાથી કેમ આવા દુઃખદ સંસાર-સંયોગો છૂટતા નથી ? ’

તાપસ કહે છે, ‘ એ માટે વિશિષ્ટ વીર્યોલ્લાસ જોઈએ છે. વૈરાગ્ય ટકાવી રાખવાથી એક દિવસ એ જરૂર પ્રગટ થશે એવી શ્રદ્ધા રાખવી જરૂરી છે. સાથે વૈરાગ્યવાળા ત્યાગી પવિત્ર પુરુષોના સમાગમ સાધતા રહેવું. એથી ત્યાગનું જરૂરી આંતરિક બળ-વીર્ય-સત્ત્વ વધતું રહેશે. ’

સત્ત્વ વિના સ્વેચ્છાએ વિષયત્યાગ નહિ :—

જુઓ ખૂબી ! આટલી બધી વાતચીતમાં રૂપવતી કન્યા ઋષિદત્તા ત્યાં ઊભી છે. છતાં રાજકુમાર કનકનું મન એનાં પર જતું જ નથી. જો મનમાં ય એ નહિ, તો પછી એનાં દર્શનની કે એના અંગેની કશી આગળ વાત-ચીતની વાતે ય શી ? કુમારની આ સાત્ત્વિક પ્રકૃતિ સૂચવે છે. સામે

ગમતા વિષય આવે એ વખતે સત્ત્વ હોય તો જ એનો સ્વેચ્છાએ ત્યાગ થાય. સત્ત્વહીન જીવો અહીં ટકી શકતા નથી. અવસર મળ્યે પરણેલી પરસ્ત્રીને જોવામાં ય લાગી જાય, તે પછી અ-પરિણિત એક કન્યા પર આંખો મારવાનું ચૂકે? ‘તો હવે આનું કેમ કરશો,’ એમ પૂછ્યા વિના રહે?

૧૮. સત્ત્વના ઉપાય

પ્ર૦- એવી સત્ત્વહીનતા કેમ મીટે?

ઉ૦-પ્રશ્ન મજેનો; પરંતુ અંતરમાં એ સત્ત્વહીનતા ખટકી રહી છે અને એને કાઢી સત્ત્વ પ્રગટાવવું છે માટે પૂછો છો? ભૂલતા નહિ, માત્ર જાણવા ખાતર પૂછતા હશે. તો જાણ્યા પછી અહીંથી કશો નિર્ધાર લઈને નહિ જાઓ. આજે એવા ખાલી ખાલી જાણવા માટે પ્રશ્ન પૂછનારા ઘણા જોવામાં આવે છે. એટલે તો સારું સમાધાન મળ્યા પછી પણ જરાક પેલું સમાધાન જાણે ગળે ઊતર્યું નથી તે પાછા ઉંડું કરે છે! પાછા એવા જ પ્રશ્ન બીજા શબ્દોમાં કરતા રહે છે; તેમજ અહીંથી ગયા પછી એમના પૂર્વ માનસમાં કશો ફેરફાર દેખાતો નથી. માટે પ્રશ્ન કરવા તે સાચું સમાધાન ગ્રહણ કરી દિલમાં ને જીવનમાં ઉતારવા સારુ હોવા જોઈએ. અસ્તુ.

‘પરસ્ત્રીદર્શનની સત્ત્વહીનતા કેમ મીટે?’

આ પ્રશ્નનું સમાધાન આ છે કે

(૧) પહેલું તો, એ સત્ત્વહીનતા મનને ખટકવી જોઈએ કે ‘અરે! હું આ કેવો મુડદાલ કે મારી જ આંખને

મારા કબજામાં નથી રાખી શકતો ? કામ કશું સરતું નથી, ઉલ્ટું પાછળથી ચિત્ત બળતરામાં પડે છે. છતાં મારી આ ઘેલછા ? આ મુડદાલગીરી ? કેટલા કાળ માટે ? જીવવાનું છે કેટલું થોડું ? એમાં આ જનમ-જનમ ચાલે એવા કુસંસ્કારના થોડા ઊભા કરનારા આંખના નાચ શા સારુ ?.. એમ મનને ભારે ખટકો થાય. એવું ખીજી પણ સત્ત્વહીનતા માટે.

(૨) આવો ખટકો થયા કરે એના પર હવે ખીજી પગથિયા તરીકે આંખ વગેરેના સંયમ માટે પૂર્વના મહા-પુરુષોના અને સતીઓનાં જીવનપ્રસંગો વારંવાર વિચારતા રહેવાય. એ વિચારતાં મનને એમ થાય કે, ‘ એમણે જ્યારે વિકટમાં વિકટ સંયોગો આવી પડવા છતાં, અથવા મહા-પ્રલોભનો ઊભા થવા છતાં, શીલ-સદાચાર-સન્માર્ગની મર્યાદાઓથી લેશમાત્ર પણ ચલિત ન થવાના સત્ત્વ દાખવ્યાં, તો હું સામાન્ય પ્રસંગો કે પ્રલોભનોમાં બચવા કેમ એવું સત્ત્વ ન કેળવું ? ’આવા વિચારથી સત્ત્વહીનતા કપાતી આવે, સત્ત્વ પ્રગટાવતા રહેવાય.

જુઓ શ્રીમહાવીર લગવાન, શાલિભદ્ર, જંબૂકુમાર સનતકુમાર ચક્રવર્તી, સીતાજી, ચંદનબાળા વગેરેનાં સત્ત્વના દાખલા ક્યાં ઓછા છે ? એમણે કેવા સંયોગોમાં પણ કેવા મહાસંયમ અને કેવી ધીરતા-પ્રસન્નતા-સહિષ્ણુતા રાખેલી ? ચિત્તમાં આનાં વારંવાર મનન સાથે મંથન ચાલ્યા કરે તો શું આપણા અંતરમાં છૂપાયેલ સત્ત્વ જરાય સળવળે નહિ ? બહાર પ્રગટ થાય નહિ ? પરંતુ વાત આ છે કે મનમાં

ખીજ ડોચરા ચલાવ્યા કરવા હોય પણ મહાપુરુષોનાં સત્ત્વ-ભર્યા પ્રસંગો નહિ તો પછી સત્ત્વ ક્યાંથી પ્રગટે ?

(૩) સત્ત્વ કેળવવા માટે વળી એક આ ઉપાય છે કે જગતની કેટલીક વસ્તુ સામે જોવું કે એ મહાઆપત્તિમાં પણ કેવું સત્ત્વ દાખવે છે ! દા. ત. ચંદનને ગમે તેટલું ઘસો એ શીતલતા જ આપે. એને ગમે તેટલું બાળો એ સુવાસ જ પ્રસરાવે. ફૂલને ગમે તેટલું ચોળી નાખો એ સુગંધિથી જ હાથને વાસિત કરે. સોનાને કસોટી પર ઘસો તો ય ચળકાટ જ, છીણીથી કાપો તો ય એ જ, ને અગ્નિમાં ગમે તેટલું તપાવો તો પણ વધુ ને વધુ ચળકાટ જ દેખાડે છે. રત્નને ગમે તેટલું ઘસો છતાં એ તેજ જ બતાવે છે.

ત્યારે વિચારવું જોઈએ કે આવા એકેન્દ્રિય ફૂલ-સોનું-રત્ન-ચંદન જેવા જીવ પણ જો ગુણ જ બતાવવાનું સત્ત્વ ધરાવે છે, તો પછી હું પંચેન્દ્રિય માનવ સત્ત્વને ન કેળવું ?

(૪) સત્ત્વ કેળવવા વળી આ જુઓ કે જીવની વડાઈ શેમાં ? સત્ત્વહીન બન્યા રહી કરમાવામાં ને કાળો પડવામાં ? કે પ્રકુલ્લિત અને ઉજ્જવળ રહેવામાં ? જરાક-શી વાતમાં ક્રોધથી ધમધમવામાં ? કે મન શાંત રાખી ક્ષમાની ઉદ્ધારતા દાખવવામાં ? શોભા ક્યાં ? એક જરા રૂપાળી લિખારણુ સામે આવી એના પર આંખો વળગાડી દેવામાં ? કે મોટી ઇંદ્રાણી આવે છતાં એના પર સહેજ મટકું ય ન મારવામાં ?

આત્માનાં સૌંદર્ય અને ઉત્તમતા શામાં ? એ ઇન્દ્રિયો તથા મન પર સંયમ કેળવી ભલભલા પણ વિષયોથી વિમુખ રહેવાનું સત્ત્વ દાખવવામાં છે.

બોલો, સસરો દીકરાઓની વહુઓ સામે જોયા કરે એમાં શોભે ? કે સામે સહેજ પણ આંખ ન લઈ જાય એમાં શોભે ? શોભા શામાં ? કુટુંબનો વડેરો ધી-દ્વધ-માલ પોતાનાં ભાણે ભરે એમાં ? કે કુટુંબનાં ભાણે ભરે એમાં ? જરાક જરાકમાં નાનડિયા પર રોષ-રોફ કરે એમાં ? કે એમની ભૂલભાલ ખમી લઈ એમના હેત-સદ્ભાવ વધારે એમાં ? સબજનો અને મહાત્માઓ કેમ પૂજાય છે ? સ્ત્રીઓ સામે નજરો નાખે એથી ? કે મોઢું નીચું કરી દઈ લેશ પણ મટકું ન મારે એથી ? ક્રોધી અભિમાની બને એથી ? કે શાંત ક્ષમાશીલ અને નમ્ર-મૃદુ બને એથી ?

શોભા-પૂજા-વડાઈ ગુણોનાં સત્ત્વ કેળવવામાં છે, પણ નહિ કે દોષો પોષનારી નિઃસત્ત્વતા રાખવામાં.

‘અનંતા જનમ એવી નિઃસત્ત્વ-મુઠદાલ સ્થિતિ રાખી રાખી દોષ-દુષ્કૃત્ય-દુર્ભાવો પોષ્યે રાખ્યા; તો શું અહીં પણ એ જ ચાલુ રાખવાનું ? સત્ત્વ કેળવવાનો આ મહાન જનમ મળ્યો છે, તો હવે સત્ત્વ જ કેળવું’— આ નિર્ધાર થાય, તો સત્ત્વ કેળવાય.

કનકરથનો સત્ત્વ જાળવવાનો પ્રયત્ન છે. તેથી કન્યાની સામે ન જોતાં કે એના આંગે કશું ન પૂછતાં તાપસને ગૈરાગ્ય અને ત્યાગનું પૂછે છે. ઋષિના ખુલાસા પર રાજકુમાર કનકરથના સમજમાં આવી ગયું કે ‘સંસાર પર ગૈરાગ્ય થયા પછી વિશિષ્ટ વીર્ય સત્ત્વ ફેરવવામાં આવે તો જ સંસારનો ત્યાગ થઈ શકે.’

૧૯. ઋષિદત્તાનું લગ્ન

કુમારને તાપસ કન્યા સ્વીકારવા કહે છે :-

હરિષેષુ તાપસને ચિંતા છે કન્યાની કે, ‘ હવે ઉંમરમાં આવેલી એને ક્યાં વરાવવી ? ’ એમાં અહીં પહેલાં આ રાજકુમારનો સારો પરિચય મેળવ્યો છે, તેથી તો એને બધી વાત કરી. તેમજ વિશેષમાં એના વિવેકલયા બોલ સાંભળ્યા એટલે તાપસના મનને એમ થાય છે કે, કન્યાને ક્યાંક દેવાની તો છે જ; તો સહેજે સહેજે અહીં મળી ગયેલ આવા વિવેકી સદ્ગુણી અને સુયોગ્ય રાજકુમારને જ કાં ન દેવી ? દહ દહ એટલે મારા માથેથી આ ભાર ઊતરી જાય. ’

એમ વિચારીને રાજકુમારને કહે, ‘ કુમાર ! તમે અમારા મેમાન બન્યા છો, તેથી મેમાનની લક્ષિત કરવા માટે આ કન્યા તમને દેવા ઇચ્છું છું. મને વિશ્વાસ છે કે તમે એ સ્વીકારી લેશો; ના નહિ પાડો. ’

યુવાનીના રંગ જુદા છે. કુમાર રુકિમણીને પરણવા નીકળ્યો છે એને આ માગણી પર હવે કન્યા તરફ જોવાનું થાય છે, અને જોતાં ચિત્તમાં એના તરફ રાગ ઊછળે છે. ઋષિ-કન્યાને પણ પિતાની માગણી સાંભળતાં અને કુમાર પર દષ્ટિ પડતાં એક બાળુ રાગનું આકર્ષણ ઊભું થાય છે, અને પિતાના બોલ પર ખીજ બાળુ લગ્નતથી એનું મુખ નીચું નમી પડે છે.

રાજકુમાર કનકરથ જીએ છે કે ‘ પિતાનો આગ્રહ

મૂળ તો કન્યા પરણી લેવાનો છે, પછી આદ્ય એ રુકિમણી હો, કે ઋષિદત્તા. એમાં રુકિમણીનો હજી કાંઈ અનુભવ મળ્યો નથી, ને અહીં આ મહાન તાપસ હરિષેણની હકીકત સાંભળતાં આ કન્યા નિર્દોષ અને કોઈ પુરૂષના સંપર્કમાં નહિ આવેલી લાગે છે. તો એને જ કેમ ન સ્વીકારી લેવી ?' એમ વિચારીને તાપસને કહે, - 'જેવી તમારી આસા.'

કન્યા સાથે લગ્ન :-

બસ, ત્યાં ઋષિદત્તાને કનકરથ સાથે બહુ ઉદ્વાસથી પરણાવવામાં આવે છે. કનકરથ રાજપુત્ર તાપસના આગ્રહથી પછી ત્યાં કેટલાક દિવસ રોકાય છે.

હવે કુમાર તાપસને કહે, 'તાત ! હવે કૃપા કરીને મને રજા આપો હું મારા પિતાજીના ચરણમાં પહોંચી જાઉં.''

રાજર્ષિ હરિષેણ આ સાંભળીને ગદ્ગદ્ સ્વરે કહે છે-

કન્યા અંગે આપ તાપસની ભલામણ :-

'જુઓ કુમાર ! મારે હવે કાર્ય પતી ગયું છે. તમારા જેવા જમાઈને પામી હું કૃતકૃત્ય બની ગયો છું તેથી હવે તમને વધુ રોકી શકતો નથી. પરંતુ મારી આ તમને ખાસ ભલામણ છે કે તમે આ કન્યા તરફ ખુબ રહેમ નજર રાખજો. કન્યા વનમાં જન્મીને વનમાં જ ઊછરી છે, તેથી એ મુગ્ધ છે, ભોળી છે, શહેરી વાતાવરણ એણે જોયું નથી, તેથી આંટીધુંટીઓ એ કશી જાણતી નથી. માટે તમે એને ખરાબર સંભાળજો; એની ભૂલભાલ ઉપર ઉદાર દિલ રાખી એને સમજાવી લેશો. મોટા રાજકુળની કોઈ

અણુધારી અનિષ્ટ ખટપટ ઊભી થાય એનો ભોગ એને બનવા દેતા નહિ. ”

“ તમે તો કુમાર ! કાલે રાજા થશો, એટલે જગતના આધાર થશો. તેથી જેને પોતાના કર્યા, એના પર તમે વાતસલ્ય-ભાવને જ ધરનારા બનજો. વિશેષ તમને શું કહેવું ? આ બાળાને અપમાન-અવગણનાનું પાત્ર ન બનાવશો. તમેને મહા ગુણસંપન્ન તરીકે જોયા છે, માટેજ આ વનવાસી પણ કન્યા તમને સોંપી છે. તમારા જેવા ગુણનિધિના સંપર્કથી આ પણ ગુણવતી બનશે. ચંદનના વનમાં ચંદનની સુવાસના સંપર્કથી પાસેનો લીમડો પણ ચંદન જેવી સુવાસવાળો બની જાય છે. હરણની ડૂંટીમાં પેઠેલી ધૂળ પણ કસ્તુરીની સુવાસને પકડે છે. તેથી તમારા સંપર્કે કન્યા ગુણસમૃદ્ધ થાઓ. તમે એને બરાબર સંભાળજો એમ હું ઇચ્છું છું. ”

રાજર્ષિથી કહેવાયેલી અમૃતસમી વાણી, અને તે યુક્તિ-યુક્ત વાતસલ્યભરી તેમજ ગદ્ગદ સ્વરે કહેવાયેલી, એણે કુમારના દિલને વીંધી નાખ્યું. આંખ આંસુથી ભરાઈ ગઈ. ઋષિદત્તા પ્રત્યે જબરદસ્ત લાગણી ઊભરાઈ ગઈ. મનને થયું કે ‘આવું અનહદ પ્રેમ સાથે પાલન મારા પ્રાણના ભોગે પણ કરવું જ જોઈશે; નહિતર હું વિશ્વાસઘાતી અને નિર્દય ઠરું !’

પ્રસંગ પ્રસંગને માન હોય છે. પુત્રી અને જમાઈ બંનેના વિદાય વખતનો પ્રસંગ જ વિશિષ્ટ હોય છે. એના હિસાબે પણ રાજર્ષિની વાણી ભારે અસર કરી જાય છે.

૨૦ શબ્દોનો ચમત્કાર : મહાદાનનો ઉપાય

માત્ર, પ્રસંગે ઉચિત બોલતાં આવડવું જોઈએ; નહિતર વિવાહની વરસી થાય.

જીવનમાં આપણને અનેક પ્રસંગનો લાભ મળે છે; પણ જો એવા પ્રસંગને વધાવી લઈ ઉચિત વિવેકભર્યા વેણ કાઢીએ તો સોના સવાસો થાય; ને એ ન આવડે તો સોના સાઠ થાય !

માણસના અવસરોચિત બોલ પરથી એની જાંચી કિંમત થાય છે. વચન અનુચિત કાઢે કે ઉચિત કાઢે, એમાં કશો ખર્ચ લાગતો નથી કે શ્રમવિશેષ પડતો નથી. 'તો પછી જશ શું કામ ન લેવો? ઉચિત વિવેકભર્યા મુલાયમ વેણથી સામાના દિલ કેમ ન જીતવા ?

કડવા બોલમાં કેવી ઘેલછા ?

જીવની આ ઘેલી માન્યતા છે કે 'હું' ચડલડિયા બોલ ન બોલું, તરાક ને ભરાક જેવાં વેણ ન સંભળાવી દઉં, તો નુકસાન થઈ જાય.' એમાં તો લોક કહે છે જવા દો એ ભાઈની વાત; એની તો મિઝસી પ્રકૃતિ ને કુહાડા જેવી જાહે છે, એક ઘા ને બે ટુકડા કરે એવી !' એવી જાહેનો શો લાભ ? નુકસાન તો પુણ્ય હોય તો કશું થતું નથી. ઊલટું, કડવી યા અવિવેકી જાહેથી સામાનો રનેહ-સહભાવ જીવનભર ગુમાવવાનું મોટું નુકસાન જીભું થાય છે.

ચીજનાં નુકસાન કરતાં પ્રેમનાં નુકસાન મોટાં ચીજવસ્તુ એ કોઈ જીવનભરની ખાખત નથી; ત્યારે

જેની સાથે જિંદગી કાઢવી છે એના સ્નેહ-સદ્ભાવ ટક્યા રહે એ જીવનભરની ઉપયોગી બાબત છે. તો કેણુ એવો મુર્ખ હોય કે કામચલાઉ ચીજને સુધારવા જીવનભરની ચીજને નંદી કાઢે? માટે શાણુ થાઓ, સમજદાર બનો, જીભને અવિવેક-અનુચિતતા-ઉદ્વેગ-કર્કશતા વગેરેથી બચાવી લો. જીભ પર મધપુડો મૂકી દો જેથી એમાંથી મધ જ મધ ઝર્યા કરે. બસ, પછી પ્રસંગે પ્રસંગે મધ જેવાં મીઠાં વેણુ ઝરવાથી વિરોધીને પણ વહાલા લાગશે; તો સગા-સ્નેહીના તો તમારા પર હેત વરસે એમાં નવાઈ શી?

સીતાના ચમત્કારિક બોલ :-

યોગ્ય શબ્દ તો ચમત્કાર છે, દ્વેષની આગ પર ઢિમની વર્ષા કરે, શોકના હૃદય પર ચંદનરસના વિલેપન કરે! બ્રાન્ત માન્યતાના અધકારને નષ્ટ કરી દે! અનંત; કાળની મોહમૂઢતાને ઉડાવી દે! જીઓ,-

સીતાજીને માટે રામચંદ્રજીને લાગ્યું કે ‘લોક કહે છે કે એ રાવણુને ત્યાં રહી આવેલા માટે રામચંદ્રજી જેવા મહાન રાજાએ ઘરમાં ન રખાય, તો પછી મારે એક સારા રાજા તરીકે એમને રાખવા નહિ જોઈએ,’ એમ વિચારીને એમને જંગલમાં મૂકાવી દીધા. પરંતુ મૂકવા જનાર સેનાપતિએ સીતાજીને વનમાં છોડી એમની પાસે સ્વામીને કહેવાનો સંદેશો માગ્યો, તો મહાસતીએ કહ્યું-‘સ્વામીને કહેજો કે લોકનાં વચનથી તમે મને છોડી તો ભલે, પરંતુ કાલે ઊઠીને લોક તમારા જૈન ધર્મની નિંદા કરી એ છોડવાનું કહે, તો

પણ તમે એને છોડતા નહિ, કેમકે મારો ત્યાગ કરવાથી તમને મારા કરતાં સારી પત્ની નહિ મળે એમ નહિ, મળશે, અને એથી તમારો મોક્ષ અટકે જ એવું નથી. મોક્ષમાર્ગે ચડી જવાથી મોક્ષ પણ થશે. કિન્તુ વીતરાગનો જૈન ધર્મ છોડી દેવાથી એનાથી સવાયો તો શું, એની હરોળનો ય ધર્મ નહિ મળે, અને જે મળશે એ સરાગીનો ધર્મ મળશે, એમાં તમને સાચો મોક્ષમાર્ગ નહિ મળે, અને એથી તમારો મોક્ષ અચૂક અટકી જશે.’

સીતાજીના આ શબ્દો જ્યારે રામચંદ્રજીએ સાંભળ્યા ત્યારે એણે ચમત્કાર સરજ્યો, સાંભળતાં જ રામ મૂર્ચ્છિત થઈ ગયા, અને લાનમાં આવતાં જ કહે ‘અરે ! મેં આવા મહાન દિવ્ય દિલવાળી અને સુખદુઃખ મહાસતીને અજ્ઞાન મૂઠ લોકના બોલથી જંગલમાં છોડાવી ? આ મારી કેવી મૂર્ખતા ? કેવી નિર્દયતા ?’ પછી સેનાપતિને કહે “ચાલ જલ્દી રથ ત્યાં લઈ લે, આપણે મહાસતીને પાછી લઈ આવીએ.” શબ્દ શું કામ કરે છે ? રામના હૈયાને સીતાના શબ્દોએ પલાળી નાખ્યું, અજ્ઞાન મૂઠ લોકનાં વચન પર મદાર બાંધવાનું મૂકાવી દીધું.

અલબત્ત રામ જંગલમાં શોધવા ગયા, પણ સીતાજી મળ્યા નહિ, ત્યારે એમને પારાવાર શોક સાથે પસ્તાવો થયો. વર્ષો પછી લવણુ-અંકુશે બહાર પડી રામચંદ્રજી તથા લક્ષ્મણજી સામે સચોટ લડાઈ આપતાં, જ્યારે રામને એમની ઓળખાણ પડી અને સીતાજી મળ્યા, તેમ જ એમની પાસે

અગ્નિનું દિવ્ય કરાવતાં એ એમાં ક્ષેમકુશળ પાસ થયા ત્યારે પોતાના અપકૃત્યથી ભારે દિલવાળા રામ સીતાને કહે છે.—

‘ દેવી ! મારા લીધે તમારે આટલું બધું કષ્ટ પડ્યું તેનું મને બહુ દુઃખ થાય છે, ક્ષમા કરજો. ’

સીતા રામથી જ બચાવ માને છે :—

એ વખતે જુઓ સીતાજી શબ્દનો ચમત્કાર કેવો સરજે છે ! એ કહે છે,—‘નાથ ! આ શું બોલો છો ? તમારાથી મને કષ્ટ ? ના, ના, તમારાથી મને કષ્ટ નહિ, કિન્તુ જબરદસ્ત બચાવ મળેલો છે. જુઓ (૧) તમે જ મારા દિલમાં હતા અને બીજો કોઈ પુરુષ નહિ, તેથી જ મને ભરજંગલમાં ધર્મનો ભાઈ મળ્યો અને એણે આશ્રય આપતાં સુખે સુખે આ તમારાં બે રત્નોનો જન્મ થયો અને એ ઊછરી મોટા થઈ ગયા.

(૨) એમ, નાથ ! તમે જ મારા દિલમાં હતા પણ અન્ય કોઈ પુરુષ નહિ તેથી જ આ અગ્નિની ખાઈ પાણીનું સરોવર બની ગઈ. તમારા બદલે જો બીજો પુરુષ મારા દિલમાં હોત તો શું એની મજલ હતી કે એ અગ્નિને પાણી બનાવી દે ? એ તો આપ જ દિલમાં હતા એટલે આમ બન્યું. માટે આપનાથી તો મને કષ્ટ નહિ, પણ ભારે બચાવ મળેલ છે ! પછી આપને શાનું દુઃખ કરવાનું હોય ? કે શેની ક્ષમા માગવાની હોય ? આપ તો મારા ઉપકારી છો.’

શબ્દનો ચમત્કાર કેવો ? સીતાજીના આ શબ્દોએ રામચંદ્રજીના દિલનો શોક મિટાવી ભારે દિલને ફેરું

કૂલ કરી દીધું. રામને સીતા પર અનહદ સદ્ભાવ વધી ગયો; એટલો બધો કે સીતાજીને તો સંસાર ત્યજી દીક્ષા લેવી છે, પણ રામ આવા ઉચ્ચ નારીરત્નનો વિયોગ સહવા તૈયાર નથી. સદ્ગુણો આકર્ષણ તો કરે છે, પરંતુ સમયોચિત વિશિષ્ટ શબ્દો આકર્ષણને ભારે વધારી દે છે.

આમ્રભટ એ રાજા કુમારપાળના એક મહાન મંત્રીઃ એમણે રાજાની આજ્ઞાથી એક અનાડી દુશ્મનને ઝુતી એનું રાજ્ય અને ઘણી સંપત્તિ રાજાના કબજે લાવી મૂકેલી ત્યારે કુમારપાળે આમ્રભટ્ટને કેટલાય હાથી ઘોડા અને લાખો રૂપિયાનું ઇનામ આપ્યું. એ લઈને આમ્રભટ્ટ ઘર પર જાય છે, પરંતુ વચમાં કેઈ ચાચકો દાન માગનાર મળ્યા બોલો; આમાંથી ધન છૂટે? છૂટે તો કેટલું છૂટે? આમ્રભટ્ટ ઘેર પહોંચતાં સુધીમાં બધું જ ઇનામ દાનમાં ફેરવે છે!! શી રીતે એટલું બધું હાથથી છૂટ્યું?

મહાદાનનું એક કારણ સ્વભાવ; અમાપ સંબ્રહ્મના સ્વભાવની જેમ અમાપ દાનનો સ્વભાવ :—

આમ્રભટ્ટના હાથે એટલું બધું અઢળક ધન દાનમાં છૂટવાનું— (૧) પહેલું કારણ તો એમનામાં મહાન દાન-સ્વભાવ હતો. આજે કેટલાયને પૈસા ભેગા કરવાનો સ્વભાવ હોય છે ને? કેટલાયનો સંઘરી રાખવાનો સ્વભાવ હોય છે ને? તો કેટલું ભેશું કરે છે, ને કેટલું સંઘરી રાખે છે? કહો, એનું માપ નહિ. બસ એ જ રીતે દાનરુચિવાળા જીવોને દાન દેવાનો જ સ્વભાવ એવો હોય છે કે ત્યાં પછા છે એમાંથી કેટલું દેવું એનું માપ નથી હોતું.

કૃપણ માણસો આ સ્વભાવને ન સમજી શકે. જેમકે, સંસારના અતિ આસક્ત માણસો—‘શાલિભદ્ર જેવાથી મહાસંપત્તિ અને પરિવાર વગેરે સંસારનો એકીકલમે ત્યાગ શે કરાયો ?’—એ નથી સમજી શકતા.

લક્ષ્મી અને વિષયોની અતિ આસક્તિ ચીજ જ એવી છે કે પોતે તો દાન અને ત્યાગ કરવાની તો વાતે ચ શી, પરંતુ બીજાઓ દાન અને ત્યાગ કરે એ સમજવાનું પચાવવાનું અને અનુમોદવાનું પણ એમનું ગળુ નહિ ! પછી ઊંચો માનવલવ મળ્યો છતાં એમાંથી એવાને શું કમાઈ જવાનું ? રાખ ને ધૂળ. અતિ આસક્તિના લીધે તો એવા ઘેરા કુસંસ્કારોનો જથ્થો તથા પાપકર્મોનો એવો રાશિ કમાઈને જવાનું થાય કે પછી દુર્ગતિના હલકા અવતારો અને એમાં અપરંપાર દુઃખોમાં શેકામણ, ઉપરાંત વિષયોની અતિ આસક્તિના ઘેર પાપોનું આચરણ જ જોવા મળે. ધન-માલ-પરિવાર અને વિષયોની અતિ આસક્તિ ભૂંડી.

અફસોસી આટલી જ કે એવા જાલિમ દુઃખદાયી પરિણામને પણ લક્ષમાં ન લેવરાવતાં અતિ આસક્તિ કોટે વળગી રહે છે. જાણે જીવનો સ્વભાવ જ એવો ! આત્મલટ્ટને દાન દેવાનો સ્વભાવ એની પાસે સહેલાઈથી મહાદાન કરાવી દે છે.

(૨) મહાદાનનું બીજું એ પણ કારણ છે કે યાચકોએ જૈન ધર્મની વાહવાહ ગાવા માંડી હોય તેથી અવસર પર ધર્મની એવી વાહવાહ બોલાવવા માટે છૂટે હાથે દાન દીધ્યે રાખ્યું હોય. કિંમતી શું ? પૈસા કે જૈન ધર્મની વાહવાહ ?

ધર્માત્માને મન ધર્મની જાહોજલાલીની સૌથી વધારે કિંમત હોય છે, એની આગળ પૈસાની કિંમત નહિ.

ધરણશાહ પોરવાડ એક રાણકપુરજીનું મંદિર બંધાવવા પાછળ એ કાળના નવ્વાણું કોડ રૂપિયા પોતાના શી રીતે ખર્ચી શક્યા હશે ? એમણે જોયું કે મને માનવ-લવની આ મહાન સદ્ગતિથી માંડીને ધન વગેરે બધાની અઢળક પુણ્યાર્થ આપનારા તથા હવે પછીના લવિષ્યમાં મારા તારણદાર દેવાધિદેવનું વિશિષ્ટ લવ્યતાવાળું મંદિર બંધાવવાની આ સોનેરી તક છે; તો એવું બંધાવી દઉં કે એમાં સેંકડો-હજારો વરસની જાહોજલાલી થતી જ રહે; કેઈ લાખો જીવોના દિલમાં એ ધર્મનાં ખીજ અને ધર્મનું પોષણ કરતું જ રહે !

મરતાં પોતાને તો અવશ્ય મૂકવાની, તથા મૂકેલી પછી ખીજઓના વિષયવિલાસ પોષનારી, ને અસંખ્ય સ્થાવર વગેરે જીવોના કચ્ચરઘાણ કાઢતી રહેનારી લક્ષ્મીનો આવો સદુપયોગ ન કરે એ કેવો પામર અને કંગાળ ?

તન-મન-ધનનો શો સદુપયોગ :-

સંસારમાં ભટકતાં જીવને લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવાની નવાઈ છે ? અનંતી વાર એ મળી; નથી મળ્યું એથી ધર્મની જાહોજલાલી કરવાનું. મૂઢ જીવને એ ભાન નથી કે ગોઝારી લક્ષ્મીએ જ અતિ આસક્તિ તૃષ્ણા મમતા કરાવી કરાવીને જ મને દુર્ગતિના ધરામાં એવો ફેંકી દીધો કે ભવોના ભવો સુધી એમાં જ ભટકતો રહ્યો. માટે આ શીખો કે મળેલી તન-મન-ધનની સંપત્તિથી

આપણા પોતાના અને ળીજના આત્મામાં ધર્મની જાહો-જલાલી કેમ કરતા રહીએ ? પરમાત્માની ભક્તિ, સાધુસાધ્વીની સેવા, સમ્યગ્જ્ઞાનનો પ્રચાર, તીર્થયાત્રા, ઉપધાન, ઉદ્યાપન, વ્રતધારીનાં સન્માન, સાધર્મિકભક્તિ, તપસ્વીની ભક્તિ, અનુકંપાદાન વગેરેથી, એમ ત્યાગ-તપસ્યાથી, વ્રત-નિયમ અને શીલસદાચારોથી તથા ધર્મનાં અનુષ્ઠાનોથી, અને શુભ ભાવનાઓ તથા ક્ષમા આદિ શુભ ભાવોથી તન-મન-ધનને લેખે લગાડી શકાય, ધર્મની જાહોજલાલી કરી શકાય.

આમ્રભટ્ટે ધર્મની જાહોજલાલી ચવાનું દેખ્યું હોય તેથી મોટા ઇનામની બધી જ રકમ દાનમાં લૂંટાવી દીધી. કહે છે ને ‘જીવ્યા કરતા જોયું ભલું ?’ એમ, ‘ભોગવ્યા કરતાં દીધું ભલું’ નો હિસાબ હોય ત્યાં દેતાં શો આચકો ?

(૩) મહાદાનનું ત્રીજું આ પણ કારણ છે કે લક્ષ્મી ઘરે લઈ ગયેલી મમતાને પોષે; એ કરતાં દાનમાં ઊછાળી દીધેલી પાછળથી વારંવાર સુકૃત-અનુમોદનાનાં અને નિર્મળ યશની કમાણી કરાવે ! આ હિસાબ, આ ધોરણ દાનને સ્વાભાવિક બનાવી દે છે. એ યશ એવો કે ભવિષ્યના કાળમાં પણ હજારો-લાખો જીવોને દાનની પ્રેરણા પ્રોત્સાહન આપે.

અસ્તુ. આમ્રભટ્ટે દાન તો દઈ દીધું પણ વિઘ્નસંતોષિઓએ જઈને રાજા કુમારપાળને ભંભિરણી કરી કે “મહારાજા આપને ઝાંખા પાડવા માટે આમ્રભટ્ટે ઇર્ષ્યા અને અભિમાનથી આપની બધી ભેટ ચાચકોમાં ઊછાળી દીધી ! આપે તો બહુ ઉદારતાથી લાખોનું ઇનામ આપ્યું, પણ એના જ પર આમ્રભટ્ટે

આપને ઝાંખા પાડવાનો ધંધો કર્યો. કેવી ઈર્ષ્યા ! કેવું શુભાન !”

રાજાને ક્ષણભર આંચકો લાગ્યો કે આ શું ? એમણે તરત આમ્રભટ્ટને બોલાવ્યો, અને કહ્યું ‘કેમ ભાઈ બધું ઈનામ દાનમાં દઈ દીધું તે મારા કરતાં ચડિયાતા થવા માટે ?’ આમ્રભટ્ટ કહે છે, ‘મહારાજાધિરાજ ! આપનાથી ચડિયાતો તો હું છું જ. આપ છો એક ત્રિભુવનપાલ ઠાકોરના પુત્ર અને હું છું અઢાર દેશના સમ્રાટ રાજાધિરાજ કુમારપાળનો પુત્ર. એવા સમ્રાટના પુત્ર તરીકે મારે આ દાન દેવું ઉચિત જ છે; એમાં સમ્રાટની જ શોભા છે.’

દૃઢપ્રહારીને શબ્દનો ચમત્કાર :-

કેવા શબ્દ ! કુમારપાળ રાજાના હૈયાને એ ચમત્કારિક અસર કરી ગયા. મહાન પુરૂષોના જીવનોમાં આવા શબ્દના ચમત્કાર ઘણા જોવા મળે. શબ્દના પ્રભાવે જીવનભરના અધિકાર ઊલેચાઈ જાય છે.

દૃઢપ્રહારી ઘોર ચાર હુત્યાઓ કર્યા પછી પસ્તાયો. હવે જીવવું નકામું લાગે છે તેથી જંગલમાં આપઘાત કરવા માટે દોડી રહ્યો છે. ત્યાં મહાત્મા ભેટયા, મહાત્મા મુનિ કહે છે, ‘કેમ દોડે ?’

દૃઢપ્રહારી કહે ‘મહારાજ ! હું ઘોર પાપી છું. આવે-શમાં એવી ચાર મોટી હુત્યાઓ કરી નાખી કે મને લાગે છે કે મારા જેવો પાપાત્મા હવે જીવવા લાયક નથી, માટે આપઘાત કરવા જઈ છું.’

મહાત્મા કહે, ‘ભલા આદમી ! તે એમ કાંઈ મરી જવાય ? તું મરીશ પણ તારાં પાપ ક્યાંથી મરશે ? અને

એ અહીં નહિ મરે તો પરભવોમાં તારા ડૂબ્યા કાઢી નાખશે, ઘોર ત્રાસ દેશે ! એ તો અહીં જીવતા રહીને પાપોને મારે, તો જ પરભવે નિરાંત.’

દૃઢપ્રહારી પરભવોના આ ત્રાસને સાંભળી ચોંક્યો, અને કહે છે, ‘તો શું પ્રભુ ! મારા આવા ઘોર પાપને અહીં મારી શકાય ?’

મહાત્માએ કહ્યું ‘હા. આ શું ? આથી પણ ભયંકર પાપોને ય અહિંસા-સંયમ-તપની ઉત્કૃષ્ટ આરાધના દ્વારા નિર્મૂળ નષ્ટ કરી શકાય.’

દૃઢ પ્રહારીનું દિલ પલટાઈ ગયું ! અને એ આરાધના માટે તૈયાર થઈ ગયો. ત્યાં જ સંસાર ત્યાગ કરી આસ્ત્રિ લીધું, અને પ્રતિજ્ઞા કરી કે ‘જ્યાં મારું પાપ યાદ આવે એ દિવસે આહાર-પાણીનો ત્યાગ.’ આ પ્રતિજ્ઞા કરી નગરના દરવાજા બહાર કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાનમાં ઊભા રહેવા માંડ્યું. હવે કેમ ? જે નગરમાં ચાર ઘોર હત્યાઓ કરી હોય, એ નગરના લોક અને જોઈ તિરસ્કાર કરવારૂપે એ પાપ યાદ કરાવ્યા વિના રહે ? અરે ! તિરસ્કાર માત્ર શું ? એને લાત-લાકડી-ધખ્ખો મારનારો ય કોઈ મળી આવે. થયું, રોજ ઉપવાસ પડે છે. ઉપરથી અપમાન તિરસ્કાર તાડન મળે એ જીદું; છતાં ડગવાની વાત નથી. એમાં એક દરવાજે લોક થાક્યું. તો ખીજે દરવાજે, એજ પ્રમાણે ધ્યાનમાં ઊભા, ને કદર્થના સહી. વળી ત્રીજે દરવાજે; પછી ચોથે દરવાજે, એમ છ મહિના સુધી લાગટ ઉપવાસ સાથે કદર્થના સહી મહાત્મા દૃઢપ્રહારી તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામી ગયા.

બધો શાનો પ્રતાપ ? શબ્દના ચમત્કારનો.

‘તું મરીશ, પણ તારા પાપ શી રીતે મરશે ?’ આ શબ્દોએ એને આપઘાતથી અટકાવી મહાત્મા બનાવ્યો. જીવનમાં શબ્દના ચમત્કારને સમજી, વાણી પર સંયમ મૂકવા જેવો છે. વાણીમાં કુશળતા વાપરવાનો અભ્યાસ કરવા જેવો છે. ઘરે મેમાન લઈ ગયા, ઘરવાળાએ જમાડયા, પણ જો મોકો લઈ ઘરવાળાનાં સાંભળતાં મેમાનને કહો, ‘ભગવાનની મહેરબાની છે કે આ ઘરવાળા રતન જેવા મળ્યા છે. જાતે ભારે શ્રમ લઈને ઘરની શોભા વધારે છે.’ ખસ, ત્યાં એ સાંભળીને ઘરવાળા પાણી પાણી થયા જ સમજો. એટલું જો ન આવડ્યું તો જતે દહાડે કંટાળીને મોં ચડાવી કદાચ સાંભળાવી દે કે ‘બીજાની વેઠો કરવા જ અમને અહીં લાવીને બેસાડયા છે ? કેમ જાણે રસોયણ રાખી ! તે જેને ને તેને ઉપાડી લાવવા છે, લે રાંધ એનું, તું તારે ભઠિયારું ફૂટયા કર’.... શબ્દનો વિવેક ન આવડે તો આવા કલેશ ઊભા થાય.

ઉપજંહણા દર્શનાચારમાં શબ્દ ચમત્કાર :-

શાસ્ત્રકારોએ સમ્યગ્દર્શનના આચારોમાં આ સમજીને જ ‘ઉપજંહણા’નો એક આચાર મૂક્યો છે. ‘ઉપજંહણા’ એટલે સામાના ગુણની પ્રશંસા, સુકૃતની પ્રશંસા, સેવા-ગુણ-આરાધનાના પરાક્રમની પ્રશંસા કરી પ્રોત્સાહન આપવું તે ઉપજંહણા કહેવાય. સમ્યગ્દર્શનના આ આચારના પાલનમાં શું છે ? શબ્દનો ચમત્કાર જ ને ? સામા પર ચમત્કાર

તો થાય, કિન્તુ પોતાના આત્મામાં પણ ગુણ-સુકૃત-સેવાની અનુમોદના અને ધર્મપ્રેમ વધારવાનો ને તેથી ગુણ-બીજ-ધાનનો ચમત્કાર થાય.

બસ, વાત આ છે,—બોલો તે જોખીને વિચારીને સૌમ્ય મધ જેવી ભાષામાં બોલો; એવું ગોઠવીને બોલો કે સામાના કલેજને ઠારી દે ! પ્રેતસાહિત કરી દે ! એનામાં સ્નેહ, સદ્ભાવ વધારી દે !

રાજકુમાર કતકરથને જમાઈ બનાવી વિદાય દેતાં પહેલાં હરિષેણ રાજર્ષિ આવી વાણીમાં કહે છે,—‘જુઓ, તમે તો મહા ગુણસંપન્ન છો, ત્યારે મારી આ કન્યા ઋષિદત્તા વનવાસમાં ઊછરેલી હોઈ અત્યંત મુગ્ધ છે. પરંતુ મૃગની નાભિમાં પેટેલી ધૂળ પણ કસ્તૂરીના સંપર્કે જેમ સુબાસિત બની જાય છે, એવી રીતે આ મુગ્ધ બાળા પણ તમારા સંપર્કે ગુણસંપન્ન, વિવેકી, અને શાણી બની જશે.’ કેમ આમ કહે છે ? એટલા જ માટે કે રાજકુમાર કદીક રાજબટપટના કારણે મુગ્ધ બાળાનું અપમાન ન કરે, તિરસ્કાર ન કરે; અને ખરેખર ! બન્યું એવું કે એ શબ્દોએ કુમારના દિલમાં પ્રેતસાહન જગાવ્યું, બાળા પર સ્નેહ-સદ્ભાવ વધારી દીધો.

વળી કહે છે,—‘કુમાર ! જુઓ મેં કુટિલ યુવાની તો વિષયરંગમાં વેડફી નાખી, ને યુવાની તો ચોસરવા લાગી....

યુવાનીનો ઉન્માદ :-

યુવાનીનો થનમનાટ, યુવાનીનું ઊછળતું લોહી અને યુવાનીમાં ફૂદતી ધાતુઓ યુવાનીને વિષયો તરફ દોડાવે છે, વિષયોમાં ગળાબૂડ મગ્ન કરે છે ! કારણ એ છે કે,—

૨૧. ઇન્દ્રિયોના અનર્થ : આપઘાત અકાર્ય

સંસ્કારો એ તરફના જ દઢ થયેલા છે, તે એમને અહીં પૂરબકારમાં ખીલી ઊઠવા માટે યુવાનીના ધનમનાટનો કાળ વસંતઋતુ જેવું કામ કરે છે. વસંતમાં વનરાજી ખીલી ઊઠે, એમ યુવાનીમાં અનાદિના વિષયસંસ્કારો જાગતા-ખીલતા થઈ જાય છે. પછી પરિણામ વિચારો. જીવને અનાદિથી આ ગમતી વાત છે, વિષયરંગે રંગાઈ જવાની વસ્તુ પસંદ છે. એમાં યુવાની સહાય કરે પછી જીવ આલ્સો રહે ?

યુવાની દિવાની, યુવાની વાંકી :-

યુવાનીમાં ઇષ્ટ વિષયો સિવાય ખીબું કાંઈ એને સૂઝે ? પ્રિયાનું દર્શન મળ્યા પછી પ્રભુનાં દર્શનની ભૂખ રહે ? એક નાસ્તિકે કહ્યું, ‘પ્રિયાદર્શનમેવાસ્તુ, કિમન્યદ્દર્શ-નાન્તરૈઃ ।’ અમારે તો ગોરી ગુલાખી પ્રિયાનું જ દર્શન હો ખીબાઓનાં દર્શનોનું શું કામ છે ?

સમજાય છે ? યુવાની કેવી દિવાની ? રુડા રૂપાળા વિષયોની એવી જાલિમ આસક્તિ કે એમાંથી માથું ઊંચું કરવાની વાત નથી. ભવ તો ઘણો ઊંચો મળ્યો, વીતરાગ અરિહંત ભગવાનનાં દર્શન-પૂજન-વંદન આદિ દ્વારા મનને પ્રભુમાં લગાવી શકાય એવો ભવ ! પરંતુ યુવાની એવી વાંકી કે મનને વિષયોમાં જ પકડી રાખી ત્યાં જવા જ ન દે.

માનવ અવતારે તક કેવી સુંદર ? :-

માનવ અવતાર તો એટલો સુંદર મળ્યો, ને એમાં યુવાની વળી એવી બુસ્સાભરી કે અરિહંત તીર્થંકર ભગવાનની આજ્ઞાનુસાર ત્યાગ-તપસ્યા-અહિંસા-સત્ય-બ્રહ્મચર્ય આદિને

સુંદર કોટિના આચરવાની સોનેરી તક મળી ગણાય, ને એથી કર્મની શૃંખલાઓ અને ભવના ફેરા કાપી શકાય; પરંતુ વક્ર યુવાની એ શું કામ આચરે? કહે છે ને કે સીધા રહીને દૂધ ન પીએ પણ વાંકા રહીને મૂતર પીએ. યુવાની વાંકી તે દુર્લભ જન્મ અને દુર્લભ શક્તિઓ સંયોગોને જિન-જિનારાની આરાધનામાં લેખે લગાડવા ન દે. પણ હલાહલ-વિષથી ભયંકર એવા વિષયોમાં હોમાવી દારૂડિયા જેવી પાગલ દશા ઊભી કરે ! અને પરલોકે ભયંકર દુર્ગતિઓમાં ભટકતા રહેવાનું ઊભું કરી આપે !

પરંતુ રાંક જીવને ભાન નથી કે ‘આ યુવાનીના ગોઝારા તોફાનમાં ચડયો છે, પણ એ યુવાની રહેવાની કેટલી ? હમણાં જોતજોતામાં એ ચાલી જવાની, અને એની સાથે આરાધનાની થનમનતી શક્તિઓ પલાયન !’ આ ભાન નહિ એટલે યુવાનીને વશ રાખી યુવાનીનો સદુપયોગ કરી લેવાને બદલે પોતે યુવાનીને જ વશ બની જાય છે, અને એ પરવશતામાં પછી ઇંદ્રિયો અને વિષયોની ગુલામી ઉઠાવે છે. ત્યાં પછી ગમે તેટલાં કષ્ટ ઉઠાવવા પડે તો જીવ તૈયાર ! કેવી ઘેલછા !

ઊખડેલ કન્યાને પરણનારો કેવો નિર્લજ્જ ગુલામ ? :-

જેમકે, કોઈ કરોડપતિ પોતાની બહુ વહાલી પણ ઊખડેલ કન્યાને પરણાવવા શરત મૂકે કે ‘આને પરણાવીને દશ લાખ રૂપિયાનો દાયજો આપું’, ફેફટરીમાં ભાગ આપું,

મોટર અને બંગલો આપું, પણ આ મારી કન્યાને જ્યાં ભટકવું હોય ત્યાં લઈ જવાની, અને એને જેની સાથે ખેલ ખેલવા હોય એની સાથે એને ખેલાવી ખુશી થવાનું;’ તો આ શરતે કેણુ એને પરણે ? પણ પૈસા અને વિષયસુખનો લોભિયો લાલચુ યુવાન એને પરણવા તૈયાર થાય, અને પરણીને પછી શું કામ કરે ? આ જ કે એ ઊખડેલ નવોઢા નવી વહુને જ્યાં ખેલ ખેલવા હોય ત્યાં હાંશે હાંશે એને લઈ જવાનો ! પેલી ખેલ ખેલે ત્યાં ખવાસની જેમ ઊભો રહીને એ જોવાનો ! પેલી પૂછે, ‘ કેમ તમને ગમ્યું ? ’ તો આ ખવાસ ઘણી કહેશે કે, ‘ તને ગમે છે ને ? બસ, તને ગમે એમાં હું રાજી.’ આ કેવી નિર્લજ્જ ગુલામી ? ડાહ્યા લોક ભલે ને આની નિંદા કરે પણ આ મૂઠને એની લજ્જા નહિ, એ તો આ રાણી સાહેબની કુલટાગીરીના ખેલમાં જ રાજી.

ઈન્દ્રિયરાણીઓનો જીવ ખવાસ :-

એમ, કર્મસત્તાએ જીવને પાંચ ઈન્દ્રિયોરૂપી ઊખડેલ કન્યાઓ પરણાવીને ઘણી વાતની સગવડો આપી પણ આ શરતે ! તો જીવ શું કરે છે ? ખવાસની જેમ ઈન્દ્રિયરાણીઓને એના ગમતા વિષયોમાં તેડી જાય છે ! અને વિષયો સાથે ખેલતી ઈન્દ્રિય-કુલટાઓને કહે છે, કે ‘ કેમ ? તું રાજી ને ? બસ, તને ગમે છે તો હું એમાં રાજી છું.’ જીવને આમાં શું મળવાનું ? નામનું ય પુણ્ય નહિ, લેશમાત્ર જ્ઞાનમગ્નતા નહિ, છાંટો ય ઉપશમ-પ્રશાંતતા નહિ. જે મળશે તે ઈન્દ્રિયોને ખુશખુશાલી, ઈન્દ્રિયોને તૃપ્તિ-પૃષ્ઠિ મળવાની, જીવ લુખખો બાકસ ! એ ખુશી માનશે તે ઈન્દ્રિયોની ખુશી

પર, ‘આહા’ આ મારી ઇન્દ્રિયોને કેવું સરસ લેવા સાંભળવાનું મળ્યું? બસ, આંખ આમાં ચોંટી જ નય છે; કાન આમાં લીન જ થઈ નય છે ! વાહ સરસ ! બસ, તો પછી આપણે બીજું જોઈએ છે ય શું ? ઇન્દ્રિયોને મળ પડે એ જ જોઈએ.’

વિષયસેવામાં કેમ બુદ્ધિગીરી ? કેટકેટલા અનર્થ અને ખોટ ? :-

જીવની આ કેવી ખવાસગીરી ? કેવી ગુલામી ! થનમનતી યુવાનીનું બધું જોમ એને આ ઇન્દ્રિયોનું ખવાસપણું કરવામાં ખલાસ કરવું છે ! આમાં જીવની કોઈ બુદ્ધિમત્તા ? કે સરાસર બુદ્ધિગીરી ? ઇન્દ્રિયો અને એના વિષયોની જ ગુલામી કરવામાં જ્યાં (૧) પુણ્યનો લેશ પણ કમાવાનો નહિ, (૨) તત્ત્વજ્ઞાનની લેશ રમણુતા નહિ, (૩) સુસંસ્કારનું નામનું ય સર્જન નહિ, (૪) પરમાત્મલક્ષિતની સહેજ પણ મસ્તી નહિ; ને ઉપરથી (૫) પાપોના ઢેર, (૬) કુસંસ્કારોની પુષ્ટતા, (૭) મોહની રમણુતા તથા (૮) આ ભવની બરબાદી, અને (૯) એ ઊભો થવામાં વપરાયેલી પૂર્વના અનેક જન્મોની અથાગ તપસ્યાની સરાસર બરબાદી, સાથે (૧૦) દીર્ઘ દુર્ગતિઓનાં જલિમ દુઃખોની પરંપરા ચાલે એવા પાપાનુબંધના થોકબંધ સર્જન થાય, ત્યાં જીવની શી બુદ્ધિમત્તા ગણાય ? નરી બુદ્ધિગીરી જ ગણાય, કે પોતે પોતાના જ હાથે પોતાનો એકાંત વિનાશ સર્જે ! !

આ બધું તોફાન બેકામ વર્તેલી યુવાનીનું છે. ખૂબી તો પાછી એ છે કે એ ઇન્દ્રિયોના ગમતા વિષયો ઊભા

કરવામાં, ભોગવવામાં, સંભાળવામાં કષ્ટ ઓછાં છે ? આધિ-
વ્યાધિ ઓછી છે ? સગા-વહાલાનાં મોં સાચવવામાં કષ્ટ-
કલેશ નથી પડતા ? બોલો, સંસાર તમારો સુવાળી
ગુલાબની શર્યા જેવો છે ખરો ? કોઈજ
ચિત્તકલેશ-કષ્ટ-આધિ-ઉપાધિ નથી ?

જીવને ગુલામ બનાવનારી, વિષયોની જ સેવા કરાવ-
નારી અને સેંકડો ગમે તેવાં કલેશ-કષ્ટ ઉપડાવનારી આ
વક્ર યુવાની પણ અંતે તો જોતજોતામાં ઊડી જનારી !
એવી અનિત્ય નાશવંત યુવાનીના દુરાચરણમાં યથેચ્છ વર્તનમાં
નિત્ય અવિનાશી આત્માએ પોતાનાં હિત વિસરી જવાના ?

હરિષેણ તાપસકુમારને શું કહે છે ? :-

જીઓ પેલા હરિષેણ રાજાએ યુવાની આમ વેડફી
નાખવાની પોતાની મૂર્ખતા વિચારી શું કર્યું ? રાજ્યપાટ
અને નવી મનગમતી રાણી પ્રીતિમતીનાં સુખને તિલાંજલિ
આપી સંન્યાસનો અને તપનો માર્ગ લીધો. તે હવે માથે
આવી પડેલી ઋષિદત્તા કન્યાની આપદા હેડી ઉતારી રાજકુમાર
કનકરથને ભળાવી દઈને કુમારને કહે છે, - ‘કુમાર ! નાશવંત
યુવાનીથી અવિનાશી મારા આત્માનાં કશા હિત સાધ્યા
નહિ; પણ પ્રભુકૃપાએ જાગીને પાછળથી આ કાયાથી શક્ય
તપસ્યા કરી લીધી. હવે કાયા વૃદ્ધ થઈ ગઈ છે તેથી હું
એને અગ્નિમાં પ્રવેશ કરાવી ભસ્મીભૂત કરવા ઇચ્છું છું.
કેમકે મારા જેવા ઘસાર્ઈ ગયેલા માણસને જીવવા કરતાં
મરવું ભલું.’

કુમાર આ સાંભળી ચોંકી ઊઠે છે, પગમાં પડીને કહે છે, ‘મુનીશ્વર? અગ્નિમાં પડી પ્રાણત્યાગ કરવાની વાત રહેવા દો; કેમકે આવું મૃત્યુ એ દુર્ગતિનું કારણ છે.’

આપઘાતથી કેમ દુર્ગતિ ? :-

‘આવું અકાળ દુઃખદ મૃત્યુ’ એટલે આત્મહત્યા, આપઘાત. એમાં અસહ્ય પીડાના ચોગે ચિત્ત અસમાધિમાં દુર્ધ્યાનમાં પડવા સંભવ, અને એથી દુર્ગતિ થાય. અંતે જેવી લેશ્યા તેવી ગતિ. પાપી પણ ગોશાળાને અંતે સારી પાપના પશ્ચાત્તાપની લેશ્યા આવી તો એ બારમા દેવલોકે ઉત્પન્ન થયો. શ્રેણિક ક્ષાપ્તિક સમક્રિતના ધણી એટલે હવે એમનું સમ્યક્ત્વ શાશ્વત કાળસ્થાયી; છતાં મરવા વખતે લેશ્યા બગડી, તો મરીને પહેલી નરકે ગયા. આપઘાત કરવામાં જે સાધનથી આપઘાત કરાય છે એની પીડા, મોટો સંભવ છે કે, અસહ્ય બની જાય ! માણસ કોઈ દુઃખનાં કારણે તો આપઘાત કરવા જાય છે; એ દુઃખમાં જીવવું અસહ્ય લાગે છે મોટે તો મરવાનું કરે છે. તો પછી હવે મરવાનાં સાધનભૂત અગ્નિદાહ-ઝંપાપાત વગેરેમાં જે પીડા ઊભી થશે એ, દુઃખ અસહ્ય લાગવાના સ્વભાવ મુજબ ક્યાંથી સહ્ય બનવાની? અને આમ જો એ પીડા અસહ્ય લાગી તો ચિત્તની સમાધિ-સ્વસ્થતા રહેવી મુશ્કેલ; તેથી લેશ્યા બગડતાં ગતિ બગડે, દુર્ગતિ થાય....

આપઘાતનું મન રોકવા ૩ વિચાર :-

આ ઉપરથી આ ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે કે

જીવનમાં ભારે પીડા-આપત્તિ આવતાં, અગર કોઈ તેવું પાપ-કાર્ય થઈ જતાં, સંભવ છે મન મરવાના વિચારમાં ચડી જાય, પરંતુ ત્યાં એવો વિચાર રોકવો જોઈએ. એ રોકવા માટે ત્રણ વાત વિચારવાની :-

(૧) આપઘાતમાં અંતે સમાધિ-લેશ્યા બગડતાં દુર્ગતિ થશે. અહીં થોડું દુઃખ અસહ્ય લાગે છે તો ત્યાં જાલિમ દુઃખ કેમ સહન થશે? તે પણ જીવનભર! એટલે જીવનભર અસમાધિ દુર્ધ્યાન-અશુભ લેશ્યા.

આમ દુર્ગતિના દુઃખ વખતે અસમાધિ થયા કરે, એનાથી કેવાં ઘોર પાપ બંધાયે જ જવાનાં?

(૨) વળી દુર્ગતિનો ભવ એટલે એમાં કોઈ જ ધર્મ-સમજ નહિ, તેથી વાણી-વિચાર વર્તાવ પાપભર્યા ચાલવાના.

આપઘાતથી દુર્ગતિનું જીવન દુઃખમય સાથે પાપાચરણભર્યું હોય એનું ય પરિણામ કેવું બરાબર? ત્યાં ઊગરવાનો શો આરો?

(૩) આપઘાતથી ઊંચા માનવજીવનનો નાશ એટલે પાપનાશની ને સુકૃત કમાઈની બધી તકનો નાશ!

આપઘાતમાં કેવાં કેવાં સુકૃતની બધી તક નષ્ટ? :-

અર્થાત્ આપઘાત ન કરતાં હજી જો અહીં જીવતા રહીએ છીએ, તો તન-મન-ધન-ઇન્દ્રિયોથી કેટલાય સુકૃતો કરી શકીએ છીએ, (૧) કમમાં કમ પરમેષ્ઠિ-નમસ્કાર મંત્રનું કે અરિહંતનું સ્મરણ કરી શકીએ છીએ (૨) વળી કાયાનો મોહ મૂકી, મરીને કાયા નષ્ટ કરવી છે તો, જીવતા રહીને એને

ત્યાગ-તપસ્યાથી ઓગાળી શકીએ છીએ. સાથે (૩) કેવા કેવાય વ્રતનિયમો લઈપાળી શકીએ છીએ. (૪) આંખોને પ્રભુજ જોવામાં ને શાસ્ત્ર વાંચવામાં ને (૫) જ્ઞાનને સદ્ગુરુની વાણી જ સાંભળવામાં જોડી શકીએ છીએ. (૬) આનાં અંતરાય હોય તો ય મન આવા બધામાં જોડાય, (૭) શુભ વિચારો, શુભ ભાવનાઓ, મહા-પુરુષો અને તીર્થંકર ભગવાનનાં ચરિત્રોના ચિંતન.... વગેરે બધું જીવતા રહીએ તો જ કરવાની તક, તો જ એ બધું કરી શકીએ. આપઘાતથી એકદમ મરી ગયા પછી પરલોકમાં આ શું થઈ શકવાનું? એ તો ગઈ એ બધી તક.

વળી જીવતા રહીએ તો જીવનમાં પાપોનો નાશ કરવાની પણ તક છે, જ્યારે દુઃખ ભર્યું જીવન કંટાળા-જનક લાગ્યું છે, તો પછી જીવનમાં આજસુધી આચરેલા થોડાં ધ અશુભ વિચાર, મોડલયાં બોલ, અને અદાર પાપસ્થાનકના વર્તાવનાં પાપ શું કંટાળાજનક નથી લાગતા?

૨૨. શલ્યોદ્ધાર

દુઃખનો કંટાળો ખરો, અને પાપનો કંટાળો નહિ એ સરાસર મૂઠતા છે, મિથ્યાત્વ છે, અજ્ઞાનપણું છે.

જૈનને તો ખરેખરો પાપનો કંટાળો હોય. તેથી જ એ ધરવાસને-સંસારને દુઃખદ માને, અસાર માનનારો હોય. મનને એમ થયા કરે કે, ‘આ સંસાર-ધરવાસના નિમિત્તે કેટકેટલાં ય પાપો સેવવાં પડે છે! પાપની હોંશ પણ થાય, પાપની યોજનાઓ થાય, ઠા. ત. સગાઈ થઈ લગ્ન થયા

ત્યારથી વિવિધ મોહ-રમતોના મનમાં વિચાર ચાલે ! એક ધંધો માંડ્યો ત્યારથી લોભ અને આરંભ સમારંભની યોજનાના વિચાર ચાલે !...આવો પાપ-પાપ-પાપ ભર્યો સંસાર કેવો અસાર ! કેટલો દુઃખદ નીવડવાનો ? તો ક્યાં સુધી આમ ?' આ રીતે પાપનો કંટાળો લાવવાને બદલે માત્ર દુઃખનો કંટાળો લાવવો એ અજ્ઞાનતા સાથે કાયરતા છે.

‘દુઃખથી જીવન પર કંટાળો જ આવ્યો છે, તો હવે લાવ, જીવનમાં સુખ-શાંતા પર કંટાળો લાવીને એનો મોહ છોડી વ્રત-નિયમ સાથે કડક ત્યાગ, અને કઠોર તપસ્યા તથા જિનલક્ષિત-સાધુસમાગમ કરતો રહું’, પાપોનાં પ્રાયશ્ચિત લઉં, તેમ જ પાપો-દુષ્કૃત્યોની રોજ નિંદા-પશ્ચાત્તાપ કરતો રહી મારાં આ અને પૂર્વ જીવનનાં પાપોનો વિધ્વંસ કરવા લાગું.’ આવા વિચારથી આપઘાત કરવાને બદલે જીવતા રહી પાપનાશ કરનારા ઉપાયો સાધવાની મહાન તક છે, એ જીવતા રહી સફળ કાં ન કરવી ? મર્યા એટલે તો બલાસ ! તક ગઈ !

ઘોર પાપ થઈ ગયા પરપણુ આપઘાત કેમ ન કરાય ? :-

આ જ પાપનાશના પુરુષાર્થની વસ્તુ, જીવનમાં કોઈકે ભયંકર પાપ સેવાઈ ગયા પર આપઘાત કરવાનું મન થાય ત્યારે પણ વિચારવાની છે. મોટાં પાપાચરણથી જે ભારી અશુભ કર્મ બંધાયાં એનો નિકાલ કરવા માટે, અહીં જો જીવતા હોઈએ તો, ઉપાય થઈ શકે; પણ આપઘાતથી જીવન દૂંકાવી નાખ્યે શું થાય ? કેમકે ઉપાયમાં, પહેલા નંબરમાં

ગુરુ આગળ યથાસ્થિત આલોચના કરવી પ્રકાશન કરવું એ છે. દુષ્કૃત્ય જેવું બન્યું, જે રીતે બન્યું, એ બધું સ્પષ્ટ રૂપે બાળભાવની સ્મરણતાથી તેમજ અત્યંત પશ્ચાત્તાપ સાથે ગુરુને કહી દેવું, એ છે. આ વસ્તુ મર્યા પછી બીજા જન-મમાં અહીંનું યાદ જ નહિ આવવાથી શી રીતે બની શકે ?

ત્યારે, જે પાપની ગુરુ આગળ આલોચના ન કરી અને હૃદયમાં જ છુપાવી રાખ્યું, એ પાપનું દિલમાં શલ્ય રહી જાય છે.

‘પાપનું’ એ શલ્ય પછી જનમ-જનમ પાપ બુદ્ધિ કરાવી આંખ મીચીને એવા પાપાચરણ કરાવે છે.

પાપનું શલ્ય એટલે કાંટો. એ ઊંડાણમાં જામી પડ્યો એ ભૂડું. માટે પાપનું શલ્ય અંદરમાં ઊભું રાખ્યું અને પશ્ચાત્તાપથી બહારમાં તપ ઘણો કર્યો છતાં ઉદ્ધાર થાય નહિ. ગુરુને કહ્યું હોત, અને ગુરુ જે પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે તપ આપત, એના કરતાં ય ૧૦-૧૦૦-૧૦૦૦ ગુણી તપસ્યા કરી ! પણ જો આલોચણ નહિ તે! પાપનો નિકાલ નહિ, શલ્યનો ઉદ્ધાર નહિ, તે તે હલકા જન્મો અને એમાં પાપબુદ્ધિ અને પાપાચરણ ચાલ્યા જ કરે છે. ગુરુ આગળ પાપનું પ્રકાશન ન કરવું અને મનમાં જ એ રાખી મૂકવું એની આ ભુંડાઈ છે.

ગોશાળાને અંતકાળે પસ્તાવો થયો કે ‘અરેરે ! મેં ગુરુ ધર્માચાર્ય મહાવીર પ્રભુની કેટલી બધી અવહીલના કરી ! વિટંબણા કરી !’ પોતાના શિષ્યોને એ કહ્યું પણ

ખરું, અને કોઈએ ગુરુની હીલના ન કરવા ઉપદેશ પણ કર્યો, તેમજ જગતને પોતાના દૃષ્ટાન્તથી ગુરુ-અવજ્ઞા ન કરવાનું બહિર કરવા પણ કહ્યું; કિન્તુ પોતે ગુરુ પાસે આલોચના ન કરી એને એ ન સૂઝયું કે શિષ્યોને કહું કે ‘મને લઈ જાઓ મહાવીર પ્રભુ પાસે, જેથી હું પાપોની આલોચના કરી પ્રાયશ્ચિત માણું,’ તો પાપનાં શલ્ય કેવા ઊંડા ઊતરેલા રહી ગયા ! કે હવે એ સંસારમાં દુર્ગતિઓમાં ભયંકર ભટકવાનો છે.

પાપશલ્યની આ ભુંડાઈ કે ભવોભવ પાપાચરણ આપે !

જીવતા છીએ ત્યાં સુધી જ ગુરુ આગળ આના ઉદ્ધાર શક્ય. આપઘાતથી મરી ગયા પછી, અગર જીવત રહેવા છતાં મૃત્યુ સુધી ગુરુ આગળ એનો ઉદ્ધાર ન કરવામાં મરી ગયા પછી શું થાય ? ‘ગુરુને કહીએ તો ગુરુ આગળ હલકા પડીએ, માટે ન કહેવું તે ન જ કહેવું.’ એમ કરી જરા પોતાનું માન સાચવ્યું એનો લાભ કેટલો ? અને પરભવે જન્મોના જન્મ પાપાચરણમય મળે એનું કેટલું નુકસાન ? આ જો વિચારાય તો અહીં આલોચન કરતાં ભલે ને ગુરુની નજરમાં હલકાઈ થઈ, પરંતુ એ નુકસાન વધાવી લઈ પરલોકનાં અતિ ભયંકર નુકસાનોને રોકવાનું કરાય; તેમજ માન કષાય પર ભારે પ્રહાર કરાય.

તીવ્ર પશ્ચાત્તાપ સાથે આલોચનાની બલિહારી છે.

આલોચના એ પાપનાશનો પહેલો ઉપાય છે. એના પર

જે પ્રાર્થાશ્રિત આવે તે વહન કરવાનું, એ ખીલું પગલું. તથા (૩) આ જીવનમાં ભૂલાઈ ગયેલા તેમજ પૂર્વ જન્મોનાં જે પાપો એના અનુબંધ તોડવા માટે દુષ્કૃત્યોની તીવ્ર ગહી સાથે અહિંસા-સંયમ-તપોમય ચારિત્રનું પાલન એ પાપનાશ-દુષ્કૃતનાશ માટેનો રામબાણ ઈલાજ છે. આ બંધુજી જીવતા રહીને થઈ શકે: પણ એ ન કરતાં આપઘાત કરવા માત્રથી શું થાય ? ઉલ્ટું એમજ આપઘાત કરવા જતાં અસહ્ય વેદનાથી દેશ્યા બગટે, અસમાધિ થાય, તો દુર્ગતિ થાય. ત્યાં પેલા પાપોનાં શલ્યો અને કર્મો જાલિમ જુલમ વરસાવે !

રાજકુમાર કનકરથ હરિષેણ રાજર્ષિના પગમાં પડીને કહે છે, ‘મહારાજ ! આપ અગ્નિપ્રવેશથી આપઘાત કરવા ધારો છો પણ એથી ગતિ બગડી જાય. માટે કૃપા કરી રહેવા દો એ રીતે પ્રાણત્યાગ કરવાનું.’

ખીજી બાજુ તાપસકન્યા ઋષિદત્તા પણ હાથ જોડીને કહે છે, ‘તાત ! આ તમારા જમાઈ જો કહે છે તો પછી તમે એમનું માની જાઓ, એટલી મારા પર દયા કરો.’

ઋષિ બંનેની લાગણી અને વિવેકના બોલ સાંભળી પ્રસન્નતા દેખાડે છે. તો શું અગ્નિપ્રવેશનો વિચાર માંડી વાળ્યો ? ના, પોતાનો નિર્ધાર ભલે અડગ હોય ફેરવવાનો ન હોય, કિન્તુ સામાના એ ફેરવવા માટેના વિનય-વિવેક યુક્તિભર્યા બોલની કઠર તો કરવી જ જોઈએ. કઠર આ, કે એમના એ વિનય-વિવેક પર પ્રસન્નતા દેખાડવી અને યુક્તિભર્યા બોલને ન્યાય આપવો કે ‘તમારી દૃષ્ટિએ તમારી વાત બરાબર છે, હવે મારું દૃષ્ટિબિંદુ સમજો.

૨૩. ઋષિદત્તાને આપની હિત શિક્ષા

હરિષેણે પ્રસન્નતાથી કન્યાને કહ્યું, ‘વત્સે ! તારે આ શોક કરવા જેવો નથી. તારે તો અમારી હિત-શિક્ષાના બોલ કયાંય વિસારવા નહિ, એ જ ધ્યાનમાં લેવા જેવી વસ્તુ છે. મારું જીવન તો બે વરસ વધુ ચાલ્યું કે આ જ સમાપ્ત થયું એથી તને બહુ વિશેષતા નથી; પણ તું શિક્ષાવચન બરાબર અમલમાં ઉતારે એથી તારે જીવનભર લાભ છે, તારા જીવનમાં મહાન વિશેષતા થશે. હિતવચન આ છે કે :-

શુશ્રૂષેથા ગુહ્ય શીલં પાલયેથા: પતિવ્રતે ।
 સપત્નીશ્વપિ મા કોપી: કૌપયન્તીશ્વપિ ધ્રુવમ્ ॥
 વિદ્યુ:સ્તંતપ્સ્યતે ક્વચિદ્ ગ્રસ્યમાણોઽપિ રાહુણા ?
 મા ભૂ: સુખે ચ દુ:ખે ચ વત્સે ! ધર્મપરાઙ્-મુખી ।
 ધર્મં ઇવ હિ જન્તૂનાં પિતા માતા સુત: પ્રભુ: ॥

કન્યાને આપની હિતશિક્ષાઓ :-

તાપસ હરિષેણ કન્યા ઋષિદત્તાને કહે છે,-

(૧) સેવા:- ‘વત્સ ! વડિલોની સેવા-શુશ્રૂષા કરજે.

વડિલોની જે સેવા કરે છે એ જગતમાં સેવા પામે છે.

સેવા પામવા પુણ્ય ભેદીએ છે, ને શુરુજનોની સેવા કરવાથી પુણ્ય ઊભું થાય છે. એ બે ભૂલાય તો સેવાને બદલે અવિનય-અઝઝતા-અભિમાન-હરામહાડકાં વગેરે દોષો પોષાય છે; ને એથી તો પુણ્યને બદલે પાપકચરા જ

વધે. વળી આપણા સંતાન આપણામાં સેવાશુણુ જુએ તો જ એને સેવાનું સક્રિય શિક્ષણ મળે છે; નહિતર આપણા અવિનય-સ્વાર્થાધતા વગેરે જોઈ એને એ જ શીખવાનું મળે. માટે, સંતાનના ભક્તિ ખાતર પણ ગુરુજનોની સેવા સૂઝી શકે નહિ.

(૨) શુશ્રુષા :—એમ, ગુરુજનોની શુશ્રુષા એટલે એમનું સાંભળવાની ઈચ્છા રાખજે; જેથી એ ઈચ્છા હશે તો એમના ટોણાં-કપડાના બોલ પણ હિતશિક્ષારૂપે સાંભળવાની રુચિ રહેશે; ને એ સાંભળતા કેાપ નહિ થાય; ઉલ્ટું જીવનમાં હિતની શિક્ષા વધશે તેમજ ક્ષમા-સમતા કેળવવાની તક મળશે.

હે બાળા ! આ જીવનમાં હિતનો ખ્યાલ વધારતા રહેવાનું છે, અને ક્ષમા સમતા-સૌમ્યતા ડગલે ને પગલે કેળવતા જવાનું છે.

એથી જ જીવનની સફળતા છે; નહિતર જીવન તો અનાર્થ માણસ પણ અહિતનાં ખ્યાલો અને ક્રોધ-ધમાધમ વગેરે કરતો પણ જીવે છે; કિન્તુ એવાં મનુષ્યજીવન સરાસર નિષ્ફળ છે. કૂતરાનું જીવન પામ્યા કરતાં માનવ-જીવન પામીને એનામાં કોઈ વિશેષતા નથી.

(૩) શીલ :—“હે પતિવ્રતા ! તું શીલ બરાબર પાળજે, જેથી મન ધરપતવાળું બન્યું રહે. નહિતર કુશીલમાં તો મનનું ભૂખારવાપણું વધી જતાં એ રાક્ષસી બને છે. ભૂલી શક નહિ, આ જીવને ગમે તેટલા વિષયો મળ્યા પણ કદી તૃપ્તિ નથી થઈ.

વિષયોના સંપર્કથી તો વાસનાની આગ વધતી જાય છે, શાંતિ તૃપ્તિ વધતી નથી.

એ આગ વધતાં મન એમાં જ રક્ત રહેવાથી પત્તી

પરમાત્મામાં ચોંટતુ નથી, તેમજ પોતાના આત્માની ચિંતા પણ થતી નથી, કહી શકાતું નથી વિષયવેલું મન એટલું બધું સુઘડાવ બની જાય છે.

બાકી એ તો તું સમજે જ છે કે કુશીલના માર્ગે જતાં કુળને કેવું કલંક લાગે; તેમજ ગમે તેટલા પ્રેમાળ પતિને પણ કુશીલની જાણ થતાં કેટલી બધી નફરત થાય? તિસ્કાર છુટે? અને કદાચ જીવનભર માટે કાઠી પણ મૂકે? ત્યારે બાઈ માણસ માટે એવું હઠધૂત થયેલ જીવન કેટલું નાલેશી લાયુ? અને કેવું દુઃખદ બને! સ્ત્રીજાત માટે શીલ એ તો સાચો અલંકાર છે.

(૪) સહવર્તી પર કોપ નહિ :-

“હો ભાગ્યવતી ! બીજું એ પણ ધ્યાન રાખજે કે તું રાજરાણી થશે એટલે બીજી શોક્ય રાણીઓના પણ સંપર્ક મળશે એમાં એ કદાચ તારા પર ગુસ્સે થાય તોય તું જરાય ગુસ્સે ન થઈશ. એમને તારી નાની સગી બેનો ગણજે; અને ‘નાનડિયા ઊંચાનીચા થાય એમાં આપણે વડેરાએ શું ઊંચુનીચું થવું? નાનાનું તો ગળી જ ખાવાનું હોય,’ એવો ભાવ દિલમાં હંમેશા રાખજે. તો તને બધાનો સ્નેહ-સદ્ભાવ-સહાનુભૂતિ મળશે. જોજે,

જગતની વચમાં જીવન જીવવાનું છે; એ સાથેનાઓના સ્નેહ-સદ્ભાવ-સહાનુભૂતિ વિના તો અકારું જીવન બની જાય;

ચિત્ત અસદ્ વિકલ્પો અસમાધિ અને દુર્ધ્યાનથી ઘેરાયેલું રહે, તેથી આવા ઉચ્ચ જીવનમાં શુભકર્મોપાર્જનની,

સોનેરી તક ગુમાવી અશુભ કર્મોના પળે પળે થોડા બાંધવાનું થાય. શી મઝા આવું જીવન જીવવામાં? માટે શોકચ રાણીઓ તરફથી સ્નેહ મળે કે ગુસ્સો, તું ક્યારે ચ ન અભિમાન કે ન ગુસ્સો કરીશ. શું ચંદ્રમા રાહુથી આખો ને આખો ગળાઈ જાય છતાં ક્યારે ચ તપી ઊઠે છે? ના, એ તો શીતળ તે શીતળ જ રહે છે. આપણે એ આલંબન નજર સામે રાખી આપણી શીતલ સ્વભાવની વિશેષતા ક્યારે ચ નહિ છોડવાની.

(૫) ધર્મ ન ભૂલાય : ધર્મ એ જ સાચા માતાપિતા :-

“વળી હે પ્રિય પુત્રી! શું સુખમાં કે દુઃખમાં, કઠી તું ધર્મ-પરાક્રમ્ય ન બનીશ, ધર્મ ન ભૂલીશ. બાળે છે ને કે આ સંસારમાં જીવને સાચા માતાપિતા પુત્ર ને સ્વામી કોણ? એક માત્ર ધર્મ. દુન્યવી માતાપિતા સાચા માબાપ નહિ કેમકે એમના સ્નેહ અને સંરક્ષણ કેવાં અને ક્યાં સુધી મળે? બહુમાં બહુ માત્ર આ જીવનના અંત સુધી જ ને? તેય એમનો સ્વાર્થ ભંગાતો હોય તો આ જીવનમાં પણ સ્નેહ મૂડી દે ને? ત્યારે આપણે રોગ-અકસ્માત-અંગ-ભંગથી ઘેરાયા હોઈએ તો સંરક્ષણમાં શું એ આપણી અંદરની વેદના ટાળી શકે? ના, કશું નહિં.

ધર્મ કેમ સંરક્ષક :-

એ તો એક ધર્મ જ આપણી પાસે હોય તો એ આપણને એવું બળ આપે, એવી તત્ત્વ સમજ આપે કે જેના આધારે અંતરની હાયવોય અટકે; રોગ-આપત્તિ-અકસ્માત કશું દુઃખરૂપ જ ન લાગે, પછી એની વેદનામાં

હુઃખ શું માનવું ? ધર્મની રૂએ રોગાદિ પ્રસંગને તો કઠિન કર્મોના કચરા સાફ થઈ જવાના પ્રસંગ માન્યા હોય. એટલે જાણે ‘ દિવાળી આવી ’ ની કલ્પના અને હરખ હોય.

ધર્મ જીવને આ કલ્પના અને હરખ આપે, એ જ જીવનું મહાન સંરક્ષણ કથું.

ધર્મ અહીં પણ જીવને નિશ્ચિન્ત-નિર્ભીક અને મસ્ત બનવાનું કરી આપે. એને મન પીડા એ પીડા જ ન લાગે. અનંત લાલદાયી નવકાર અને પરમેષ્ઠી મળ્યાથી બીજી કશી વાતની ખોટ જ ન લાગે; તેમ ધર્મ પરલોકે જીવને મહાન સદ્ગતિ અને શુભોદય સર્જી આપે.

ધર્મનો આ કેવો સંરક્ષણ ગુણ ! કેવો રત્નેડું ! બચ્ચું બધેથી હારીને મા પાસે જાય ત્યારે માતા તરફથી એને એકલી ભારે હુંફ-આશ્વાસન-હિંમત મળે છે; એમ જીવ બધેથી હારીને ધર્મ પાસે જાય ત્યારે ધર્મ તરફથી જીવને જ્ઞાનીનાં વચનનાં, તત્ત્વ સમજનાં અને મહાપુરુષોનાં આલંબનનાં બળ ઉપર ભારે હુંફ-હિંમત-આશ્વાસન મળે છે.

હારેલા અજિતસેનને ધર્મે શી હિંમત આપી ? :-

શ્રીપાલના હાથે કાકા અજિતસેન હાર્યા, ભારે નાલેશી થઈ, ત્યારે કાકાએ ધર્મનું શરણું લીધું. ધર્મે બતાવ્યું એમને, “ અરે પામર ! તું આ હારને શું ગણે ? આ નાલેશી શી વિસાતમાં છે ? તું (૧) જે તારા આંતરશત્રુ રાગ-તૃષ્ણા-અહંત્વ આદિથી અને (૨) કર્મથી હારેલો છે, તેમ (૩) એથી નરક-નિગોદ સુધીના ત્રાસ અને દીર્ઘાંતિદીર્ઘ કેદમાં નખાઈ જે નાલેશી વેડતો આવ્યો છે, એજ ખરેખરી.

ભયંકર હાર ને નાલેશી છે. માટે મન પર લેવી હોય તો એ હાર અને એજ નાલેશી લે; તેમજ હવે ફરીથી એ ન વેઠવી પડે એવો પુરુષાર્થ કર, જે અહીં જ તારે હાથવેંતમાં છે બાકી શ્રીપાત્ર તરફથી મળેલી આ હાર-નાલેશીને શું રુએ ?”

ધર્મ તરફથી મળેલ આ વિવેક ઉપર અનિતસેનને ભારે હુંફ-દિંમત આવી ગઈ; અને આંતરશત્રુઓનો ખોટો કાઠી નાખનારા જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-તપના પુરુષાર્થને હાથ કરી લીધો; યુદ્ધભૂમિ પર જ મનોમન સંસારત્યાગ કરી ઉપશમભાવમાં ચડીને ચારિત્ર-મુનિપણું સ્વીકારી લીધું, અને ત્યાં જ કાઉસસગ્ગ-ધ્યાનમાં ઊભા રહી ગયા. બોલો, રહ્યું કોઈ હવે દુઃખ ? બહારની લાગે કોઈ પીડા ? દુન્યવી માતા-પિતા આ શું કરી આપી શકે ? એ તો ધર્મની જ તાકાત. માટે ધર્મ એજ સાચા માતા પિતા છે.

ધર્મ એજ સાચો પુત્ર :-

હરિષેણુ કન્યા-ઋષિદત્તાને કહે છે, “હે પુણ્યવંતી ! ધર્મ એ જ સાચો પુત્ર છે. પુત્ર શું કરે છે, માતા-પિતાના મનને આનંદ ઉત્પન્ન કરે છે, એમની સેવા કરે છે, અને વૃદ્ધ જર્જરિત થઈ ગયેલા એમનું પાલન-પોષણ બજાવે છે. એમ ધર્મ જીવના મનને મહાઆનંદ ઉત્પન્ન કરે છે, જીવની ભારે સેવા બજાવે છે, અને રાગાદિથી તથા કર્મથી જર્જરિત થઈ ગયેલા જીવનું ભારે પાલન-પોષણ કરે છે.

મહાવીર પ્રભુના જીવ નયસારને સમ્યક્ત્વ ધર્મ મળતાં અચૂર્ણ આનંદ થયો, તે જીવ્યો ત્યાં સુધી કાયમ રહ્યો ત્યારે,

ધર્મે સેવા એ બળવી કે (૧) ધર્મ પામ્યા પહેલાં કપાયોથી મન ભારે રહેતું હતું, તે હવે કપાયો પર અંકુશ કરી આપીને મનને ફેરવે બનાવી દીધું; ને (૨) સાધના આપી કર્મ સામે પાલન-પોષણ કયું.

સેવા શું કરે છે ? સહારો કરીને મનને ફેરવે કરી આપે એ જ ને ? ધર્મ આ કરી આપે છે. ત્યારે રાગાદિથી ને કર્મથી જર્જરિત બનેલા જીવનું ધર્મ વૈરાગ્ય-ઉપશમ-ઉદાસીનભાવ તથા સંવર-નિર્જરાની સાધના આપી જે પાલન-પોષણ કરેછે, જીવને નવયુવાનીની બળ-સ્ફુર્તિ આપે છે, એ અલૌકિક છે. આ બધું દુન્યવી પુત્ર કશું કરી શકે નહિ; એ તો ધર્મ જ કરે. માટે ધર્મ એ જ સાચો પુત્ર છે.

ધર્મ એ જ સાચો પ્રભુ છે. :-

ઋષિ કન્યાને કહે છે, ‘હિ ભોળી ! ભૂલી ન પડીશ ધર્મ એ જ સાચો પ્રભુ છે, સ્વામી છે. સ્વામી સેવકની બધી વાતે જતના કરી સેવકને ઊંચે ચઢાવે છે. તો આ કામ ધર્મ જ ખરેખરું બળાવે છે. મહા આપાત્તઓમાં ધર્મ રક્ષણ આપે છે.

હરિષેણ કેમ આપઘાત કરે છે ? :-

હરિષેણ પોતાની કન્યા ઋષિદત્તાને કહે છે, ‘ધર્મ એ જ સાચો સંરક્ષક સ્વામી છે. માટે તું કયારેય ધર્મથી પરાડ-મુખ ન થઈશ. હું તો હવે વૃદ્ધ થઈ ગયો છું; વળી શરીરે તીવ્ર વેદના પાણ છે; તેથી હું તો શીઘ્ર મૃત્યુને સાધીશ; અને અગ્નિ વિના એ શીઘ્ર નહિ સધાય; માટે હવે હું અગ્નિ-પ્રવેશ કરીશ. તમો બંને હવે સમજી જશો

અને જરાય અંતરાય નહિ કરતા. તીવ્ર વેદનામાં દીર્ઘ કાળના ત્રાસથી ડંટાળીને હું તીવ્ર પણ અગ્નિદાહની ટુંકી પીડા સમજ પૂર્વક જ વધાવી લઉં છું, તેથી અસમાધિ ન થાય એ માટે જાગ્રત જ છું, જેથી પરલોક ન બગડે. નમસ્કાર મંત્રના ધ્યાનમાં જઈશ !

બસ, હવે ઋષિદત્તા અને એના પતિને બોલવા જગા ન રહી. ઋષિ હરિષેષે પાંચપરમેષ્ઠિ મંત્રમાં ચિત્ત લગાવી બળતી ચિતામાં પ્રવેશ કર્યો. લડલડતી આગમાં સળગી જતાં વાર કેટલી ? આ બાબુ ઋષિદત્તા તો પિતાના આ અગ્નિ-પ્રવેશને જોઈ ભારે આઘાત પામી ગઈ. એકલા પિતા સાથે જંગલમાં રહેતી, તે એને પિતાની માયા જબરદસ્ત બંધાઈ ગઈ હોય એ સહજ છે. જનમતાં માતા મરી ગયેલી, તેથી પિતાનું વાતસલ્ય વધી ગયું હોય, એવા એકલા પિતાના જ વાતસલ્યને પામેલી, એટલે હવે એ પિતાના આ અગ્નિ પ્રવેશ પર અપાર દુઃખ પામે એમાં નવાઈ નથી.

સંસારની આ વિચિત્રતા જોવા જેવી છે. કેટલાય બહુ સારા અને પ્રેમાળ માતાપિતા પર ભારે પ્રેમ રાખનારી દીકરીઓ ઉંમરમાં આવતાં નવા જ પ્રેમને પરવશ પડી લગ્ન કરીને એ માતાપિતાને હોંશે છોડીને ચાલી જાય છે. ‘હોંશે છોડીને કહું છું, વિરોધ કરો ને !

પહેલી વાર સાસરે જતાં ઢોંગધતૂરો :-

કલકત્તા વિહારમાં માર્ગમાં એક ગામના નાકે જોવા મળ્યું કે એક યુવાન બાઈને ગાડીમાં બીજી બાઈઓ પરાણે પકડીને બેસાડતી હતી, ત્યાં પેલી બાઈ હાથ ઊંચા કરી

બાણે છૂટવા મથતી હતી અને પોકારતી રેતી હતી,
‘હાય માડી ! તને છોડી ક્યાં જઈ ? બસ, મને છોડો,
છોડો, મારે નથી જવું, નથી જવું....ઓ મા રે !....’

મને થયું ‘કેમ આ બિચારીને રેતી કકળતી લઈ
જતા હશે ?’

ત્યાં બીજાએ કહ્યું કે, આ તો બાઈનો રોવાનો દેખાવ
માત્ર છે. એને લગ્ન પછી હવે સાસરે લઈ જાય છે,
એટલે એને આ દેખાવ કરવો પડે. ગામમાં આ દેખાવ
ન કરે તો બીજા બાઈઓમાં ભૂંડી દેખાય; કેમકે દરેક
કન્યા પહેલવહેલી સાસરે જતાં આ રોવા-કકળવાનો ઢોંગ-
ધતૂરો કરતી જ હોય છે. એ ન કરે ને એમ જ ચાલી
નીકળે તો લોક ટીકા કરે કે, ‘જોયું ? ઘણી મળ્યો એટલે
હજી તો હમણાં પહેલી જ વાર મળે છે, છતાં એમાં
કેવી મોહિત થઈ ગઈ કે વરસોના પ્રેમી માબાપના પ્રેમને
આ ઘેલી ભૂલી જાય છે તે ચાલી હોંશે હોંશે વડાલસોયા
માબાપને છોડીને !’ આ ટીકા ન થાય માટે નહિ જવાનો
ઢોંગધતૂરો કરાય છે.

વાસના ભૂંડી :-

ભલા ! માબાપના વર્ષોના અત્યંત વહાલ પડતા મૂઠ્ઠી
નવા જ પરિચય કરવાના પતિ પર આ પ્રેમ શા ? પણ
સંસાર જ એવો કઠંગો છે કે ઉપકારી પિતા કરતાં જેની
સેવા ને શુભામી કરવી પડે એવા પતિ ઉપર અથાગ પ્રેમ
ભક્ષો કરી દે ! એ કઠંગાપણું સંસારમાંની કામવાસનાને
લઈને છે. વાસનાવશ બનેલી હવે પતિને સર્વેસર્વા માને

છે, પિતા કરતાં કેઈશુણો પ્રેમ પતિ ઉપર ધરાવતી બની જાય છે. વાસના જ ભૂંડી છે, તે ઉપકારીને પડતા મૂકાવી નવાની જ સેવામાં લગાવે. વાસના ન હોય તો પરણવાનું કામ જ શું ?

પ્ર૦-પણ એ તો સ્ત્રીને ને ? પુરુષ રામ જેવાને વાસના ક્યાં એવી ભુલાવે છે કે એ પિતા કરતાં પત્ની પર વધુ પ્રેમ ધરાવે ? એ તો પિતા પરના પ્રેમથી એમનાં વચન આતર પત્નીને છોડીને જવા તૈયાર થયા ને ?

ઉ૦-એવા પુત્ર જગતમાં કેટલા ? કોઈક જ ને ? બાકી આજે જુઓ શું દેખાય છે ? માળાપ તરફ ભારે દિલ અને પત્ની તરફ ફેરુ' દિલ ઊભું કરાવે છે ને ? આજના પુત્રોને માળાપમાં હવે કાંક ભૂલ અને પત્નીમાં શાણપણ દેખાતું હોય એવું જોવા બહુ મળે ને ? કારણ ? વાસના મારે છે.

અરે ! ડાહ્યા પણ દીકરામાં કદાચ માળાપ તરફ એટલો જ પ્રેમ ઊભો હોય, છતાં એ તપાસો કે એ હૃદય ક્યાં વધુ સોંપે છે ? જેવું પત્નીને હૈયું સોંપે એવું માતાને કે પિતાને સોંપતો હોય એવું દેખાય ? કે હૈયું તો પત્નીને જ આપતો દેખાય ? પરણ્યો નહોતો કે જ્યાં સુધી ધંધામાં જામ્યો નહોતો ત્યાંસુધી હજી પિતાને હૈયું સોંપતો હોય, પણ પરણ્યા પછી ? અને ધંધામાં જામી ગયા પછી ? દેખાય છે કે પત્નીને દિલ, એવું માતાપિતાને નહિ.

વાસના ભૂંડી છે. ત્યારે આ વિચારવા જેવું છે કે જો કામવાસના આવી ઉપકારી માતાપિતા પરના અથાગ પ્રેમમાં ઉથલપાથલ કરતી હોય, તો વાસનાવાળો સંસાર

પણ ભૂંડો જ ને? સંસાર અસાર, નહિ રહેવા જેવો કેમ? આટલા જ માટે કે એમાં વિષયવાસના આવી ઉથલપાથલ કરાવે છે માટે. પૂછતા નહિ,

સંસારની અસારતા બાણીને શો ઉપયોગ?

પ્ર૦-સંસારની અસારતા બાણીને શું કરવાનું? આજ ને આજ એ થોડો જ મૂકાઈ જવાનો હતો?

ઉ૦-ભલે, પણ સંસારને એવો અસાર નગુણો બાણી સમજી રાખ્યો હોય તો એવા સંસારની ખાતર કારમા પાપ ન થાય; એવા આંધળા રાગ ચાલુ ન રખાય, ...તેમ સંસારના વિલાસો અને પ્રમાદ ખાતર આરમાનું કિત અને ધર્મસાધનાઓ ન શુભાચાર્ય.

એલો, સવારે ઊઠીને અને રાત પડ્યે પડિક્કમણું કોણ ચૂકાવે છે? સંસારના ઘરનો પ્રમાદ જ ને? અર્થ-કામની લાલસા ને? અર્થ, કામ, કાયા, ...અથવા જ સંસારના. જો સંસારને ધડમૂળથી નગુણો હોવાનું ઓળખી લીધું હોય, તો શું મનને એમ ન થાય કે

‘અરે શ્રાવિકાની કુક્ષીએ અવતાર પામવા છતાં, હું આ નગુણા સંસારના અર્થ, કામ અને કાયાની આ ગુલામી પહોરું? ને ધર્મ ભૂલું?’

મારા આત્માને જ ભૂલું? તો પછી હું આસ્તિક જ્ઞાનો? નાસ્તિક પણ આવું જીવન તો જીવે છે. સવારે બાળ્યા ત્યારથી ‘ખાઉ’ !? તો નાસ્તિક પણ કરે છે. હું ચ આત્માને બદલે કાયા-ઇન્દ્રિયોનું જ સંભાળું, છતાં હું આસ્તિક? ખાવા-પીવા આદિમાં પૂરપાટ ખરચા, પણ

પ્રભુ-લક્ષિમાં ને ધર્મક્ષેત્રમાં એનો ચોથો શું, દશમો લાગ પણ ખરચવાનો નહિ ! રાત્રિભોજન, અલક્ષ્યલક્ષણ, ધંધા આદિમાં જૂઠઠકાણુ ને કાળાધોળાં, ગુસ્સો, તુંડમિબ્બજ.... વગેરે જેવું નાસ્તિકમાં, એવું મારામાં ? નશુણા સંસાર ખાતર આ ગોઝારી રમત ? ' આસ્તિકતા હોય તો આટલો વિચાર પણ આવે. તેથી

સંસારની અસારતા બાણવા પર પાપમાં આંધળિયા ન કરાય.

હરપળે ધ્યાન રહે કે ' સંસાર ઠગારો છે, ઠગની જેમ જીવની સંપત્તિમાત્ર ગૂસ કરી જીવને મહા વિટંબણામાં ઉતારે છે, જીવની મહા દુર્દશા કરે છે. માટે ક્યારે એથી છૂટું ? ને ન છૂટાય ત્યાં સુધી પાપમાં રાચુંમાચું નહિ. '

પેલી ઋષિદત્તાને વનવગડામાં એકલા પિતાનો જ સંપર્ક મળેલો, પિતા પર અથાગ પ્રેમ હતો, તે હવે પિતા એકાએક અગ્નિ પ્રવેશ કરી દે છે એ જ્ઞેઈ એને ભારે આઘાત લાગ્યો. એ ભોંય પર પડી, આઘોટતી કડ્ડાંત કરી રહી છે,—‘ હે તાત ! તાત ! હે સંતાન પર અનહદ વાત્સલ્યમાં તત્પર ! હવે તો હાય ! મૂળ વિનાની વેલડીની જેમ તમારા વિના હું શોકપાત્ર બની ગઈ, દુખિયારી થઈ ગઈ ! હે પિતાજી ! મેં તો માતાજીને જોયેલા જ નહિ, તેથી તમે જ મારા માતા પણ હતા. મારે તો માતા ગણું, પિતા ગણું, ભાઈ ગણું, કે બેન ગણું, બધું તમે જ હતા; તે મારે એકતા એક જ સગા તમે; તમારો અસ્ત થઈ ગયો શું મારે આપનો પણ વિયોગ.

‘થઈ જાય ? હે તાત ! એ મારા અનન્ય ઉપકારી તાત ! તમે એકાએક ચાલ્યા ગયા ?....’

ઋષિદત્તાના કરુણ કલ્પાંત પર એના પતિ કનકરથને લાગે તો છે જ કે આ બાળા એકલા પિતા સાથે આ વનવગડામાં ઊછરેલી, એમની પાસેથી શિક્ષણ સંસ્કરણ પામેલી, એને આવા ઉપકારીનો આમ એકાએક વિયોગ થઈ જાય એ અસહ્ય બને, એ સ્વભાવિક છે. પરંતુ હવે કલ્પાંતથી શું વળે ? તેથી મારે એને આશ્વાસન આપવું જોઈએ;’ એટલે એ એને કહે છે,-

કુમારની તત્ત્વચાણી :-

‘ધીરી પડ, ધીરી પડ, હે પ્રિયા ! આટલો બધો કલ્પાંત કરવો હવે રહેવા દે. તું જાણે છે કે આ તારા દેવ જેવા પિતાએ પોતાના ઘસાઈ ગયેલા શરીરમાં અત્યંત વેદના હોવાથી એનાથી છૂટવા પરલોકયાત્રાનો માર્ગ લીધો છે. આપણે આપણો સ્વાર્થ જોઈએ છીએ કે ‘આવા પિતા કેમ અમને રખડતા કરીને ચાલ્યા ગયા ?’ પરંતુ એમના દુઃખને શું આપણે જોવાનું નહિ ? અને

‘હે સુશીલા ! આ તારા પિતાએ તો મોટાં રાજ્યયુગ્મ પણ ભોગવ્યાં અને મહાન તાપસવ્રત પણ પાળ્યું; એમ સાંસારિક જીવો અને યોગીજનો બંનેની દૃષ્ટિએ જીવન કૃતાર્થ કર્યું. હવે તે, સમય થયે ચાલતી પકડે, એના પર શું શોક કરવા જેવો છે ? સૂર્ય ઉદય પામી આખો દિવસ પ્રકાશમાન રહી જગતને પણ આનંદ આપી, પછી સાંજે સમય થયે અસ્ત પામે એના

પર કોણ શોક કરે છે કે બિચારો સૂર્ય અસ્ત પામ્યો, બહુ દુઃખમાં પડ્યો ! ' આવો ખેદ સુર માણસ ન કરે; કેમકે બાળે છે કે સૂર્ય આ પૃથ્વી પર સફળ ઉજ્જવળ કારકીર્દીથી કૃતાર્થ થઈને ગયો છે. એના પર ખેદ શાનો કરાય ?

“ બાકી હે સૌભાગ્યવાંતી ! સમય થયે જવાનું કેને નથી ? આ જગતના સનાતન કાળથી ચાલી આવતા કમ સુજળ નિયમ સુજળ વસ્તુમાત્ર પોતપોતાનો સમય બળવી રૂપાન્તર પામી જાય છે. ત્યાં રૂપાન્તરને બદલે સ્થિરતાનો આગ્રહ રાખવો એ મૂઢતા છે. ‘ જગત્ ’ શબ્દનો અર્થ જ એ છે કે ‘ જે વારંવાર ગમન કરે, વારંવાર નવી નવી નવી અવસ્થામાં ગયા કરે....’ એમાં પછી એકજ અવસ્થા કાયમી રહેવાનો આગ્રહ ન રખાય. માટે આવા જીવન કૃતાર્થ કરી ગયેલા ધન્ય પિતા પાછળ શોક ન કરતાં એમના સુકૃતોની અનુમોદના કર. ”

કુમારના ઉપદેશનો સાર :-

રાજકુમાર કનકરથે ટૂંકમાં મહાન તત્ત્વજ્ઞાન દર્શ દીધું.

(૧) દુઃખથી ત્રાસેલો માણસ દુઃખ નિવૃત્તિનો માર્ગ લે એમાં આપણા સ્વાર્થભંગને ન રોવાય.

(૨) જીવન સમૃદ્ધિસંપન્ન, ગુણસંપન્ન, ને સુકૃત-સંપન્ન જીવી ગયેલાની વિદાય પર દુઃખ ન કરતાં એમના ગુણો અને સુકૃતોની અનુમોદના જ કરાય.

(૩) ‘ જગત સ્થિર નહિ પણ પરિવર્તનશીલ છે, ’ એ પ્રતિક્ષણ નજર સામે રાખી, સમય આવ્યે ચાલી જતી

જગતની વસ્તુ પર ખેદ ન કરાય. ‘જગત’ શબ્દ પ્રમાણે વસ્તુ જંગમન-પુનઃપુનઃપરિવર્તના સ્વભાવ બળવે એમાં ખેદ કરવો એ મૂઢતા છે.

કનકરથ રાજકુમારે નવી પત્ની ઋષિદત્તાને આશ્વાસન આપ્યું અને રસાલા સાથે પાછો વળ્યો. પિતાનો આગ્રહ હતો કે એક સારી રાજકન્યાને પરણી આવો. તે આ મળી તો હવે રુકિમણીને પરણવા જવાનું શું કામ છે? ‘રાણી એકથી બે લલી;’ ના, કુમારમાં આવી વિષયલંપટતા નથી. જોજો હર નથી કે બે કરીને કઢાય પરસ્પર લડી મરે તો ? એ હર સામાન્ય માણસને ત્યાં. આ તો રાજ, એટલે મોટા ઠંઠારા-વૈભવવાળો અને પાછો સત્તાધીશ. એને ત્યાં બે પત્નીઓને પરસ્પર લડી હોળી સળગાવવાનું જરાય ચાલી ન શકે. દત્તાની રૂએ રાજ એને તળેલી જ મૂકે.

આ સંસારમાં વૈભવ ઠંઠારો અરે ! સત્તાનાં અંબમણુ અને રાં ! માટે સંસાર અસાર.

આજે દેખો જગતમાં એનાથી અંબચેલી પત્ની, પુત્રો સ્નેહી પરિવાર કેવા હોશે હોશે ગુલામની જેમ વર્તે છે ! અરે ! વૈભવી અને સત્તાધીશ બનેલા દીકરાની ગુલામીઓ બાપને કેવી કરવી પડે છે ! આવો સંસાર અસાર નહિ ? ધર્મના ઘરમાં આ અંબમણુ નહિ એટલે ગુરુની એવી તાબેદારી કોણ વેઠે ? હા, ગુરુના ગુણોનું અંબમણુ હોય ધર્મનો ભારખોજ માથે હોય એ તો ગુરુની આગળ નમ્ર-પણે ધર્તો. પણ એ કેટલાને ? ને કેટલા પ્રમાણમાં ? આજના

પડતા કાળમાં એક ગુમાસ્તા પર શેઠનું જોટલું અંજલમણ અને ભારભોજ હોય એટલું શિખ્યની ઉપર ગુરુનું અંજલમણ અને ભારભોજ કેટલામાં જોવા મળે? ગુરુની આજ્ઞા કે ઇચ્છા હોંશે વધાવી લેવાનું કેટલામાં દેખાય? શું બધામાં? ના, એટલે જ કહેવાય છે કે દુન્યવી વૈભવ-ઠઠારાનાં અને સત્તાના અંજલમણ અનેરાં.

વલ્લવ જેવા અંજલમણ ધર્મનાં નહિ, ગુરુના ગુણોનાં નહિ, તેથી એમની શેઠ જેવી તાબેદારી કોણ સેવે?

સત્તા-વૈભવનાં અંજલમણ અનેરાં! તેથી રાજા બનનાર કનકરથને ડર નથી કે 'એ રાણી કરું' ને એ અંદર અંદર લડી મને પજવે તો?' આ ડર ન હોવાનું કારણ પોતાની સત્તાધીશતાની આગળ રાણીઓની શી મજલ કે ગરબડ મચાવી શકે? ગરબડ મચાવાનારી, તગેડાઈ જ જાય. આમ, કુમારને ડર નહિ, છતાં રાજકુમારે ઋષિદત્તાને પરણ્યા પછી રુકિમણીને પરણવા જવાનું કેમ ન કયું? એના માટે તો ઘરેથી નીકળ્યો હતો, ને વળી રુકિમણી અને એનો બાપ કુમારને ખૂબ ઝંખી રહ્યા હતા. ત્યારે કહો, કુમારના દિલમાં એવી વિષયલંપટતા અને માનાકાંક્ષા નહોતી, તેથી રુકિમણીને પરણવા જવાનું માંડી વાળ્યું.

વિષયલંપટતા અને માનાકાંક્ષા માણસને અધિક વિષયો તરફ દોડાવે છે. અને

દુનિયાના વિષયો તરફ અધિક દોટ એટલે ભગવાન વધારે ભૂલાવાના.

આ ઉત્તમ માનવભવ શા માટે છે? ભગવાનને ભૂલવા માટે? કે ભગવાનને વધુ યાદ કરવા માટે? ભૂલશે નહિ ભગવાનને ભૂલવાના ભવ ઘણા, યાદ કરવાનો ઉત્તમભવ આ માનવભવ. અનંતા ભવ ભટક્યા આપણે; ત્યાં ભગવાનને ભૂલતા આવ્યા, ને તેથી જ હજી પણ ભટકતા છીએ.

વિષયો તરફની બહુ દોટ ભગવાનને બહુ ભુલાવે. માટે ભગવાનને ન ભૂલવાનો માર્ગ આ, કે વિષયોને ભૂલવા; (૧) બહાર દુનિયાના વિષયોની બહુ લપ ન રાખવી; (૨) મનમાં વિષયોને બહુ પહોંચવા નહિ.

બહાર એની બહુ લપ કર્યા કરે તો મનને એ પકડવાના પછી દેવદર્શન નવકારવાળી વગેરેમાં પણ મન વિષયોના વિચારથી ઘેરાવાનું. જીવન જીવતાં વિષયોની બહુ લપ રાખવાથી મનમાં એના જોરદાર સંસ્કાર ઊભા થાય છે, ને એ ધર્મસાધના વખતે વિષયોના વિચારો રમતા કરે છે એટલે કહો,

ધર્મમાં મન સ્થિર રાખવા ઉપાય આ, કે જીવનમાં વિષયોની લપ ઓછી કરો.

પૂછો છો ને કે ધર્મ કરતી વખતે અમારું મન કેમ સ્થિર નથી રહેતું? સમજી લો એનું કારણ આ છે કે દુન્યવી જીવન જીવતાં નાનેથી માંડી મોટી મોટી વસ્તુઓની બહુ લપ કરો છો. ‘આ સાવરણી અહીં કેમ મૂકી? મસોતા ત્રણમાંથી બે કેમ રહ્યા? એક કેમ ફાટી જાય છે?’.... આવી આવી તુચ્છ બાબતોથી માંડી ઘર કેમ અપ-ટુ-ડેટ બનાવું?સોસાયટીમાં બંગલો કેવી રીતે ઘાવું?....બાયડી કેમ

દાસી જેવી થઈને રહે ?હજારો લાખો રૂપિયા કેમ બને ? ક્યા બજારમાં સારું માર્જિન છે ?....સમાજમાં માનવંતા કેમ બનાય ?....આવી આવી મોટી બાબતોની લપ બહુ કરાય છે, બની શકે એટલો એની પાછળ ઉઘમ કરાય છે, એટલે જ એના ઘેરા સંસ્કારોનો થર મગજ પર જામતો જાય છે પછી એ સંસ્કારો ધર્મ સાધના કરતી વખતે શાના જપે ? ત્યારે પૂછો.-

દુન્યવી કાર્યમાં નહિ, ને ધર્મ કાર્યમાં મન કેમ આસ્થર : ?

પ્ર૦- દુનિયાનાં કામ કરતી વખતે નહિ, ને ધર્મ કરતી વખતે જ કેમ આડાચવળાં વિચાર બહુ આવે છે ?

ઉ૦- આનું કારણ સ્પષ્ટ છે દુનિયાની બાબતોના દૃઢ સંસ્કારોથી એનો રસ બહુ; એ રસથી દુનિયાનાં કામ કરતી વખતે જીવ એમાં બહુ ઓતપ્રોત થઈ જાય છે; તેથી મનમાં એના જ વિચાર રમતા હોઈ બીજા-ત્રીજા વિચારને જગા નથી મળતી. ત્યારે, ધર્મકાર્યોથી ધર્મની બાબતોથી એવા દૃઢ સંસ્કાર પાડ્યા નથી, તેથી ધર્મનો રસ જમાવ્યો નથી; એટલે એવા રસ વિના ધર્મનાં કામ થાય એમાં ચિત્ત ઓતપ્રોત ક્યાંથી રહે ? ન રહે એટલે એના જ વિચાર એવા જોરદાર સતત ચાલે નહિ, પછી દુન્યવી બાબતોના ઘેરા સંસ્કાર અને દુન્યવીનો રસ બીજા-ત્રીજા વિચારની હારમાળા ચલાવે એમાં નવાઈ નથી.

ધર્મમાં મન સ્થિર કરવાના ૪ ઉપાય :-

એટલે કર્તવ્ય આ બની રહે છે કે દુન્યવી લપ ઓછી

કરો, એના પર બહુ મન ન લઈ જાઓ, એની બહુ પ્રવૃત્તિ ન કરો; દા. ત.

(૧) ‘આ શું છે ? પેલું કોણ ગયું ?’ એવો શું જાણે છે ? આમ આડાઅવળા ડાકોણિયાં ને જે-તેમાં મન ઘાલવાનું, તેમજ એવા મફતિયા નિષ્ફળ વિકલ્પો કરવાનું બંધ કરો.

(૨) દુન્યવી જે કામો કરવા જરૂરી છે, એમાં પણ એને બહુ બહુ ઠીકઠાક કરવાનું અપ-ટુ-ડેટ બનાવવા ભારે મથવાનું, જરાક વાંકાચૂંકામાં આકુળ-વ્યાકુળ થઈ એને સુધારવાની ચિંતા કર્યા વગર કરવાનું, અને એને સરખું કર્યા વિના નહિ જપવાનું....વગેરે બંધ કરો.

(૩) થોડી-ઘણી ત્યાગવૃત્તિ ઊભી રાખો, ત્યાગના નિયમો રાખો, જેથી પુદ્ગલની બહુ લપ ન કરવી પડે.

(૪) જીવનમાં સડન કરી લેવાની વૃત્તિ કેળવો, જેથી અણુગમતું-ખિનમાફક સહર્ષ ચલાવી લેવાય અને એને ટાળી દેવાની મથામણમાં ન પડાય; એમ ગમતું મળેલું જતું ન રહે એ લક્ષમાં એને બહુ સાચવવા-કરવાની ગડમથલમાં ઉતરાય નહિ.

આમ, (૧) ડાકોણિયાં ને નિષ્ફળ વિકલ્પો બંધ; (૨) જરૂરીમાં બહુ ઠીકઠાકની મથામણ બંધ; (૩) ત્યાગના નિયમો ને ત્યાગવૃત્તિ; (૪) સડન કરવાની વૃત્તિ ને ટેવ રાખવી.

આવા આવા ઉપાયો અજમાવતા રહેવાથી બહારની બાબતોની લપ ઓછી થાય. એના પર જ ધર્મનું આરાધન કરતી વખતેખીજ ત્રીજા વિચાર અટકે એમ કરો, આ કરવાની બહુ જરૂર

છે. બહારની લપ, જડ પુદ્ગલની લપ ઓછી કરે તો જ એના વિચારો મગજને ઘેરી વળ્યા ન રહે અને મનમાં ભગવાનને આવવાને અવકાશ રહે; નહિતર બહારની બહુ લપમાં તો ભગવાનને ભૂલવાનું બહુ થાય છે.

કુમાર પાછો નગરમાં :-

રાજકુમાર કનકરથના મનમાં એવી બહુ લપ નથી, કેમકે એવી વિષયલપટતા નથી, તેથી એક ઋષિદત્તાથી સંતોષ માની બીજી રાજકન્યા રુકિમણીને પરણવા જવાનું માંડી વાળે છે. સામેથી કન્યાના પિતાનો આગ્રહ ભરે છે, છતાં હવે એ વાત નહિ, તેથી હવે પાછા વળી અવિરત પ્રયાણથી કુમાર પિતાના નગરમાં પહોંચી જાય છે. એના પિતાને સમાચાર મળ્યાથી કુમારનો પ્રવેશ બહુ ઠાઠથી કરાવે છે.

કનકરથ અને ઋષિદત્તા મહેલમાં પહોંચી જઈને માતા-પિતાના પગમાં પડી નમસ્કાર કરે છે. એ પણ પ્રસન્ન થઈ એમને દીઘોયુગ્ય અને સુખ સંપત્તિના આશીર્વાદ આપે છે.

પ્ર૦-તો શું પિતાએ પૂછ્યું નહિ કે આ તું રુકિમણીને બહલે બીજી કેમ લઈ આવ્યો? કે પિતાને ખબર જ ન પડી?

ઉ૦-ખબર તો પડી, પરંતુ પિતાની ઈચ્છા તો માત્ર એટલી જ હતી કે કુમાર લગ્ન કરે, પરિણીત જીવનમાં આવી જાય, પછી રુકિમણીને પરણી લાવે કે ઋષિદત્તાને, એમાં કોઈ આગ્રહ નથી. વળી મોટી ઉંમરના છોકરાને, તેને આવા રાજકુળમાં સુંદર કેળવણી પામેલાને વિશેષ કહેવાનું શાનું હોય?

સમજદાર સાથે સુખ્ય આબતની જ ચર્ચા કરવાની હોય, ગૌણ નાની-નાની આબતની નહિ.

નાની બાબતમાં ય સમજદાર સાથે ચાળીને ચિકણું કરવામાં સામાની સમજદારીની અવગણના થાય અને એમાં એને આપણા પર અભાવ ઊભો થાય છે. જાતનો જ વિચાર કરી જુઓ, તમારી સાથે કોઈ નાની બાબતમાં તમારા વિચારથી વિરુદ્ધમાં ખેંચા ખેંચ કરે, દલીલબાજી કરે, તો તમને કેવું લાગે? એવું જ ને કે આ કેમ ખોટી ખેંચા ખેંચ કરે છે? મેં આમ ક્યું એમાં મને શું અછલ વિનાનો ગણે છે તે ખોટા પ્રશ્ન કરે છે? આ કઈ ખોટી બાબત હતી તે એમાં મેં સમજ વિનાનું ક્યું માને છે? આવું જાત માટે લાગે તો બીજાને પોતાના માટે એવું ન લાગે ?

રાજા કુમારને સમજદાર માને છે, અને પોતે જુએ છે કે, ‘મુખ્ય બાબત સારી કન્યા પરણવા લી હતી તે તો પતી ગઈ છે; તો હવે એ રુકિમણીને કેમ ન પરણી લાવ્યો ને આને કેમ લાવ્યો, એ બાબત મક્તવની નથી.’ બસ, એ અંગે કાંઈ પૂછ્યું નહિ. કુમારને રહેવા અલગ મહેલ આપ્યો.

૨૪. માનસિક રોગો

રુકિમણી પર પ્રત્યાઘાત :-

ઋષિદત્તાને અહીં હવે અશુભ કર્મનો ઉદય જાગે છે, તે એની સાથેના કુમારના લગ્નના સમાચાર પેલી રુકિમણીને પહોંચી જતાં, એ ઊંચીનીચી થાય છે, રુકિમણીને આશાના ભાંગીને ભુક્કા થયા દેખાયા. કુમારને પરણવાનો રાગ તો ઘણો જ હતો;

એમાં જુએ છે કે આ તો મારા બદલે વનવાસી કોઈક ઋષિ-
દત્તા પરણી ગઈ. એટલે એને ઈર્ષ્યા પણ થઈ આવી કે, ‘હું ?
મારા બદલે આ પરણી જાય ?’ રાગ કુમાર સાથે પરણવાની તાલા-
વેલી રખાવે છે, અને ઈર્ષ્યા ઋષિદત્તાને કેમ હેઠી ઉતારું
એવી નિર્દયતા કરાવે છે.

રાગ ઈર્ષ્યા કરાવે છે, ને ઈર્ષ્યા નિર્દય બનાવે છે.

રુદ્ધિમણીની કૂર વિચારણા :-

એ વિચરે છે કે, ‘ત્યારે હવે મારે શો રસ્તો લેવો ?’
જ્યાં સુધી કુમાર ઋષિદત્તા પ્રત્યે અભાવ અરુચિ-દ્વેષવાળો ન
બને ત્યાં સુધી એ એને છોડે નહિ, ને મને પરણે નહિ. એ
તો એના પર ભારે દ્વેષ કરીને એને કાઢી મૂકે તો જ મને
ત્યાં પેસવાની જગા મળે. માટે ઋષિદત્તાને હું કુમારની નજ-
રમાં એવી કોઈ હલકટ જંગલી તરીકે દેખાડું જેથી કુમાર
ગુસ્સામાં ધમધમીને એને ખત્મ જ કરી દે, અગર દૂર જંગલમાં
હટાવી દે. બસ, હવે આ માટે મારે રસ્તો શોધવો રહ્યો.’

જેજે, રુદ્ધિમણી કેટલી કૂરતાભરી વિચારણા પર ચડી છે
કોણ કરાવે છે આ ? અંતરનો કુમાર સાથે પરણીને મનમાન્યા
વિષયસુખ ભોગવવાની લાલસા ભર્યો રાગ અને એમાંથી જન્મેલ
ઋષિદત્તા પ્રત્યેની ઈર્ષ્યા આ ભયાનક કૂર વિચારણા કરાવી રહી છે.

જીવની પાસે ગોઝારી વિચારણા અને ગોઝારાં અપકૃત્યો
કરાવનાર રાગ અને ઈર્ષ્યાના જલિમ માનસિક રોગની ચિંતા છે.

માનસિક રોગ કેવા જાલિમ ?

શરીરના જરા જેટલા રોગની ભારે ચિંતા થાય છે, માનસિક મોટા રોગોની પણ થોડી ય ચિંતા નહિ ? કેમ થતી નથી ? કે કરવી નથી ? કરવી હોય તો રુડી થાય. શરીરના જરા જેટલા પણ રોગને કાઢવા માટે ઉપાય કેટલા કરાય છે ? અરે ! રોગ ઓળખાય નહિ, તો નિષ્ણત પાસે તપાસ કરાવાય છે, અને ઓળખ થતાં ભારે ચિંતા કરાય છે, ને ઉપાયની યોજના ગોઠવાય છે. એમ માનસિક રોગની ખમર ન પડે તો એના નિષ્ણતને મળો, પૂછો, તપાસ કરાવો, એવું કાંઈ જીવનમાં ખરું ? મનના રોગની ઓળખ થતાં એની મુખ્ય ચિંતા ઊભી કરો ખરા ? કે,

‘ અરરર ! અહીં જીવતો છું ને આ રોગ હટાવ્યા વિના જાઉં, તો દીર્ઘ પરલોકે કેવી દુર્દશા ? અહીં પણ માનસિક રોગોના કારણે કેટલી વિટંબણા ?...’

આ ચિંતા કરવી હોય તો શું ન થાય ? રાગ મદ-દુખ્યાં વગેરે માનસિક રોગોની ચિંતા કરવી હોય તો કરી શકાય એવી છે ભૂલશો નહિ.

માનસિક રોગો શરીર ખગાડે છે.

શરીરરોગની ચિંતા કરનારા, પણ માનસિક રોગમાં રીંગા નારા, પ્રાય શારીરિક રોગના ચાલુ ભોગ ખન્યા રહે છે. આજનું મેડિકલ સાયન્સ કહે છે ‘ શંકા, ભય, ગુસ્સો વગેરે માનસિક લાગણીઓ શરીરના લોહી-ધાતુઓ-પાચન વગેરે પર ખરાબ અસર કરે છે. એમાંથી ડાયાબિટીસ વગેરે રોગો થાય છે. ’ માણસ જમતી વખતે ક્રોધના ધમધમાટમાં હોય તો એ વખતે લીવર હોજરી વગેરેના રસ વિકૃત થવાથી એવા વિકૃત અન્નમાં ભળી

રોગ કરે એમાં નવાઈ નથી. આમ, ક્રોધ-ભય-શંકા વગેરે માન-સિક રોગોની શરીર પર પણ ખોટી અસર પડે છે.

માનસિક રોગોની જીવન-વ્યવહાર ઉપર ખોટી અસર પડે છે.

એ કેવી રીતે એનો તો મોટો વિસ્તૃત વિચાર થાય.

(૧) શંકાના માર્યા કેઈ ઘણી-ઘણિયાણીના વચ્ચે કાયમી કલેશ ઊભા થઈ ગયા, કેઈ પિતા-પુત્ર અને શેઠ-મેનેજરના રાહ જામતા નથી.

(૨) ભયના માર્યા ઊંઘા વેતરણ કરી કેટલાઓએ પૈસા ગુમાવ્યા.

(૩) ગુસ્સાભર્યા સ્વભાવથી કુટુંબ કલેશ હંમેશા આપ્યા કરે છે.

(૪) સ્વાર્થના જ અંધાપામાં મોટા શેઠિયા પણ પીડપાછળ થૂ-થૂ થાય છે.

(૫) વૈરની ગાંઠ બાંધી કેટલાય પામરો સારા ચાન્સ ગુમાવે છે.

(૬) અભિમાનના તોર પર કેઈકને લપડાકો પડી. કેટલું જોવું છે?

આખું જગત આ સ્વાર્થ-ભય-શંકા-ગુસ્સો-વૈર અભિમાન વગેરે માનસિક રોગોના અનર્થોનું પ્રદર્શન છે.

એકત્રી આપણી જાતમાં જોઈએ તો ય દેખાશે કે આપણે એક યા બીજા માનસિક રોગને ખુશમિશાલ સેવીએ છીએ. ‘ખુશમિશાલ’ એટલે સમજો છો? જે સેવવામાં દિલને સંકોચ નથી, સેવવા પર કોઈ અફસોસ નથી કે. ‘અરે! આ મેં શું કર્યું?’ કેઈ ભય નથી કે ‘આ સેવીને મારું શું થશે?’ દા. ત.

આથે કયાં જવું? માનો ને કે દેરાસરમાં ભગવાનનાં દર્શન કરતા હતા એટલામાં કોઈ પૂજા કરનારો આડે આવીને

ઊભો, પ્રભુનું મુખ દેખાતું બંધ થયું, ત્યાં ઝટ મનમાં ગુસ્સો ઊડી આવે છે ! વીતરાગના મંદિરમાં ગુસ્સો ?

ગુસ્સો કરવાનો સંકોચ છે ખરો કે મંદિરમાં ગુસ્સો ન થાય ?

ના, મંદિરમાં ખાવા પીવાનો સંકોચ ખરો, કે ખવાય-પીવાય નહિ; પણ ગુસ્સાનો અભિમાનનો સંકોચ નહિ કે એ ન થાય. પછી બક્ષોસી પણ નહિ કે ‘અરેરે ! મેં વીતરાગ પ્રભુની સમક્ષમાં ગુસ્સો કર્યો ? કેવું ખોટું કામ ?’ કોઈ ભય નહિ કે ‘ગુસ્સો કરું છું, તો ધર્મનાં સ્થાનમાં ય કેવાં પાપ લાગશે ! ને ગુસ્સાના સંસ્કાર કેવા દૃઢ થશે ? એથી આગળ મારું શું થશે !’ આ ભય જ નહિ. આમ ગુસ્સાનો માનસિક રોગ કેવો અનર્થ કરે છે ?

પ્ર૦-પ્રભુની આડે ઊભો રહી દર્શન અટકાવે તો ગુસ્સો ન થાય ?

ઉ૦-એ વિચારો ને કે,

વીતરાગનાં દર્શન શા માટે કરવાં છે ?

કહેતા નહિ, ‘પુણ્ય માટે.’ એકલાં પુણ્યથી આત્માનો ઉદ્ધાર નહિ થાય. એકલાં દર્શન જ શું.’ ઠેક ચારિત્રપાત્રન મુધી અનંતી વાર કર્યા, પણ એ નિષ્ફળ ગયાં, ને હજી સંસારમાં રખડતા છીએ. કારણ ? પુણ્ય અને એથી મળતા દુન્યવી સુખ માટે એ દર્શનાદિ કર્યાં. ત્યાં આત્માનો આ ભયાનક જન્મમરણાદિ વિટંબણાભર્યા સંસારમાંથી ઉદ્ધાર કયાં થયો ?

અગર કહો, ‘પ્રભુ દર્શન આત્માનાં કલ્યાણ માટે કરીએ છીએ,’ તો એ વિચારો કે શું કલ્યાણ ગુસ્સાથી થાય ? કષાયો

અટકાવવાથી કદ્યાણુ ? કે દ બવાથી કદ્યાણુ ? દર્શનમાં કોઈ આડે આવ્યો ત્યાં ગુસ્સો અટકાવવા આ વિચારાય કે ‘ દર્શનથી મારે આત્મકદ્યાણુ સાધવું છે, કષાયોને મારવા છે, અંતે વીતરાગ થવું છે, તો શું કામ ગુસ્સો કરું ? ’

વીતરાગના દર્શનાદિ વીતરાગ થવા માટે હોય; ને વીતરાગ થવાનું રાગ-દ્વેષ કામ કોવાદિને સદંતર નાટ કરી દેવાથી જ બને.

ખીજા સરાગ દેવ નહિ, ને વીતરાગ દેવનું આલંબન પકડીએ, એમનાં દર્શન પૂજન ગુણગાન કરીએ, તે વીતરાગ બનવા માટે જ હોય. આ આલંબનની બંધિદારી છે; કવિ કહે છે; ‘ પ્રભુજીને અવલંબતાં, નિજ પ્રભુતા હો પ્રગટે ગુણરાશ કે; દેવચંદ્રની સેવના, આપે મુજ હો અવિચલ સુખવાસ કે ઋષભ જિણુંદશું પ્રીતડી. ’

તન-મન-ધન વાપરવા છે, ક્યાં વાપરીએ તો ઊંચા આવીએ ? ને આપણી પ્રભુતા યાને વીતરાગ દશા પામવા તરફ ચડવાનું થાય ?

કહો વીતરાગ ભગવાનમાં એ લગાવીએ, તન-શરીર પ્રભુને જોવામાં ને વીતરાગની આજ્ઞા પાળવામાં વપરાય, મન પ્રભુનાં જીવન ગુણો અને ઉપકાર ચિંતવવામાં વપરાય, ધન પ્રભુની ભકિતમાં જાય; મતલબ, વીતરાગરૂપી વિષયમાં તન-મન-ધન જોડાય, તો નિજના રાગ-દ્વેષ વગેરેની શુદ્ધામી એાછી થતી આવે, રાગ દ્વેષાદિ ઘટતા આવે અને અંતે સર્વથા નાટ થઈ વીતરાગ-પણુની પ્રભુતા પ્રગટ થાય. આ વીતરાગનાં આલંબને જ થાય.

ત્યારે, આવું સુંદર આલંબન મળ્યું છતાં ક્રોધ-રોષ-અભિમાન વગેરે મનના રોગ પોષીએ તો દુર્દશા ક્યાં મીટવાની? દર્શનની આડે આવનારો ગુનેગાર છે એ વાત જરા બાબુએ રાખો, પણ એ બુદ્ધિ કે આપણને અનંતા કાળથી આ સંસારમાં ભટકાવનાર ક્રોધ-રોષ આપણે (૧) વીતરાગની સમક્ષમાં ય સેવીએ, (૨) વીતરાગનાં દર્શન-સ્મરણ માટે પ્રભુનું આલંબન મળવા છતાં ય સેવીએ, ને (૩) વીતરાગ બનવાની પ્રવૃત્તિમાં ય સેવીએ તો આપણા એ કચરા, એ મનના રોગ કચારેય મટવાતા ?

ક્રોધ કરીને શું આપણે વીતરાગની નજીક જઈએ છીએ કે પાછા પડીએ છીએ ?

દર્શન વખતે ક્રોધ અટકાવવા બીજો ઉપાય :-

પ્રભુદર્શને કોઈ આડે આવ્યું એ તો કસોટી આવી, ત્યાં ક્રોધને ન ભડવા દઈએ તો દર્શનની પહેલી કક્ષાની પરીક્ષામાં પાસ થયા, નહિતર નપાસ.

પ્ર૦-પણ ત્યાં રહેવાતું નથી ને ?

ઉ૦-કારણ કે એટલાં દર્શનનો આગ્રહ છે, પણ સ્મરણનો નહિ. નહિતર દર્શન બંધ થતાં, જો ત્યાં આંખ મીંચી પ્રભુનું સ્મરણ કરીએ, એ વીતરાગ ભગવાનના ગુણ-જીવન-ઉપકારમાં મન લગાવીએ, તો ગુસ્સો કાવાનો રહે નહિ. દર્શન કરીને ય પ્રભુનાં સ્મરણમાં જવું છે ને? તો જરા દર્શનમાં અંતરાય આવ્યો તો ય એ જ સ્મરણ કરવાનું. શું કામ ગુસ્સો ભમૂકે? મન નવરું હોય તો ગુસ્સામાં જાય ને? મનને પ્રભુનાં સ્મરણમાં લગાવી દીધું પછી ગુસ્સામાં નહિ જાય.

વાત આ છે કે પ્રભુદર્શન કરવાનો ઉદ્દેશ જ લક્ષમાં નથી; ‘દર્શન સ્મરણુ માટે.’ એ ધ્યાનમાં નથી; તેથી દર્શનમાં અંતરાય આવતાં ‘સ્મરણુની તક મળી, તો આંખ મીંચી સ્મરણુ કરું, મન એમાં લગાઉં.’ એ ખ્યાલમાં નથી; એટલે જ મન બીજા બીજા વિકલ્પો અને ગુસ્સામાં પરોવાય છે.

પ્રભુનાં દર્શન પ્રભુનાં સતત સ્મરણુ માટે છે એ ખૂબ ખ્યાલમાં રાખો.

આ ખ્યાલ રહેતાં દર્શન કરતી વખતે વચ્ચે આંચ મીંચી મીંચી એ લેવાનું મન થશે કે ‘પ્રભુ કેટલા યાદ રહ્યા? કેવા યાદ આવે છે?’ બરાબર સ્મરણુમાં લેવા આંખ પ્રભુ પર બરાબર લગાવી લગાવી, એમાં ય ખાસ કરીને પ્રભુની કીકીમાં વીતરાગતા જોઈ જોઈ એ વીતરાગતા પ્રભુએ ક્યાં ક્યાં જોડી, એ ધ્યાન પર લેવાનું કરાશે ત્યાં વચમાં કોઈ આડે આવ્યું તો મનને કાંઈ નહિ. આંખ મીંચી સ્મરણુ ચાલુ થઈ જશે.

મનના રોગ હટાવવા છે? દર્શન વખતે બીજા પર ગુસ્સો થાય એ મનનો રોગ છે એ હટાવવાને માટે આ ચાવી છે કે આંખ મીંચી પ્રભુનું સ્મરણુ ચાલુ કરી દો. સ્મરણુમાં મન રોકાયથી ગુસ્સો અટકી જશે. આ ચાવી બીજે પણ કામ લાગશે. પણ પહેલી વાત આ છે કે—

આપણા ક્રોધ-અહંકાર રાગ-દ્વેષ વગેરે એ જાલિમ માનસિક રોગો છે એનો પાકો ખ્યાલ, ને સાથે એ સેવતાં અરે કારો-અફસોસી-ગ્લાનિ થવી જોઈ એ; એની પાછળ ભય લાગવો જોઈ એ.

પછી મનમાં બીજું સારું ચિંતવવાનું ચાલુ કરી દેવું,
જેથી એ રોગ દબે.

કામક્રોધ-લોભ વગેરે ભયંકર રોગોને હટાવવા આ ચાવી છે.

પેલી રુક્મિણીને રાજકુમાર કનકરથ પોતાને બદલે ઋષિ-
દત્તાને પરણી ગયાનું જાણવા મળ્યું તેથી ઇર્ષ્યાથી હવે ઋષિદત્તાનું
કાટલું કઢાવી નાખવાનું ધારે છે. ઇર્ષ્યા, હિંસાની ધારણા,
નિર્દયતા એ આત્માના ભયંકર રોગ હોઈ એનો ભય લાગવો
જોઈએ. પણ એ લાગવાની વાત નથી, એટલે એ શું કામ હવે
અટકે? એણે એક જોગણીને સાધી એની પૂજા ભક્તિ કરી કહે છે,-

રુક્મિણી જોગણીને સાધે છે :-

‘મા ! જોને આ મને પરણવા નીકળેલા રૂપાળા રાજકુમાર
કનકરથ પર જંગલની કોઈક ઋષિદત્તાએ એવું કાંક કામણ
દૂમણ કર્યું કે પછી રાજકુમાર એનામાં ભોળવાઈ જઈ એને
જ પરણીને ચાલ્યો પાછો; અહીં મારા પિતાનો આગ્રહ અને
એના પિતાનો આદેશ છતાં પરણવા આવ્યો નહિ. માટે મા !
ઋષિદત્તા પર તું કાંઈક એવું કલંક ન ચઢાવી આપે કે રાજ-
કુમાર એને કાઠી મૂકી મને પરણવા આવી જાય ? એવી લુચ્ચી
જંગલની બાળાને કલંકિત તરીકે ઓળખી લઈ ભલે ને પછી
એ પાછી એને જંગલમાં રખડતી કરી નાખે તો ય શોવાંધો?’

માણસ કોઈ પણ કષાયના; જેવા કે ક્રોધના, અભિમાનના,
માયાના, ઇર્ષ્યાના કે લોભના, આવેશમાં ચડે છે ત્યારે દિલના
પરિણામ કેટલા નિષ્ઠુર કરાય એનું માપ નથી રાખતો, એને
એક જ ધૂન રહે છે કે, ‘એન કેન પ્રકારે મારું ધાર્યું સિદ્ધ

કરું; યા સામાને બતાવી આપું.’ બસ, પછી એ માટે જરૂર પડ્યે અધમાધમ કાર્યવાહી કરવામાં સંકોચ શું કામ રાખે ?

કુલવાલક મુનિને ગુરુ પર દ્વેષનો આવેશ બળતો રહ્યો, તો એ કેટલા બધા બ્રહ્મ થયા ? એમાં ય વેશ્યાની સરભરા લેવાના રાગના આવેશમાં તણાયા. તો એમનું ચારિત્ર-સંયમ ને સમ્યક્દર્શન પણ ઠેકાણે પડી ગયું, ને ઠેઠ ભગવાન મુનિ-સુવ્રતસ્વામીનો પ્રાચીન સ્તૂપ તોડાવી નખાવવા તથા વિશાલાનગરી નષ્ટ કરાવવા સુધી પહોંચી ગયા !

બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીએ વિષયાસક્તિના આવેશમાં, જાતિ-સ્મરણ અને અવધિજ્ઞાની ભાઇમુનિની શિષ્યામણુ વગેરે મળ્યું છતાં સાતમી નરકનો પંથ લીધો ! અંતે પોતાની આંખ ફેડાવનાર એક બ્રાહ્મણ પરના ક્રોધના આવેશમાં એણે જગતભરના બ્રાહ્મણોની આંખો ફેડાવવાની કાળી લેશ્યા લગાવી. મૂળ કારણ વિષયાસક્તિનો આવેશ;—‘મારા વિષયસુખોને તોડાવનાર કંઈ હરામીની જાત છે ?’

રુદ્રિમણી પણ કનકરથ રાજપુત્રને પરણવાના લોભના આવેશમાં નિર્દોષબાળા ઋષિદત્તાનું કાસળ કઢાવવાની પેરવી કરે છે. આપણે કામ-ક્રોધ-લોભ-ઈર્ષ્યા-મશ્કરી વગેરેના આવેશમાં ચડતા પહેલાં સાવધાન બની જવા જેવું છે. નહિતર એનાં ખતરનાક પરિણામ વેઠવાનાં આવે ત્યારે એમાંથી બચવાનો-બચવાનો કોઈ અવકાશ જ નહિ રહે.

એક મનુષ્ય ભવ દુર્ગતિના હબરો ભવોને નોંતરનારો કેમ બને છે ?

આથી જ કે વિષય-કપાયના આવેશમાં ભાન ભૂલી જીવે જાલિમ વિચારણા-યોજના-પ્રવૃત્તિ કરી હોય છે.

મરીચિએ શિષ્ય કરવાના લોભના આવેશમાં ઉત્સૂક ભાષણ કર્યું, તો એને અસંજય ભવ દુર્ગતિઓમાં ભટકવું પડ્યું. કેટલાય ભવ દેવગતિ મનુષ્યગતિ મળી, તો ય જૈન ધર્મનું મોટું દેખવા ન મળ્યું! અજ્ઞાન કષ્ટ-તપથી દેવલોક મળ્યો, તેથી શું? આત્માની ઉન્નતિ, આત્માનું કલ્યાણ ક્યાં છે? ભવે ભવે ત્રિદંડિક સંન્યાસીપણું લઈ સંસાર છોડવા છતાં, જૈનધર્મ મળ્યો નથી તો પાપના ત્યાગ ક્યાં છે? સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્ચારિત્ર ક્યાં?

૨૫. જોગણની પાપલીલા

કુશ્મણ્ણીએ જોગણને સાધી. જોગણ વિદ્યામંત્રની જાણકાર હતી. એણે ઘાટ ઘડી કાઢ્યો એવો કે જેમાં ઋષિદત્તા કોઈ હત્યારી કાકણ છે, અને મનુષ્યના માંસ-લોહી આરોગનારી છે, એવો ભાસ થાય ! વિદ્યામંત્ર તો દિવ્ય વસ્તુ છે, એનો ઉપયોગ શો? દિવ્ય કામ કરવાનો? કે રાક્ષસી-પિશાચી કામ કરવાનો? પરંતુ,

વસ્તુ ગમે તેટલી સારી હોય છતાં એના ઉપયોગનો આધાર એ વસ્તુના પાત્ર ઉપર છે.

પાત્ર કેટલી લાયકાતવાળું છે એ હિસાબે ઉપયોગ થવાનો. વરસાદનું નિર્મળ પાણી એનું એ જ, પણ સાપના મોંમાં જઈ ઝેર બને છે, ને ગાયનાં મુખમાં જઈ દૂધ બનવામાં ઉપયોગી

થાય છે ! એ જ પાણી વળી કાળી જમીનમાં પડી ઘઉં ને કપાસ બનાવે છે ! ત્યારે ઉકરડા પર પડી ગંદવાડ-કહોવાટ-દુર્ગંધ વધારે છે ! પૈસા કેટલાયને મળેલા હોય છે, છતાં એનાથી ભારે જિનભક્તિ-સાધુસેવા-દયા-પરોપકાર વગેરે ઉપયોગ થવાનું કેટલામાં દેખાય છે ? બહુ થોડામાં જ ને ? કારણ ? પૈસા સારા પાત્રના હાથમાં પડ્યા હોય તો એનો સદુપયોગ થાય. કપાતરના હાથે ચડ્યા પૈસા રંગ-રાગ, જીવહિંસામય, આરંભસમારંભો અને આગળ વધીને જીગાર-દુરાચાર-જીદમ વગેરેમાં વપરાતા હોય છે. વસ્તુ તો કિંમતી મળી, કિન્તુ આપણી પાત્રતા-યોગ્યતા ઊંચી રાખીએ તો એનો તારક સદુપયોગ થવાનો. માટે જ-

આપણે પહેલી તો આપણી પાત્રતા સારી ખીલવવાની જરૂર છે. પછી તો આપણને મળેલ ઠેક આ મનુષ્ય દેહથી માંડી ઈંદ્રિયો માનવ-મન, વાણી, બુદ્ધિ, તર્કની અને પુરુષાર્થની શક્તિ, તથા ખીજ બાહ્ય સામગ્રી-સરંજામના ઊંચા સદુપયોગ કરવા તરફ જ લક્ષ રહેવાનું, અને એવો ઉદ્યમ થવાનો. ચિંતન જ મુખ્ય એનું ચાલવાનું.

જોગણનું ગોઝારું કૃત્ય :-

પેલી બિચારી જોગણમાં પાત્રતા નથી તેથી વિદ્યામંત્રનો દુષ્ટ ઉપયોગ, ગોઝારો ઉપયોગ, કરવા તરફ એ પ્રેરાય છે. ઋષિદત્તાના દુર્ભાગ્યે એ ઊપડી કનકરથ રાજકુમારના નગરમાં. ત્યાં જઈ એણે તપાસ કરી લીધી કે રાતના ઋષિદત્તા પાસે શી રીતે પહોંચી જાય. પછી મોડી રાતે મહેલ નજીકમાં માણુ-સોને અવસ્થાપિની નિદ્રા આપી જેથી કોઈ જાગી ન શકે; અને

ત્યાં એક માણસને મારી નાખી એનું લોહી માંસ લઈ પહોંચી ઋષિદત્તા પાસે, અવસ્થાપિની વિદ્યાથી પહેરગીર જેવાને પણ ઊંઘતા કરી દીધા છે, એટલે એને કોઈ રોકનાર નથી. એણે ઋષિદત્તાને જોઈતો એને લાગ્યું કે, ‘અહો શું આનું રૂપ ! કેવી આની કાન્તિ ! આ કુમાર પુણ્યશાળી કે આને આવી સ્ત્રી મળી ! પરંતુ મારે આ જોવાનું શું કામ છે ? મને મારું ધારેલું બળવવા દે.’ એમ કરી એણે ઋષિદત્તાનું મોં લોહી ખરડ્યું ક્યું, અને એના ઓશિકે માંસના ટુકડા મૂકી દીધા. પછી ત્યાંથી નીકળી જઈને અવસ્થાપિની વિદ્યા ઉઠાવી લીધી.

હવે અહીં જાગેલા લોકોએ માણસ મરાયેલો જોઈ કોલાહલ કરી મૂક્યો, અને રાજાને જઈને આ ભયંકર હત્યા થયાનું જણાવ્યું.

રાજા પૂછે, ‘આ હત્યા કોણે કરી ?’

લોક કહે,—મહારાજા ! ગમે તે પુરૂષે યા સ્ત્રીએ કરી હશે, એની ખબર નથી; પરંતુ હત્યા થઈ છે એ હકીકત છે. આપ પ્રજાના ન્યાયી માલિક છો, તેથી હત્યારાને પકડાવીને આપે ભયંકર સજા ફટકારવી જોઈએ.’

રાજા કહે છે. ‘આવું કામ કરનાર તો કોઈ રાક્ષસ કે રાક્ષસી જ હોવી જોઈએ. જે હશે એને ખેંચી કાઢવામાં આવશે;’ એમ કહી સિપાઈઓને બોલાવી કહે છે. ‘જાઓ, તપાસ કરો, અને પકડી પાડો કોણ છે એ હત્યારો—હત્યારી ?’

કુમારને ચિંતા :-

હવે જ્યારે અહીં આ ધમાધમ ચાલી ત્યારે કુમાર જાગી જાય છે, અને વાતાવરણ પરથી સમજી જાય છે કે ‘કોઈ નિર્દોષ

માણસનું ખૂન થયેલું છે. ' બીજી બાજુ જુએ છે તો ઋષિદત્તાનું મોહું લોહી ખરડયું છે. એ ચમકી ઊઠે છે, એના મનને એમ થાય છે કે,

‘આ શું ? શું મારી પત્ની રાક્ષસી છે ? બહાર કોઈકે મારી નખાયો સંભળાય છે, ને અહીં આ લોહીયાળ મોં તથા માંસના ટુકડા પડ્યા છે ! ત્યારે શું આ રાક્ષસી ? તો રાક્ષસી મારી પ્રાણુચારી હોય ? શાસ્ત્રમાં જે સંભળાય છે કે રૂપ અને સંપત્તિ પાપ માટે થાય છે, એવું અહીં આ રૂપાળી સ્ત્રીમાં બન્યું લાગે છે. હે વિધાતા ! હે તાત ! આ ઉદ્દટું શું બન્યું ? પત્ની તો સારી ગુણિયલ દેવી જેવી માનીને કરી ને એ રાક્ષસી નીવડી ? હું ક્યાં ફસાયો જંગલમાં ?....’

કુમારના મનમાં અનેક સંકટપ-વિકટપો ઊઠ્યા. સારી ગુણિયલ એવી પણ ઋષિદત્તાનું મો લોહી-ખરડયું અને પાસે માંસના ટુકડા દેખ્યા, તેથી માણસના ખૂન સાથે સહેજે આની કડી જોડાઈ ગઈ, ને એમાં કારણમૂલ રૂપને માન્યું. મહર્ષિઓની વાણી એને યાદ આવી કે,

‘ રૂપ અને સંપત્તિઓ પાપ કરાવનારા બને છે. ’

જગતમાં આવું બહુ બનતું દેખાય છે કે રૂપાળા સ્ત્રી-પુરૂષો કેવાકેવા જાતે પાપો આચરે છે અને બીજા પાસે આચરાવે છે.

સૂર્યકાન્તા રાણી બહુ રૂપાળી, તે પહેલાં તો પતિ પ્રદેશી રાજાને એવો ઘેલો કરેલો કે એ બિચારાને દેવ-શુરુ-ધર્મ કશું યાદ જ ન આવે, ઉદ્દટું નાસ્તિક બની લોકોમાં પણ ધર્મ ન ચાલે એ માટે નગરમાં સાધુ-સંત જ આવતા બંધ કરેલા. સૂર્યકાન્તાના રૂપનો આ એક અનર્થ. પછી બીજો અનર્થ એ થયો કે

કેશી ગણુધર મહારાજના ઉપદેશથી પ્રદેશી રાજા અસ્તિક અને ધર્માત્મા બન્યો ત્યારે આ રૂપાળી પત્ની સૂર્યકાન્તાએ એને એર ખવરાવી મારી નાખ્યો.

સંપત્તિ પાપ કરાવનારીના દાખલા :-

સંપત્તિ પાપ કરાવે છે એના દાખલા આજે પાર વિનાના દેખાય છે. લાંચરુશ્વત, દ્રોહ, અનીતિ, ખૂન, દુરાચાર વગેરે કેટલા ધૂમ પાપો સંપત્તિ પાછળ ચાલી રહ્યા છે ! મોટા મોટા દેશો આજે સામસામા લડી રહ્યા છે તે સંપત્તિ ઉપર જ ને ? સંપત્તિવાળા જ દેશ ગરીબ દેશો પર ત્રાટકી રહ્યા છે, બુદ્ધિ વરસાવી રહ્યા છે. ચુંટણીઓ સંપત્તિ ખાતર જ લડાઈ રહી છે ને ? અને સંપત્તિવાળા જ એમાં ઘાલમેલ કરે છે ને ?

● કેળિયુકે રાજ્યસંપત્તિના લોભે જ સગા બાપ રાજા શ્રેણી-કર્નેજેલમાં નખાવી રોજ ફટકા મરાવવાનું કરેલું. ● રાજા અશોકે સંપત્તિના બળ પર કલિંગ દેશમાં લયંકર નરસંહાર કરાવેલ

● મમ્મણુ શેઠે સંપત્તિના મોહમાં સાતમી નરકના ફૂર ભાવો કર્યા.

● દ્વૈપાયન દેવે દેવતાઈ શક્તિ સંપત્તિના બળ પર દ્વારિકા સળગાવી દીધી. ● અમેરિકાએ એટમ બોમ્બની સંપત્તિ પર નિર્દોષ નાગા-સાકી અને હિરોશીમા નગર બાળી નાખ્યા. સંપત્તિ શું ન કરે ?

કોઈ મિલમાલિકને જોઈ અંબઈ જાઓ છો ને ? મોંમાં લાળ ગળે છે ને ? પણ ખબર છે ખરી કે એમાં મોટા મોટા ઢોરોની કુર કલેઆમ પર નીપજેલી ચરબી કેટલી વપરાય છે ? સંપત્તિ ઉપર જ, ને સંપત્તિ માટે જ આ હિંસક ધંધા ને ? સંપત્તિ કેવી ગોઝારી ?

રૂપ પાછળના અનર્થ :-

ત્યારે આજે રૂપની પાછળ કેટલાં પાપ ચાલે છે? પરસ્ત્રીનાં રૂપ પાછળની ઘેલી કામગીરી ઠેઠ વ્યભિચાર સુધી પહોંચાડે છે. આજે સ્ત્રીઓ ઉદ્ભટ વેશ કરી રૂપનાં પ્રદર્શન કરવામાં જાતમાં સજગતી કામવાસના પોષે છે, ને જ્ઞેનારને કામના ઉન્માદ જગાવે છે. રૂપની પાછળ ઘેલાં બનેલ એક પ્રેમી બીજા પ્રેમીનું ખૂન કરે છે. રૂપ-ઘેલો પુત્ર માતાપિતાને ત્રાસ દે છે. રૂપ-ઘેલા રાવણે યુદ્ધના હત્યાકાંડ અપનાવ્યા! દુનિયાનાં રૂપ અને સંપત્તિને દૂરથી નમસ્કાર કરવા જેવા અને એના પર ધિક્કાર વરસાવવા જેવા છે.

ઋષિદત્તા પર કનકરથને શંકા :-

કનકરથ રાજકુમારને રૂપાળી ઋષિદત્તા પર નરહત્યાની શંકા જાય છે. એ એને જગાડીને પૂછે, ‘તું જો મનમાં ન છૂપાવે તો હું તને પૂછું.’ ઋષિદત્તા કહે, ‘પ્રાણનાથ! ખુશીથી પૂછો, મારે આપનાથી કશું છૂપાવવાનું નથી.’

કુમાર કહે, ‘પ્રિયે! તું માનવી સ્ત્રી નહિ, પણ કોઈ રાક્ષસી લાગે છે,

‘અરે! આપ આમ બોલો છો?’

‘હા, આ જોને તારું મોં લોહી-ખરડયું છે, ને ઓશિકે માંસ પડયું છે. તેથી લાગે છે કે તેં કોઈ માણસની હત્યા કરી છે. નહિતર તારું મુખ આવું કેમ દેખાય?’

ઋષિદત્તા દર્પણમાં જુએ તો પોતાનું મોં એવું જ છે; ને ઓશિકે માંસ પણ દેખ્યું. એટલે

ઋષિદત્તાનો જવાબ :-

હવે ઋષિદત્તા કહે છે, “હું કશું જાણતી નથી. રાતના સૂતા પછી હું ક્યાંય ગઈ નથી, અરે ! જાગી પણ નથી. એટલે જે કાંઈ બન્યું હોય એ મારી ઊંઘતી અવસ્થામાં જ મારા કમે પ્રેર્યા કોઈ વૈરીએ કર્યું હશે. તે પણ ગમે તે દૈવી પ્રયોગથી બન્યું હશે. મને કશી ખબર નથી. જો હું માંસાહારી હોત, તો પૂર્વે માંસનો ત્યાગ શું કામ કરત ? છતાં આપ મને આપની માનતા હો, ને આપને વહેમ હોય તો ઠીક લાગે તે સજા મને કરી શકો છો. સડેલું પણ પોતાતું અંગ ક્યાં કાપી નખાતું નથી ? એમ આપના પરિવાર પૈકી હું એક અંગ સડેલું-બગડેલું લાગતી હોઉં, તો ખુશીથી મારો નિકાલ કરી નાખો. પતિને વહેમ જ હોય તો પ્રિય પતિના હાથે મરાઈ જવામાં ય મને આનંદ છે.”

કનકરથ રાજપુત્ર મોટા મનનો છે, તેમજ આ ઋષિદત્તાના બોલથી એના ઉપર શ્રદ્ધા થાય એવું છે કે, એ અસત્ય બોલે નહિ, યા માયાજાળ રચે નહિ; તેથી એનાં વચન પર વિશ્વાસ મૂકી માની લે છે કે, ‘ગમે તે અગમ-નિગમ કારણે આમ બન્યું લાગે છે, બાકી ઋષિદત્તા નિર્દોષ છે;’ ને એ પ્રમાણે એને આશ્વાસન આપે છે કે, ‘તું નિર્દોષ છે; મારે મનમાં જરાય ખેદ ન કરીશ. તારા વેણથી મારી શંકા નષ્ટ થઈ જાય છે.’

કુમારના આ વિશ્વાસ પર જુઓ એના મનની વ્યવસ્થિતતા શું કામ કરે છે. તેમજ હજી ઋષિદત્તાનો પુણ્યોદય જાગતો છે, એટલે પણ જુઓ કે કુમારના મન પર એ શો પ્રભાવ

પાડે છે. રાજા નગરમાં આખો દિવસ તપાસ કરાવે છે કે કોણે આ ખૂન કર્યું' પરંતુ પત્તો લાગતો નથી. કુમાર પાસે પણ વાત આવી કે કોઈ ખૂનીનો પત્તો નથી, છતાં એને ઋષિદત્તા પર લેશ માત્ર વહેમ જતો નથી. ગુણસંપન્ન જીવન જીવ્યું હોય તો પોતાના સંપર્કમાં આવેલા પર એની આવી છાયા પડે છે કે એવા કોઈ અણુધાર્યા વિચિત્ર પ્રસંગમાં આ ગુણસંપન્ન આત્મા માટે એમ જ હલકો અભિપ્રાય ન બાંધી લે. ઋષિદત્તાના ગુણસંપન્ન જીવનની કુમાર પર આ છાયા છે. અલબત્ત એમાં ઋષિદત્તાનો પુણ્યોદય પણ કામ કરી રહ્યો છે. અશુભનો હિદય થાય તો તો નિર્દોષને પણ કલંક ચડતાં વાર નહિ. સીતાજીને એમ બન્યું ને ?

જોગણુની રોજ ખુનરેજ :-

અહીં એક દિવસ પૂરો થયો, પણ ખીજ ત્રીજ રાત્રિએ પણ એમ જ આદ્યું. રોજ એકેક માણસનું જોગણુ ખૂન કરતી ગઈ, ને ઋષિદત્તાના મુખ પર લોહીના લપેટા ને પાસે માંસના ટુકડાનું સ્થાપન કરતી ગઈ. રાજા પાસે રોજ ને રોજ ફરિયાદ આવતી ગઈ, ને એના તરફથી નગરમાં રોજ રોજ ધમધમાટ તપાસ થતી ચાલી. કુમાર સાથે પણ એ આ અંગે વિચારણાની આપ-લે કરે છે કે 'આ રોજ રોજ કેમ ખૂન થયા કરે છે ?'

પેલી જોગણુ એ ગણતરીમાં છે કે, "રાજકુમાર કેમેય પોતાની પત્ની પર વહેમ ખાય છે ? વહેમ લાવીને પોતાના પિતાને ઋષિદત્તાના મુખની રોજ રાતની સ્થિતિને કહે છે ? જો આટલું થાય તો તો રાજા તરત કડી જોડી દે કે, 'તો

પછી ઋષિદત્તા જ હત્યારી લાગે છે જે રોજ રાતના આ એકેક માણસને મારી નાખતી હોય.”

જોગણની ગણતરી કેમ નિષ્ફળ ? :-

પરંતુ જોગણની ગણતરી પાર પડતી નથી; કેમકે (૧) ઋષિદત્તાનું પુષ્પ તપે છે; (૨) વળી રાજપુત્ર કનકરથને ઋષિદત્તા પર અથાગ વિશ્વાસ છે, તેમજ (૩) એના પિતા હરિષેણ તાપસે આ કન્યા માટે જે ભલામણ કરી છે કે ‘આ વનમાં જ ઉછરેલી બાળા ભોળી છે, મુગ્ધ છે, માટે એ ધ્યાનમાં રહે કે એ શહેરી પ્રપંચનો ભોગ ન બને;’ એ ભલામણ બરાબર ખ્યાલમાં છે. તેથી ઋષિદત્તા પર લેશ પણ અકાર્યની શંકા એને ઊડતી નથી. તેમ પિતાનેય શંકા ન પડે એ માટે ઋષિદત્તાના મુખની રાતની વાત જરાય જણાવતો નથી.

હવે શું કરે જોગણ ? કૃત્ય તો ગોઝારાં કર્યાં, પરંતુ ઋષિદત્તા પર કુમારને અભાવ તિરસ્કાર ઊભો કરાવવાનું કરી શકતો નથી; એટલે એને પોતાની મેલી મુરાદ બર આવતી દેખાતી નથી. રોજ ને રોજ ઋષિદત્તાનું પ્રભાતે મોઢું લોહી ખરડ્યું ને માંસ-ઘેરાયેલું દેખાડવાનું, છતાં કુમારને ઋષિદત્તા પર જરાય શંકા જ જતી નથી પોતે સજ્જન છે, અને ઋષિદત્તા સુશીલ-સદ્ગુણી હોવાનો એને પાકો વિશ્વાસ છે. ત્યાં જોગણનું શું ચાલે ?

૨૬. દુષ્ટતા અને ધર્મનો મર્મ

ત્યારે શું જોગણ હારી થાકીને પાછી જાય એવી છે ? ના, દુષ્ટ માણસો ચાલે ત્યાં સુધી દુષ્ટતામાં હારતા થાકતા નથી. સંગમદેવનું ચાલ્યું ત્યાંસુધી મહાવીર પ્રભુ પ્રત્યે દુષ્ટતા કર્યે ગયો.

કાલસૌકરિક કસાઈને રોજ ૫૦૦ પાડા મારવાની આદત; તે શ્રેણિક રાજાએ એની આ ઘોર હિંસા બંધ કરાવવા એકવાર એને ફૂવામાં ઊઘે મસ્તકે લટકાવ્યો. તો શું એણે હિંસાની દુષ્ટતા મૂકી ? ના, ત્યાં પણ એ મટોડાથી ફૂવાની દિવાલ પર પાડા ચીતરી હાથેથી એના ગળા કાપવા લાગ્યો.

અગ્નિશર્માનો જીવ જન્મે જન્મે સમરાદિત્યના જીવની પાછળ પડ્યો. તેમ કમઠ લાઈ મરુભૂતિ તે પાર્શ્વનાથ ભગવાનના જીવની પૂંઠે ભવે ભવે ઉપસર્ગ કરતો લાગ્યો. એ તો બંનેનું અંતે ચાલ્યું નહિ, ત્યારે પાછા પડ્યા, અને એ દુષ્ટતા મૂકી. તોય અગ્નિશર્મા અનંત સંસાર ભટકવાનો, એમાં શું દુષ્ટતા બંધ થયેલી ? ના ના, તો તો અનંતો કાળ શાનો ભટકે ?

આ પરથી સમજવા જેવું એ છે કે દુષ્ટતાનો ચીલો ભયંકર ! એકવાર દુષ્ટતા કરવાના માર્ગે ચડ્યા, પછી પાછા વળવાનું મુશ્કેલ છે. માટે દિલને દુષ્ટ બનાવતા પહેલાં જ વિચારવાનું કે ‘આ દુષ્ટતાનું પછી પૂંછડું લંબાશે એ તને પાલવશે ? ક્યાં સુધી દુષ્ટતા કર્યે જઈશ ? અને એના ભયંકર દુઃખદ પરિણામ કેવાં ? અહીં થોડી તકલીફ પડતી હોય, ધન-માન એાછાં મળતા હોય, એ બધું ચલાવી લે, લોભ જતો કર, પણ તકલીફ ટાળવા

કે ધન-માન મેળવવા દુષ્ટતા ન આવર, દિલ જ દુષ્ટ ન બનાવ.’

દિલની દુષ્ટતા શી? એ સમજો છો ને? દિલ બહુ વિષયલંપટ કે કષાયવેશવાળું બને, એને દિલની દુષ્ટતા કહેવાય. આજે સિનેમા જોવાની લત લાગે છે એ શું છે? આંખના વિષયની લંપટતા. એ દિલની દુષ્ટતા છે. આશ્ચર્ય છે કે આજની સ્ત્રીઓને આની લત લાગી છે! દુષ્ટતા ક્યાં સુધી પહોંચી? આર્યદેશની કુલીન બાળાઓ તો વિષયલંપટ પતિનીય લંપટતાને કાબૂમાં રાખનારી હોય એટલી એની ઊંચી કક્ષા તો શું એ પોતે જ લંપટ અને દુષ્ટ બનવાની અધમ કક્ષામાં દોડે?

એકલા સિનેમા જ શું, પણ વિલાસી વાંચન, અલક્ષ્ય ભક્ષણ, હોટેલોમાં ભટકવાનું, ઉદ્ભ્રમ વેશ, પફ-પોમેડ આદિ મોજશોખ, બાથમાં સ્નાન, કલબ સોસાયટી વગેરેની લત, એ બધું વિષયલંપટતા જ છે, દિલની દુષ્ટતા જ છે. એમાં કાંઈ દિલની પવિત્રતા ન ગણાય, સ્વસ્થતા-શિષ્ટતા ન ગણાય. આ દુષ્ટતામાં જીવ ક્યારે હારવાનો-થાકવાનો? કશું નહિ, એ તો જીવનભરની બલા વળગી તે છોડે શાનો? ત્યારે પૂછો,-

પ્ર૦- ધર્મ ન બચાવે ?

ઉ૦- આજે દેખાય છે ને ધર્મ વધ્યો છે, પર્યુષણમાં તપસ્યાઓ, ઉછરામણીઓ, ઓળીઓ, ઓચ્છવો, ઉપધાન, યાત્રાઓ, વગેરે ધર્મપ્રવૃત્તિ સારી વધી છે. છતાં એ કરનારનાં જીવન દેખો. મોજશોખ ઘટ્યા? સિનેમા બંધ થયા? અલક્ષ્ય કે દેસદાર ભક્ષ્યભોજન ઓછા થયા? હરવા-ફરવાનું, પરસ્ત્રી-પરપુરુષોના દર્શન-મિલન-વાતોચીતો, રાત્રિભોજન, તિથિની વિરાધના,

વગેરે વગેરે ઘટયા ? ના, આ પાપો તો ધૂમ ચાલી રહ્યા છે ! કેમકે, વિષયલંપટતાની દુષ્ટતા ઘર કરી ગઇ, તે વારંવાર પાપ કરાવે.

તો શું ધર્મ ન બચાવે ?

જરૂર બચાવે, પરંતુ ધર્મનો મર્મ સમજે એને ધર્મ આ દુષ્ટતાથી બચાવે.

આજે તો ધર્મ કરવો છે, પણ ધર્મનો મર્મ સમજીને ધર્મ ક્યાં કરવો છે ? આનંદધનજી મહારાજ કહે છે,—

“ ધરમ ધરમ રટતો જગ સહુ ફિરે, ધર્મ ન જાણે મર્મ;
ધર્મજિણેસર ચરણુ ગ્રહ્યા થકી, કોઈ ન બાંધે કર્મ. ”

અર્થાત્ ધર્મ—ધર્મની રટણા કરતા ફરનારા જગતમાં અનેક. ઘણા એવા મગશે જે એમ કહેતા હશે કે અમે ધર્મ કરીએ છીએ. પરંતુ અફસોસી એ છે કે એ ધર્મનો મર્મ નથી જાણતા ! એથી જ ધર્મ કરવા છતાં બીજી બાજુ લખલૂટ કર્મ બાંધે છે. નહિતર ‘ધર્મ—જિણેસર’ એટલે કે જિનેશ્વર શ્રી ધર્મનાથ ભગવાનનાં ચરણ પકડ્યા, અર્થાત્ વીતરાગ દેવાધિદેવને જ એકમાત્ર શરણુરૂપે ધર્યા પછી તો એવાં કર્મ કોઈ ન બાંધે. પણ ધર્મના પાયામાં જિન—ચરણ પકડવાની વાત જ ક્યાં છે ?

‘જિનચરણુ પકડવા, એટલે વીતરાગ પ્રભુનાં ચરણુ પકડવા, એટલે કે વીતરાગતાને લક્ષ્યરૂપે પકડવી, વીતરાગતાને જીવન—આદર્શ બનાવવી. જીવનના ઉદ્દેશ તરીકે નજર સામે વીતરાગતા રાખ્યા કરવી. બાહ્યથી ધર્મ કરનાર બધામાં આ ક્યાં છે ? બોલો, તમે ધર્મ કરનારા છો ને ? તો ધર્મના મર્મનો

વિચાર છે? મર્મ વિના ધર્મ કળે? ઘડના દાણામાંથી કીડીએ મર્મ કોચી લીધું હોય, તો એ દાણો વાવવાથી ઊગે? એના પર પાક આવે? ના, તો જો મર્મ વિનાનો એક ઘઉંનો દાણો ય ન કળે, તો મર્મ વિનાનો ધર્મ શી રીતે કળે?

અગર કહો કે, ‘અમે ધર્મનો મર્મ સમજીએ છીએ,’ તો જોલો ધર્મનો મર્મ શું?

કહો ને ધર્મનો મર્મ એટલે, ‘પાપ પ્રવૃત્તિમાંથી સારી પ્રવૃત્તિમાં આવવું’ ના, એમ તો આપણે અનંતી વાર સારી પ્રવૃત્તિમાં આવ્યા, છતાં હજી ભવાટવીમાં રખડતા કેમ?

ધર્મનો મર્મ હાથ આવ્યા પછી અનંતો કાળ ભટકવાનું રહે નહિ.

ધર્મનો મર્મ વીતરાગતાનો ઉદ્દેશ, વિષયલંપટતા પર કાપ:—

માટે કહો, ધર્મનો મર્મ હાથ લાગ્યો નહોતો, તેથી ભટકતા જ રહ્યા. જુઓ ધર્મનો મર્મ આ,—કે વીતરાગ પ્રભુનાં ચરણ પકડવા, વીતરાગતાને આગળ કરવી, ધર્મસાધનાનાં કળ તરીકે વીતરાગતાને નજર સામે રાખ્યા કરવી. પાપ પ્રવૃત્તિ મૂકી ધર્મપ્રવૃત્તિ કરીને શું જોઈએ છે? શા માટે ધર્મ કરી રહ્યા છો? આનો જવાબ આ, કે ક્રમશઃ રાગ-દ્વેષ-મનતા-તૃષ્ણા-આસક્તિ-વિષયલંપટતા ને કષાયવેશ ઓછા થતા આવે; જેથી એક દિવસ એ સર્વથા નષ્ટ થઈ વીતરાગ બનાય, અને આ સંસારજાળ અને જન્મ-મરણની જંજાળનો અંત આવે. એટલા માટે પાપપ્રવૃત્તિ મૂકીને ધર્મ-પ્રવૃત્તિ કરીએ છીએ.

આમ, ધર્મનો આ મર્મ, એ પાપપ્રવૃત્તિથી એટલા પ્રમાણમાં છોડાવે; એટલે એટલા પ્રમાણમાં પાપના પરિચય અને અભ્યાસ ઓછા થતાં રાગ-દ્વેષાદિ અટકાવે; તેમજ ધર્મ વીતરાગ પરમાત્માનો કહેલો કરવાનો છે એટલે એમને નજર સામે રાખીને કરવાનો છે, અર્થાત્ વીતરાગનાં ચરણ પકડીને કરવાનો છે; જાતે વીતરાગ બનવાની જ એકમાત્ર લાલસાથી કરવાનો છે. તેથી ધર્મ કરતાં રાગ-દ્વેષને દુબળા પાડવાનું લક્ષ રહે.

અનંતી ધર્મક્રિયા નિષ્કળ કેમ ગઈ ? :-

પૂર્વે અનંતી ધર્મપ્રવૃત્તિ કરી ત્યારે ધર્મનું આ મર્મ-રહસ્ય સમજાયું જ નહોતું. ઉદ્ભુત ત્યાં તો દુન્યવી વિષયોના રાગના જોસથી જ ધર્મપ્રવૃત્તિ કર્યે ગયા, ‘ધર્મ કરું તો પૈસા મળે,’ ‘ચારિત્ર લઉં તો માનપાન મળે, દેવતાઈ સુખલયાં સ્વર્ગમાં જવાય,...’ આવા આવા ઉદ્દેશથી ધર્મપ્રવૃત્તિ કરી ત્યાં રાગ-આસક્તિ-તૃષ્ણા જ વધે ને? એમાં જોરદાર મહા મોહનાં કર્મ ન બંધાય ને સંસારબ્રમણ ન વધે તો બીજું શું થાય ?

ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ અને બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીના જીવે પૂર્વલવમાં પહેલાં તો સારા ઉદ્દેશથી તપ-સંયમની સાધના માંડેલી; પરંતુ પાછળથી ઉદ્દેશ ફેરવી નાખ્યો અને મલિન એકલો પૌદ્ગલિક આશય ઊભો કર્યો, તો બંનેની ધર્મનો જે માલ વાસુદેવ-ચક્રવર્તીપણાની લીલા, તે ભોગવી શીધા પછી કેવો બધી કરુણ દશા સરજાઈ? કેવાં જોરદાર કર્મ અને લવબ્રમણ વધ્યાં? આ કરાવનારી આત્માની વિષયલંપટતા એ એની દુષ્ટતા જ છે.

‘ધરમ જિણેસર ચરણ બ્રહ્મા થકી કોઈ ન બાંધે કર્મ,’

વીતરાગ ભગવાનના જો ચરણ પકડ્યાં, તો આવાં કર્મ બાંધવાનું હોય નહિ. એમણે એવા પ્રલોભક સંયોગમાં પણ જો વીતરાગ ભગવાનને હૃદય સામે રાખી એમની વીતરાગતાને પોતાના આદર્શ તરીકે, પોતાને પ્રાપ્ત કરવાના ઉદ્દેશ તરીકે મનમાં જોરદાર પકડી રાખી હોત, તો એવાં કર્મ બાંધીને પતન પામવાનું શાનું ઊભું થાત ?

પરંતુ વિષયલંપટતા ભુંડી, મહાદુષ્ટ, કારમી, ચડેલાને ય પાડે; તો પછી પૂર્વના અનંત કાળમાં જ્યાં ચડવાનું ક્યું જ નથી, ત્યાં પતનનું પૂછવું જ શું ?

કર્મસત્તા જાણે વિષયલંપટ ધર્મીને કહે છે, — ‘ધર્મનાં કષ્ટ કર્યાં છે ને ? તો એનો માલ પુણ્યાઈ એકવાર ભોગવી લે, પણ પછી તારી મૂળમૂલ વિષયલંપટતાની દુષ્ટતાનાં ભયંકર ફળરૂપે નરકાદિ ગતિઓનાં જામણુ માટે તૈયાર રહેજે.’

ધર્મ ન બચાવે ? બચાવે, વીતરાગ ભગવાન માં ચરણ પકડી રાખો તો બચાવે. ધર્મ કરતી વખતે ઉદ્દેશ તરીકે પોતાનો વિષયરાગ અને માનાદિ કષાય-આવેશની દુષ્ટતા ટાળી કેઠ વીતરાગતા પ્રાપ્ત કરવાનો રાખ્યો હોય, તો એ ધર્મ અહીંથી જ બચાવવા માંડે. પૂછો,—

ધર્મથી અહીં બચાવ શો ?

અહીં બચાવ આ, કે ધર્મસેવનના કાળમાં તો વીતરાગ અને એમની વીતરાગતા નજર સામે છે જ, પરંતુ ધર્મસેવન પૂરું થયા પછી દુનિયાદારીમાં પડ્યા ત્યાં પણ વીતરાગતાની મિઠાશ મન પર આવ્યા કરે, વેનાજ્ય જાગતો રહે, એટલે

વિષયલંપટતા અને કષાયવેશની દુષ્ટતા દબાય. ધર્મ સાધતાં જો વીતરાગતાને ઝંખા આગ્યો છે, તો એ ઝંખના પછી થોડી જ ભૂલાય ? એટલે જ કહેવાય કે, ‘ ધર્મ જિનેશ્વરતાં ચરણ પકડ્યા પછી દુનિયાદારીમાં પણ એવાં ભારે કર્મ ન બંધાય; ’ કેમકે એ બંધાવનારી વિષયલંપટતા અને કષાય-વેશની દુષ્ટતા વીતરાગની ઝંખનાને લીધે ઊભી રહે નહિ.

પેલી જોગણ બિચારી દુષ્ટતામાં પડેલી, એને ક્યાં વીતરાગ ભગવાનનાં ચરણ પકડવાનું સૌભાગ્ય છે ? તેથી પોતે ઘોર કૃત્ય કરવા પર પણ ધાર્યા પ્રમાણે કનકરથ રાજકુમાર પત્ની ઋષિદત્તા પર અભાવ-તિરસ્કારવાળો નથી બનતો એ જોવા છતાં દુષ્ટતા મૂકવા તૈયાર નથી. એટલે હવે એ, જુઓ કેવી આગળ વધે છે.

૨૭. ઋષિદત્તા પર કસંક

આ બાજુ રોજ એક એક માણસ હાણ્યાની ફરિયાદ રાજ પાસે આવે છે, અને કોટવાળોની તપાસમાં કોઈ હત્યારો મળતો નથી, એટલે રાજ હવે દિવાન પર ગુસ્સે થઈ કહે છે,—‘તમારા કારભારમાં શું ચાલી રહ્યું છે ? ’

સંન્યાસીઓનો નિકાલ

દિવાન કહે છે, ‘ તપાસ તો પૂરી કરાવીએ છીએ, મહારાજ ! પરંતુ લાગે છે કે આ કોઈ સામાન્ય માણસનું કામ નથી, આ તો કોઈ વિદ્યા-મંતર-તાંતર બાણનારનું કાર્ય લાગે છે. એ

જાણનારા જોગી સંન્યાસીઓ હોય છે. માટે એક આદેશ કરો કે એક વાર તો બધા જોગી-સંન્યાસીઓને આ નગર-માંથી રવાના કરાવી દો. પછી જોઈએ આવું બને છે કે કેમ ?”

દિવાનની સલાહ ઉપર રાજાએ જૈન સાધુ-સાધ્વી સિવાય બીજા બધા જોગી-સંન્યાસીઓને નગરમાંથી રવાના કરાવી દીધા, અને નવા આવતા બંધ રખાવ્યા, આમ છતાં પેટી સુલસાજોગણુ તો હવે જોગણુના વેશે નહિ, પણ એક ગૃહસ્થના વેશે રહે છે, તે એને કોણ બહાર કાઢે? એમ એ એનું ગોઝારું કૃત્ય રોજ એક માણસને મારવાનું ચાલુ રાખે છે, હવે દિવાન શું કરે, ને રાજા ય શું કરે? પડ્યા મુંઝવણમાં. બીજી બાજુ કનકરથ ઋષિદત્તાનું મોં લોહીલીપેલું જોવા છતાં એના પર વહેમ લઈ જવા તૈયાર નથી. જોગણી શું કરે?

જોગણુનો બીજો દાવ :-

બસ, હવે જોગણી એક સદ્ગૃહસ્થ બાઈના વેશે રાજા પાસે ઊપડી, અને કહે છે—“ મહારાજા ! મને એક સ્વપ્ન આવ્યું છે, અને એમાં આ રોજની હત્યાઓનો ભેદ ખુલ્લો થયો છે. ”

રાજા તો એ રહસ્થ પકડવા માટે ઈતેજાર હતો જ, એટલે પૂછે છે, “ બોલો, શું સ્વપ્ન જોયું ? ”

જોગણી કહે, “ સ્વપ્નમાં મને એક દેવ કહી ગયો કે રાજાએ જોગી-સંન્યાસીઓને નકામા કાઢી મૂક્યા છે. હત્યારી ઋષિદત્તા જ આ અઘોર કૃત્ય કરનારી છે. કુમારસાહેબ જે ઋષિદત્તાને પરણી લાવ્યા છે, એ મૂળ તો વનમાં જ ઉછરેલી એટલે રાક્ષસી જેવી; વળી કાંક જંતર-મંતર જાણતી હશે તેથી

રાતના બહાર નીકળી કોઈ ન જાણે એ રીતે એક માણસને મારી માંસ ખાઈ કરી લોહી પણ પી કરીને પછી પોતાના સ્થાને જઈ સૂઈ જાય છે. હવે આપને તપાસ કરાવવી હોય તો ગુપ્તચરો દ્વારા રાતે એની ખાનગી તપાસ કરાવો. ’

જોગણીએ આમ કહી રાત્રીને ભ્રમિત કરી નાખ્યો. એનાં મનને થયું કે ‘આ શું ? પણ સંભવ છે વનમાં જ ઊછરેલી એટલે આવી કોઈ આદત હોય, અને એ યાદ આવી જતાં આવું કામ ચાલું કયું હોય. લાવ ત્યારે પહેલાં ખાનગીમાં તપાસ કરાવવા દે કે ઋષિદત્તા શું કરે છે એમાં આનાં સ્વપ્નનાં સત્યતા-અસત્યતા વર્તી જશે.’

એ વખતે કુમાર પાસે બેઠો છે તેથી કુમારને કહે છે, ‘આજે તું અહીં જ સૂઈ રહેજે. માણસો તપાસ કરી લેશે ને જોશે કે શું બને છે ? ’

કુમારને ચિંતા થઈ કે, ‘ગમે તે કોઈ દેવી ઘટના તો બની જ રહી છે, તો સંભવ છે આજ રાત્રે ય બને ! પણ એમાં નિર્દોષ ઋષિદત્તાનું બિચારીનું શું થશે ? ’ પરંતુ ચિંતા કરીને શું કરે ? પિતાની આ તપાસ આગળ બોલાય એવું નથી; અને હવે ઋષિદત્તાનો અશુભોદય ચાલુ થાય છે.

ગુપ્તચરો ઋષિદત્તાની તપાસ રાખે છે. :-

પત્યું, રાતના જોગણીએ આબુખાબુવાળા સૌને અવસ્થા-પિની નિદ્રાથી ઊંઘાડી દીધા, અને એક માણસની હત્યા, એના શરીરમાંથી માંસના ટુકડા અને લોહી લેવાનું, પછી ઋષિદત્તાના મુખ પર લોહીના છંટકાવ કરવા, એના ઓશીકે માંસના ટુકડા

મૂકી દેવાના, વગેરે કામ પતાવી પછી અવસ્થાપિની નિદ્રા ઉઠાવી લીધી. રાજના ગુપ્તચરોએ ત્યાં તપાસ કરી તો ઊંઘતી ઋષિદત્તાની એ સ્થિતિ નિહાળી, અને બહારની બાજુએ એક માણસની હત્યા થયેલી જોઈ. બસ, બંનેની કડી મેળવી લઈ રાજ પાસે આવી કહે છે,—

‘મહારાજ ! આજે પણ એક માણસની હત્યા થઈ છે, અને ઋષિદત્તાનું મોં લોહી ખરડ્યું છે, તેમજ એના ઓશિકા પાસે એ માણસના શરીરના માંસના ટુકડા પડેલા છે. એણે શી રીતે હત્યા કરી હશે એ જોવા નથી મળ્યું, પરંતુ એક બાજુ કોઈ માણસનું કપાયેલું શરીર, અને બીજી બાજુ ઋષિદત્તાનું લોહી ખરડ્યું મોઢું તથા પાસે માંસના ટુકડા જોવા મળ્યા છે.’

રાજને મનમાં ચોક્કસ થઈ ગયું કે, ‘માણસોને ગમે તે ગફલતમાં નાખીને પણ ઋષિદત્તાએ જ આ હત્યા કરી અને માંસ-લોહી ખાઈ-પી પાછળથી અઘોર કૃત્યથી મસ્ત બની એમજ લોહિયાળા મુખે આ દુષ્ટા નિરાંતે સૂતી. પણ આજે પકડાઈ ગઈ. બાકી રોજ આમ આ જ કરતી હશે. ત્યારે કુમારે આ રોજ કેમ ચલાવી લીધું ?’

કુમાર પર ગુસ્સો :—

રાજ કુમાર પર ગુસ્સે થઈ કહે છે, ‘અરે પાપી ! આ તો રોજ બનતું હતું, તો કેમ તેં છુપું રાખ્યું ? રાક્ષસી આચરણવાળી આને તું જાણુતા છતાં, કુલાંગાર ! એને તેં નભાવી લીધી ? તને શરમ ન આવી ? જા રે જા રાક્ષસીના પતિ ! મારી આંખ સામેથી આદ્યો જા. તેં તો આવી રાક્ષસણીનું પોષણ કરીને ચંદ્ર જેવા ઉજ્જવળ આપણા કુળને

કલંકિત કયું ! જા જઈને જો એનું મોં, કે એ કેવું ઘોરકૃત્ય કરનારી છે એની ખબર પડે. ’

કુમારે જઈ ઋષિદત્તાને જગાડી પૂછ્યું કે ‘આ શું ?’ એણે કહ્યું ‘હું કાંઈ જાણતી નથી.’ કુમારને વિશ્વાસ છે પણ પિતા માને એમ નથી. એ તો કુમારને ધમકાવે છે. ત્યાં કુમારના મનને ઘણું દુઃખ થયું; એ જુએ છે કે ‘આ ઋષિદત્તા પર ખોટું કલંક ચડી રહ્યું છે.’ નિર્દોષની વિટંબણા ન થાય એ હેતુથી પિતાને હાથ જોડીને કહે છે—

પિતા આગળ કુમારનો પત્ની અંગે બચાવ :-

‘પિતાજી ! આપની પુત્રવધુ નિર્દોષ છે. બહાર હત્યા થઈ છે એ વાત સાચી, પરંતુ હજી સુધી કોઈ એ તો જોઈ નથી લાવ્યું કે ઋષિદત્તાએ જ ખરેખર હત્યા કરી. ત્યારે એનું મોં લોહી-ખરડયું તો ઊંઘમાં ગમે તે માણસ કરી શકે. માટે આપ ક્ષમા કરો, નિર્દોષની ઉપર વહેમ ન લાવશો. બાપુ ! હજી ય તપાસ કરવી હોય તો આ સ્વપ્નની વાત કરનારની તપાસ કરો.’

રાજકુમારે આમ ભલે ને યુક્તિયુક્ત કહ્યું, પરંતુ ઋષિદત્તાનો અને એનો અશુભ ઉદ્દય હોય ત્યાં એની યુક્તિયુક્ત પણ વાત પિતા જેવા પિતા પણ શાના માને ? એ તો વધુ ગુસ્સે થઈ કુમારને ધમકાવે છે,—

‘અરે ! સ્ત્રીના ગુલામ ! એનો ખોટો બચાવ કરે છે ? પ્રત્યક્ષ પકડાયું કે પુરુષની હત્યા થઈ છે અને ઋષિદત્તાનું મોઢું લોહિયાળું તથા ઓશિકે માંસના ટૂકડા છે, પછી એનો

તું બચાવ કરે છે? ને ‘ચોર કોટવાળને દાંડે’ એમ આ સ્વપ્ન કહેનારી ભલી બાઈ ગિચારી પર હત્યા કરનાર તરીકે વહેમ લાવવાનું કહે છે? બોલ, આટલા દિવસ એ જંગલની ઊછરેલી ઋષિદત્તાએ હત્યાઓ કર્યાનું તેં નથી જાણ્યું? કદાચ હત્યા કરતી નહિ, જોઈ હોય પણ એનું લોહિયાળ મોં ને માંસ તો રોજ જોયા હશે ને? કેમ નથી બોલતો?’

અહીં કુમાર શું બોલે? પિતા એના મૌન પર કહે છે,— સ્ત્રી, ઘેલા! આટલા દિવસ એ જાણવા છતાં એનાં કરખીણ કૃત્ય તેં ઢાંક્યે રાખ્યાં? ઊઠ ઊભો થા, તારું સ્ત્રી-ઘેલાનું મારે સાંભળવું નથી.’

૨૮. ઋષિદત્તાના વધનો આદેશ : જીવની અસરણુદશા

આમ કહીને રાજા તરત સિપાઈઓને હાક મારી કહે છે, ‘ઓ સિપાઈઓ! જાઓ પેલી હત્યારી રાક્ષસણી ઋષિદત્તાને નગરમાં ફેરવી ઘોર હત્યારી તરીકે જાહેર કરો, અને પછી મસાણામાં લઈ જઈ એનો વધ કરી નાખો. જુઓ એ રાક્ષસી છે, તમને ગર્હલતમાં ન નાખે. એને મસાણામાં ઠેઠ પૂરી જ કરી નાખજો.’

એકનો અશુભોદય બીજાનાં માનને ય દબાવે.

ઋષિદત્તાએ પૂર્વ જન્મમાં એવું કોઈક દુષ્કૃત્ય કર્યું હોય એના યોગે અશુભ કર્મ બંધાવા પર હવે અહીં એ કર્મનો ઉદય થતાં આવી વિચિત્ર ઘટના બની આવી એના

પર હત્યાચારી તરીકેનું કલંક ચડે એમાં રાજકુમાર પતિનો બચાવ શો કામ લાગે ? કુમાર પિતાને બહુ વહાલો છે, એની હોંશિયારી ઉપર પિતાના દિલમાં માન છે; પરંતુ ઋષિદત્તાનો અશુભોદય અત્યારે એ પ્રેમ અને માનને અંકિચિત્કર બનાવી દે છે. પિતા પુત્રનું માનવા તૈયાર નથી.

રામચંદ્રજીને લક્ષ્મણ પર ઘણોય પ્રેમ હતો, લક્ષ્મણનું એ સારું માન એમ હતું; પરંતુ સીતાજીનો ભારે અશુભોદય બગ્યો છે એટલે એ વળતે લક્ષ્મણ રામચંદ્રજીને ઘણુંય કહેવા છતાં કે, ‘મોટાભાઈ! આ આપલોકની નિંદાથી મહાસતી સીતાજી પર વહિમ લાવો નહિ, આ એમનો ત્યાગ કરવાનું સાહસ કરો નહિ,’ આમ કહેવા છતાં રામ અત્યારે એનું માનવા તૈયાર નથી.

વિચારો ત્યારે કે સીતાજી જેવા મહાન આત્માને ય પોતાના કોઈ પૂર્વનાં અશુભ કર્મનો ઉદય આમ નડી બય; પછી પતિ પોતે એમને ચોક્કસપણે વિશુદ્ધ સતીત્વવાળી માનવા છતાં પોતાની જાતને એક બાયડી-ઘેસા નહિ એવા સારા રાજા તરીકેની જ્યાતિના મોહમાં તાણે, અને પોતે અત્યંત પ્રિય ભાઈ લક્ષ્મણનું પણ કહેવું અવગણે, એમાં મહાન સીતાજીનો પણ અશુભોદય કેટલો જોરદાર કામ કરી રહ્યો છે ? કર્મની કેવી શિરજોરી કામ કરી રહી છે ?

ત્યારે શું રાજકુમારને આ જોઈ રહેવાનું ? પણ એ શું કરે ? પિતાની આગળ દલીલ તો કરી કે ‘ઋષિદત્તાએ માણસની હત્યા કરવાનું પ્રત્યક્ષ કોણે જોયું છે ?’ પરંતુ રાજાના મનમાં

એક બાજુ હત્યા ને બીજી બાજુ ઋષિદત્તાનું લોહિયાળું મોં તથા પાસે માંસના ટૂકડા, એ બંનેની કડી જોડાઈ ગઈ છે. એટલે એટલીજ વસ્તુ પર એ એને પ્રત્યક્ષ હત્યાકારિણી માની લે છે, અને પુત્રને પત્નીનો મોહધેલો માની ધમકાવે છે. ત્યાં વિનય દ્વક્ષિણ્યવાળો એ કુમાર શું કરે ?

પ્ર૦-શું એ પિતાને કહી ન દે કે જો તમારે એક નિર્દોષ સ્ત્રીને મારી નખાવવી છે, તો હું પણ એની સાથે મરીશ ?

ઉ૦-કહી શકે, એને કાંઈ પોતાના જીવનની એવી પરવા નથી. પરંતુ એક તો એ જન્મથી માતા પિતાની પ્રત્યે ભારે વિનય-દ્વક્ષિણ્યવાળો છે, અને બીજી બાજુ સાંયોગિક પુરાવો એવો બન્યો છે કે, પોતાને ઋષિદત્તાની નિર્દોષતાની ખાતરી છતાં, બહુ જોર મારવાને જગા દેખાતી નથી. રોજના રોજ એક માણસની હત્યાની ખૂમ, અને રોજે રોજ ઋષિદત્તાનું મોં લોહિયાળું, આ સજ્જડ સાંયોગિક પુરાવા પર રાજાને નિર્ધાર થઈ ગયો, ત્યાં પછી કુમાર મરવાની તૈયારી બતાવે તેથી રાજા રાજપણાની રૂએ ઋષિદત્તાને જતી ન કરે. તો પછી કુમારનું મોત વ્યર્થ જાય ને પોતે આ જન્મમાંની શક્ય સુકૃત-સાધનાઓ ગુમાવનારો બને. એટલે ઋષિદત્તાનું નિર્ધારિત મોત જાણી એમાં કશો સુધારો કે ફેરફાર અશક્ય જાણી કુમારે હવે બીજું બોલવાનું બંધ કર્યું હોય, તેમજ પોતાના મૃત્યુને વ્યર્થ માની એનો પ્રસ્તાવ ન મૂક્યો હોય.

પ્ર૦-તો પછી એને પોતાને જ ઋષિદત્તા પર શંકા ન ગઈ ?

ઉ૦-શંકા એટલા માટે ન રહી કે ઋષિદત્તા ગુણિયત્વ અને

મૃદુ કોમળ સ્વભાવની એણે અનુભવી છે. તેમજ એના પિતા તાપસના વૃત્તાન્તને એણે સાંભળીને એ કન્યાની ખાનદાની એ સમજ્યો છે; ઉપરાંત એણે શંકાથી ઋષિદત્તાએ પોતે હત્યા તથા લોહિયાળા મુખ અંગે કશું ન જાણતી હોવાનું કહ્યા પર કહ્યું હતું કે ‘આમ છતાં તમને એમજ લાગતું હોય કે હું હત્યારી જ છું તો તમે ખુશીથી મને એક સડેલા અંગની જેમ ખત્મ કરી નાખો.’ આટલી હકીકત પર હવે કુમારને એની નિર્દોષતાની ખાતરી કેમ ન થાય ?

અસ્તુ. હવે કુમાર લાચાર બની બેઠો છે; ને રાજાએ ચંડાલો આવ્યા એટલે એમને કહી દીધું કે, ‘જુઓ આ ઋષિદત્તા રાક્ષસણી છે એટલે સાવધાન રહેજો, તમને ય હગી ન જાય. લઈ જાઓ એને નગરમાં રાક્ષસી તરીકે જાહેર કરતાં ફેરવીને શ્મશાનભૂમિમાં લઈ જઈ એનો વધ કરી નાખો.’

જેજે જગતના ભાવોની અનિત્યતા. પેલી રુદ્ધિમાણી કન્યા કુમારના પાણિગ્રહણમાંથી ઉતરી ગયેલી, અને હવે પાણિગ્રહણના પ્રસંગમાં આવવું છે, એ માટે આ ઋષિદત્તા સુખે સમાધે રાજપુત્રની પત્ની બની બેઠેલી, એના પર વધની સજા ઠોકાય, ભારે કલંકિતપણું માથે આવે, એ કેવી અનિત્યતા ? તમે વર્તમાનના તમારા સુખદ માનેલા સંયોગોના ભરોસે બેઠા છો ને ? કે આવું સાંભળીને મનને વસવસો થાય ખરો કે, ‘હું ? તો આ સંયોગો ય કોને ખબર કાલે કેવા ફરી બેસે ?’

ચંડાળો ઋષિદત્તાને લઈ ચાલ્યા, ને નગરમાં ‘આ રાક્ષસણી છે, એણે રોજ રોજ એકેક જાણની હત્યા કરી છે, તેથી હવે

એને મસાણમાં લઈ જઈ મારી નાખવામાં આવશે ? એમ જાહેરાત કરતાં કરતાં નગરમાં ફેરવે છે. પરંતુ ખૂબી મુશ્કેલી કે લોકો બધાજ આ સાચું માની લેતા નથી ! કેટલાયને આની નિર્દોષ આકૃતિ અને રુદ્ધન રોવરાવી જાય છે. એમ લોકોના રડવા વચ્ચે થઈને આને ચંડાલો વડે લઈ જવામાં આવે છે.

ઋષિદત્તા તલવારની ધાર નીચે :-

લોકો રડે તેથી ઋષિદત્તાને શું ? એને કોઈ બચાવનાર મળે ? રાજના કડક આદેશની સામે કોઈની બચાવ માટે આગળ આવવાની મજાલ નથી. ખુદ રાજકુમારનું ગળુ નહિ, તો બીજાની શી વાત ? જીવની આ અશરણુ દશા કેવી ? ઋષિદત્તાને ઠેક મસાણમાં લઈ જઈ ખડી કરવામાં આવી. ત્યાં સૂર્યાસ્ત થઈ જઈ રાત્રિ શરૂ થઈ ગઈ છે. ચંડાલોએ ઋષિદત્તાને રમશાનમાં ખડી કરી, હવે એને હુણી નાખવા માટે ચક્રમકતી તલવાર કાઢી ઉગામે છે. વિચારો ઋષિદત્તાની અત્યારે માનસિક પરિસ્થિતિ.

ઋષિદત્તા નિરાધાર ઊભી છે. દિલને દુઃખનો પાર નથી. જાંચે આલ, નીચે ધરતી, ને આસપાસ ચંડાલ સિવાય કોઈ નથી; વિકરાળ મસાણભૂમિ છે. અહીં હવે આંખ સામે તલવારની ચક્રમકતી ધાર, એનો કમકમતો ઘા, સીધું કપાઈ મરવાનું અને મોત પામવાનું દેખાઈ રહ્યું છે. કોઈ બચાવનાર દેખાતું નથી. નથી પોતાનો પતિ બચાવનાર, કે નથી કોઈ નગરનો દયાળુ નગરશેઠ વગેરે ચ બચાવવાવાળો. ચંડાળ જાણે ચમરાજ તે એના હાથમાં સપડાઈ ઋષિદત્તા તદ્દન અશરણુનિરાધાર ઊભી છે. કદાચ પતિએ જ મારી નાખી હોત તો એને જે દુઃખ

ન લાગત, એ પાસાસાર દુઃખ ચંડાળના હાથે મરાવાનું લાગે છે.

કેવી કરુણાપાત્ર દશા ?

જીવને જ્યાં સુધી સારાસારી હોય છે ત્યાં સુધી આવા દુઃખદ પ્રસંગની કલ્પના નથી આવતી, એટલે મોહ-રાગ-આસક્તિ અને મદ-નિશ્ચિન્તતા એમજ ઊભા રહી આત્મહિત સૂઝતું નથી; ને પછી જ્યારે દુઃખદ પ્રસંગ આવીને ઊભો રહે છે ત્યારે મોહ-મદ યોગળી જઈ દીનતા આવે છે, અને હિત સાધવાનો અવસર રહેતો નથી. મોતના મુખમાં એવી અશરણુ દશા ઊભી થાય છે.

ચક્રવર્તીની અશરણુ દશા :-

કુ ? મોટા માંઘાતા ચક્રવર્તીઓને અને ચમરણધી દેવોને ય મોતના આક્રમણ વખતે, બચવા કોઈ શરણુ નહિ; બચવું તો ઘણું ય હોય, પણ મજલ કોની કે એમના મૃત્યુ અટકાવી શકે ? ને મૃત્યુ વખતે ઊભી થતી એ મહાસમૃદ્ધિ અને શરીર સુદ્ધાના વિરોગની પીડાને અટકાવી શકે ? જ્યારે એ ચક્રવર્તી પણું ઊભું કરેલું, ત્યારે તો એવા વટ અને વેગથી કરેલું કે જાણે આને જગતમાં હવે કોઈ આંખનાર નથી ! આ સૂર્ય હવે અસ્ત જ થાય નહિ ! પરંતુ વખતને જતાં શો વિલંબ ? તે જોતજોતામાં મૃત્યુરૂપી અસ્ત એવો આવી ઊભો કે ચક્રવર્તી ઉપર બહારના કોઈ ચડી આવનાર શત્રુ વિના જ એના હાંબ ગગડવા લાગ્યા. આબુબાહુ આજ્ઞાંકિત પરિવાર મોટો ખડો છે, પરંતુ કોઈનું ચાલતું ઊપજતું નથી ‘હું’ મારે જવાનું ? કોઈ બચાવી રાખનાર ?’ એમ ચારે બાજુ ચક્રવર્તી દીન-દીન મુખે નજર નાખે છે, પરંતુ બ-ત્રાણુદશા છે. કોઈ ત્રાણુ-રક્ષણુ દેખાતું

નથી. એ વખતે પોતાની માંધાતાગીરીના મદ યોગળી જાય છે.

ચક્રવર્તી સુભૂમના લહાવ-લશ્કરભર્યા વિમાનને ૧૬૦૦૦ યક્ષ દેવતાઓનો ટેકો એકી કલમે છૂટી જવાથી વિમાન જ્યાં આકાશમાંથી નીચે પટકાવા માંડ્યું, ત્યાં સુભૂમનો ક્ષણ પહેલાંનો પાવર-મદ-અહંકાર લુપ્ત ! ‘હાય ! આ શો ગજબ ? અરે ! પકડો કોઈ વિમાનને પકડી રાખો’ એમ સુભૂમની કાકલુદીભરી યાચનાને સાંભળનાર કોણ છે ? કોઈ જ નહિ. વિમાનમાં બેઠેલા બધા જ આ કાકલુદી કરી રહ્યા છે. વિમાન પટકાઈને સાગરમાં ડૂબી જવાનું એટલું બધું જોતજોતામાં બની રહ્યું છે કે યજ્ઞોના હાથમાં ય હવે એને ઉચકી બચાવી લેવાની બાજી રહી નથી. માંધાતા સુભૂમની કેવી અશરણ-નિરાધાર દશા !

ત્યારે મોટા દેવતાની ય શી વલે ? એ ય અહીંની લાખો-કરોડો પેઢીઓ નીકળી જાય ત્યાં સુધી જીવતા ઊભા હતા, દેવ દેવીઓના પરિવારથી સેવાતા હતા, ને એના પર નિરાંત નિશ્ચિન્તતા કરીને બેઠા હતા, પરંતુ જ્યાં મૃત્યુને છે મહિના બાકી રહ્યા, ત્યાં બધું ફિક્કું કરમાતું-ઓસરતું દેખાવા માંડ્યું. દેવતાને નિકટ મૃત્યુ, ચોક્કસ લાગી ગયું, હાય થઈ કે ‘હિં ? આ હવે બધું જવાનું ?’ છ મહિના ઝુરી મરે છે; દીનતાથી અહીં તહીં ફાંફાં માર્યા કરે છે કે, ‘કોઈ રાખનાર છે ? કોઈ પહેલાં જેવું સરખું કરી આપનાર છે ?’ પણ કોણ હોય ? વિશ્વવ્યાપી હકુમતવાળા બલિમ મોતનાં આક્રમણને રોકનાર કોઈ જ નથી.

પેલી ઋષિદત્તાને મસાણ વચ્ચે ખાસ કરીને એની ચારે બાજુ ચંડાળો એને તલવારના ઝટકે ખતમ કરવા તૈયાર

ઊભા છે. થોડા વખત પડેલાં એ કેવા વિશ્વાસમાં બેઠી હતી, કેવી નિરાંત વાળીને રહી હતી, કે ‘મારે સમર્થ’ અને રૂપાળો—ગુણિયલ—પ્રેમાળ પતિ કનકરથ રાજકુમાર મળ્યો છે. પાછો એ પિતાનો વડાલસોયો લાડકો પુત્ર છે, મારે તો મનમાન્યું બની આવ્યું છે, હવે ચિંતા શી ?’ એવો વિશ્વાસ અને નિરાંત ધરીને બેઠેલી ઋષિદત્તાને અત્યારે એકલી અટુલી સ્થિતિમાં ચડાળો મારી નાખવા ઊભા છે.

પતિ ઉપરથી એના પિતાનું વડાલ ઊઠ્યું, અને પિતાને પરવશ પતિની રક્ષકતા ઊડી ! નગરવાસીઓની દાઝ સહાનુભૂતિ ય નિષ્ક્રિય ! કોઈ જ રક્ષક, કોઈ જ શરણુ, કોઈ જ આધાર અહીં મસાણુમાં ચડાળોથી ઘેરાયેલી એકલીઅટુલી ઋષિદત્તાને દેખાતો નથી. અહીં તો મારી નાખનારા ચડાળ ઊભા છે.

તમને વિચાર આવે છે ખરો કે ‘આપણને પણ કોઈ મહા-રોગ, મહાવિટંબણા, મહા અકસ્માત કે છેવટે મહામૃત્યુ આવું આવીને ઊભુ રહેવાતું છે ? ત્યારે કોઈ રક્ષણુદાર નહિ મળે ? અહીં જેની બહુ મમતા કરી એવી એક પણ ચીજ કે સગો-સ્નેહી શરણુ નહિ આવે ? કે એને આપણી તરીકે ટકાવી રાખનાર કોઈ નહિ મળે ?’ આ વિચાર આવે ખરો ? જો આવતો હોય તો પછી શા સારું એ ચીજની એ સગાની એવી મમતા ? ને શા સારું એની પાછળ કાળાં કૃત્ય, કાળી લેશ્યા ? શા સારું દુધ્યાન-વિકલ્પો-ચિંતા-સંતાપ ? શું એ ચિંતા-સંતાપ દુધ્યાન અને દુષ્કૃત્યો વિના નથી જીવી શકાતું ?

પ્રતિપળ મૃત્યુ વખતની અશરણુ-નિરાધાર-નિર્બળ દશા લક્ષમાં રાખવા જેવી છે.

અશરણુના દાખલા :-

રાવણ અને લક્ષ્મણ ઘણા પ્રતાપી હતા, પરંતુ મૃત્યુ થતાં પ્રતાપ પલાયન થઈ આજે ચોથી નરકમાં સમડે છે. ચક્રવર્તી સનત્કુમારના તેજ-સૌંદર્ય-કાન્તિ એવાં કે ઇન્દ્ર એનાં વખાણ કરે, અને સનત્કુમારને એનું અભિમાન; પરંતુ કાચી સેકંડમાં સોળ રોગ જન્મી એ નષ્ટ-બ્રષ્ટ થતાં સનત્કુમાર કેવો અશરણુ-અબળ કે એને ટકાવી શકે નહિ? નેપોલિયન ને હિટલરનું આગળ વધવામાં ઘેર્ય કેટલું? પણ એ કેટલું ટક્યું? મમ્મ-ણુંનો ધન ભેળું કરવાનો ઉઘોગ કેટલો કે રત્ને જડેલો સોનાનો બળદ ઊભો કરી દીધો! હવે ચિંગડું બાકી છે, પણ મૃત્યુ વખતની અશરણુતાએ ઉઘોગ કયાં ફેંકી દીધો? ભરતચક્રીની કાચા કેવી લખટપુષ્ટ કે કોડોની સેતાએ પકડેલી અને ખેંચવા ઇચ્છેલી સાંકળને ભરતે સહેજ હાથ વાળતાં પોતાની તરફ ખેંચી લશ્કરને હેઠું પાડ્યું. છતાં એ પુષ્ટતાનું બાહુબળ સામે શું ઊપજ્યું?

આ તો જીવતા જીવે બનવાની વાત થઈ. બાકી મૃત્યુ વખતે તો દરેકને આ સ્થિતિ બને છે. માણસ મરવા પડ્યો હોય ત્યાં કુટુંબીઓ એનું દ્રવ્ય લૂંટવાની પેરવીમાં પડે છે. એ વખતે મરવા પડેલાને શુભ ખાતે સારું દેવું હોય તો શું એ દઈ શકે? ના, હવે એ અશરણુ બની ગયો, એટલે પોતાના કમાયેલા પણ ધન પર હવે પોતાનું ચાલે નહિ; એટલી કુટુંબીઓની જોહકમી અને તરાપ હોય છે.

૨૯. ધર્મજ્ઞાતામાં દાનવિવેક

પોતાનું ધન છતાં અશરણતાનો દાખલો :-

એક ભાઈ મોટી ઉંમરે પત્ની ગુજરી જવાથી બીજી પરણ્યા. નાતના આગેવાનોને લાગ્યું, ‘અત્યારે ભાઈ બીજા લગ્નના આનંદમાં છે, સુખી છે, તેથી લાવો જઈએ એમની પાસે, અને ધર્મજ્ઞાતામાં રકમ કઢાવીએ.’

આગેવાનો જઈને ભાઈને ઘરે ઊભા. ભાઈએ આવકારતા કહ્યું, ‘પધારો, પધારો, બિરાજો આસન પર.’ બેસાડીને પૂછે છે, ‘ફરમાવો, કેમ પધારવું થયું?’

આગેવાનો કહે, ‘આ તો સહેજ મનને થયું કે લાવો શેઠને જરા મળી એમને સાચા ધરની કન્યા મળી એનાં અભિનંદન આપી આવીએ, અને....’ એમ કહેતા અચકી ગયા.

શેઠ કહે, ‘બોલો બોલો, બોલતાં કેમ અટકી ગયા?’

પેલા કહે, ‘બીજું તો કાંઈ નહિ, પણ ભગવાનની તમારા પર મહેરબાની છે, પૈસા સારા મળ્યા છે, તો જરા આપણી ધર્મશાળા, પાંજરાપોળ વગેરે તરફ જોવા જોવું છે. એ માટે આપનું ધ્યાન ખેંચવા આવ્યા છીએ.’

શેઠ સમજી ગયો કે, ‘આ પૈસા કઢાવવા આવ્યા છે,’ એટલે તરત કહે, ‘વાત તમારી સાચી ધર્મજ્ઞાતાઓમાં દેવું જોઈએ. પણ જીજ્ઞાસુને આ જીજ્ઞાસુને મંદવાડ ઘણો ચાલ્યો એમાં પૈસા સારા ખર્ચવા પડ્યા, પાછું આ લગન કર્યું એમાં ચ ઠીકઠીક ખર્ચો ઉપડ્યો, એટલે હમણાં તમે સમજો જ છો કે નવો કેટલો ખર્ચ ઉપડે?’

‘ પણ શેઠ ! આ તો લાલા ! લાખ; તો કે સવા લાખ’
એવું છે, ઘણુ ભેગો ઘસરકો. ’

‘ હા, પણ ખરચ ધાર્યા કરતાં વધારે થઈ ગયો છે, એટલે
હાલ દેવાનું અને એવું નથી. ’

શું વાત સાચી છે ? અને એવું નથી ? હમણાં કોઈ
સ્વાસ્થ્યનો ખરચો આવે, નવી સ્ત્રી જ માગે કે, ‘અમુક જાતનો
ઢાગીનો કરાવી આપો, યા દિવાનખાનું અપ-ટુ-ડેટ સજાવી
આપો,’ તો નવીના મોઢમાં ખરચ કરે કે નહિ ? કરે; તો
આડીં ધર્મમાં ખર્ચ કેમ નહિ ? કહો ધર્મ પર સ્ત્રી જેવો રાગ
ક્યાં છે ? શેઠે નવી માટે સારું ખર્ચું તોય ભંડાર ભર્યો છે,
પણ ધર્મ પર એવો રાગ ક્યાંથી લાવવો કે એમાં ખરચવા
હોશ હોય ? આગેવાનો ધર્મશાળાદિમાં ભરાવવા સામે પગલે
ચાલીને આવેલાને પણ રોકડું પરખાવ્યું. ‘ હમણાં ખરચા
ખડુ થઈ ગયા છે, તેથી હાલ દેવાનું અને એવું નથી’

થયું, આગેવાનોએ જોયું કે કાંઈ વળે એવું નથી, એટલે
નિરાશ થઈને ઊઠી ચાલ્યા ગયા.

વખત જનાં શેઠે જોયું કે જે નવી વહુની પાછળ મોહ-મૂઠ
ખની એને ભારે કપડાલત્તા-ઢાગીના-રોકડ વગેરે આપે છે,
એના રંગઢંગ કાંઈ ઓર જ છે. એ ખાપનું ઘર ભરતી જાય
છે, ઉપરથી અવસરે પોતાને દબડાવે છે, અને ખીજી બાજુ
આપલુસી પણ કરે છે. ત્યારે એને વિચાર આવ્યો કે,-

‘ અરે ! આ સ્ત્રીજાત ? માયાનું મંદિર ? સ્વાર્થ અને
પ્રપંચનું જ પૂતળું ? અવસરે અભિમાનનો દૈત્ય ? મારી વિષય ભોગની

લંપટતા છે માટે એને ચાપલુસી અને વચ્ચે જમાવવું છે માટે રોક અને દળામણી; કેવો ખેલ ? ખાનગી ભેશું કરવું છે માટે માયા-પ્રાંપચ ? આ બધામાં મારા આત્માનું શું ભલું થઈ રહ્યું છે ? એને પોતાના આત્માની તો કશી પડી જ નથી, પણ મારા આત્માની ચ કોઈ ચિંતા નથી ! મારે હવે અહીંથી ઉપડવાના દડાડા આવ્યા; પૂર્વના પુણ્યે અહીં તો લહેર ભોગવી લીધી પરંતુ હવે આગળના ભવે શું ? આગળ મારેના પુણ્ય વિના કયાં જઈ પટકાવાનું અને શું સારું પામવાનું ?

શેઠ ગભરાયા પરલોકની ચિંતા થઈ, એકાએક જો ઘણી જવાની ઘડી આવે, તો આ બાયડી અઢળક સંપત્તિમાંથી એને કશું સુકૃત પરભાવે નહિ એની ભડક લાગી ! એટલે એણે ખાનગીમાં હવે સુકૃતનું વીલ કરી લેવા નિર્ધાર કર્યો એ માટે આગેવાનોને મળવા ધાર્યું.

પ્રભુ અને શાસનનો જ્યજ્યકાર શાના પર ?

અત્યાર સુધી ધર્મમાં રસ લીધો નથી, પૈસા ખરચવા પડે માટે મંદિર-ઉપાશ્રય સાથે એવો સંબંધ રાખ્યો નથી. તેથી ધર્મના કયા ખાતામાં વિશેષ જરૂર છે એની એને ખબર નથી; પણ વિવેકી હોઈ એનું મન કહે છે કે જે જે ખાતામાં ખાસ જરૂરિયાત હોય એમાં વિશેષ રકમ આપવી; કેમકે એ આપવાના ઉદ્દેશમાં સરવાળે તો તીર્થંકર ભગવાન અને એમના શાસનનો જ્યજ્યકાર બોલાવવાનું જ મહાન કર્તવ્ય છે, અને તે તો જે ક્ષેત્રમાં ખાસ જરૂર હોય એને તરતા કરવાથી થાય; કેમકે બધાય ધર્મક્ષેત્ર સરવાળે તીર્થંકર ભગવાન અને એમના શાસનની

ઉદ્ભ્રાજના-પ્રભાવના-બોલબાલા કરાવનારા બનવા જોઈએ. અમુક અમુક ખાતાં સીદાતા રહે તો આ ન બને. માટે સીદાતામાં વિશેષ દૃઢ ?

સાધારણ-ખાતાનું મહત્વ :-

(૧) શેઠની વિચારધારા જોવા જેવી છે. મંદિરનું સાધારણ ખાતું સીદાતું હોય, એટલે પૂજારીને પગાર મુફ્ફીસ અપાય, એ પછી પ્રભુની સારી ભક્તિ કરે ? કે વેઠ ઉતારે ? લે તું પગાર તો ખાય છે, માટે આંગી રચવાના તું પૈસા શાના માગે ? આ રચી કાઢ આંગી' એમ કહી એને આંગીનો સારો માલ પણ આપવામાં આવે તો ય એ શાનો બહુ ચીવટ ને મહેનત લઈ ભવ્ય આંગી રચે ? એ વેઠ ઉતારે, અને ઉપરથી માલમાંથી ચોરી ન ખાય તો સારું. ત્યારે જો એને મનમાન્યો પગાર, બોનસ, અંગરચનાદિ વિશેષ કાર્યના સારા પુરસ્કાર વગેરે અપાતું હોય, તો ભર્યા પેટે એ દિલથી, પ્રામાણિકતાથી અને ભવ્ય કામ કરે. એથી તીર્થંકર ભગવાનની શોભા થાય, જીવો આકર્ષાઈને સારાં ભક્તિ-ગુણગાન કરે. કેઈ વિશિષ્ટ અંગરચનામાં ભદ્રક ઇતિરોને પણ દર્શન કરવાનું મન થાય. આમ પ્રભુ અને શાસનની પ્રશંસા-પ્રભાવના થાય, પરંતુ આ પૂજારીને ભર્યા પેટવાળો બનાવાય તો ને ? એ બનાવવાનું તો જ થાય કે જો સાધારણખાતું સારું તરતું હોય.

(૨) એમ માનો કે શ્રાવકો સીદાતા હોય, એમને જો એક યા બીજી રીતે સારું ધન લગાવીને ઉદ્ધાર કર્યો હોય તો એના અહેસાનમાં આવેલા એમને પછી પ્રભુભક્તિ અને શાસન-

આરાધના કરવાની અવસરે અવસરે પ્રેરણા કરી શકાય અને એ આરાધના કરવા લાગે, એથી પ્રભુની અને શાસનની ખોલખાલા થાય.

(૩) એમ ઉપાશ્રયના સાધારણમાં ભરતી કરી હોય, તો ઉપાશ્રયમાં રોનકદાર પૂર્વ પુરુષોનાં ચિત્રોથી ઝગમગતો થાય; એમાં ધર્મોપદરણોની મજેની સગવડ હોય, ઉપાશ્રયમાં આરાધના કરવા આવનારને સુંદર પ્રભાવના અપાતી થાય, વગેરે વગેરે દ્વારા ઉપાશ્રયમાં આવનારા વધે, આરાધનારા વધે, એથી પ્રભુશાસનની વાડવાડ થાય. એ આરાધકો પછી સારી જિનભક્તિ કરે એથી પ્રભુની વાડવાડ થાય.

સારાંશ, જે ક્ષેત્ર સીદાતાં હોય એમાં સારું દેવાથી શાસનનો જયજયકાર થાય, પ્રભુનો જયજયકાર થાય. પરંતુ જો એના બદલે એકલો દેવદ્રવ્યમાં જ દેવાનો ને મંદિરના ભંડારમાં જ નાખવાનો આગ્રહ રાખ્યો હોય તો આજે દેખાય છે ને કે સાધારણના તોટા, મંદિરમાં મુફ્ફીસ દૂધ-કેશર, આરાધકોની ઓછાશ, વગેરે વગેરે કેવું ચાલી પડ્યું છે ?

અરે ! મંદિરમાં દેવદ્રવ્યના પૈસા હોય છતાં શિખર કાળા, ભીંતો ઝાંખી, થાંભલા ફિક્કા ! પ્રભુજીને આંગી નહિ, પ્રભુની આગળ રાજશાહી દરબારની સજાવટ નહિ ! છતે પૈસે આમ કેમ ? કહો, મનમાં બેઠું છે કે પૈસા ખરચાઈ જાય તો પછી વહીવટદારે વહીવટ શાનો કરવાનો ? નહિતર જો પૈસા ખરચતા રહેવું હોય તો દેરાસર હંમેશા અંદરથી અને બહારથી ચાટલા જેવા રખાય, પ્રભુજીની અનેક ચાંદીના ખોખા પર જુદી જુદી ફેશનની મીનાકાર થી કે ટીકાથી ચા જડાવથી આંગીઓ

બનાવી તૈયાર રાખીને વારાફરતી એમાંથી એકેક પ્રભુજીને ચડાવાય. આગળ-વિવિધ દરબાર ફરતા-ફરતી ગોઠવાય. પણ આજે મંદિરમાં આ સામગ્રી ક્યાં છે ?

માટે કહેવાય છે, ‘ હાથે તે સાથે.’ પૈસા ખર્ચવા છે ? સુકૃત કરવું છે ? તો આ કરો,

(૧) પ્રભુના એવા એવા જુદી જુદી અંગરચનાવાળા ચાંદીના ખોખા બનાવરાવો;

(૨) પ્રભુની આગળ રાજદરબારની શોભા થાય એવી સામગ્રી ઊભી કરો;

(૩) મંદિર અને શિખરો તથા ધુમ્મતોને અંદર તથા બહારથી ચાટલા જેવા બનાવરાવો;

(૪) ધાતુના બિંબોને પાટણની વડીથી સોના સમાન ચકચકિત કરો.

થોડા ખર્ચથી ય પ્રભુભક્તિ

પ્રભુની ભક્તિ કરવી હોય તો એવું નથી કે હજારો રૂપિયા ખર્ચવા હોય એવું જ કામ છે. શક્તિ પ્રમાણે ભક્તિ થઈ શકે છે. મહિને બસો રૂપિયા ઘરખર્ચના કાઢી શકો છો તો ૧૦-૨૦ રૂપિયા વધુ ખર્ચના કાઢી શકો ને ? એટલામાં ય પોતાનાં સારા દ્રવ્યથી પ્રભુ પૂજા કરી શકો, પૂજારીને ખુશ રાખી શકો. અરે ! માસિક ૪-૫ રૂ. ખર્ચમાં રોજ નિયમિત પ્રભુજીની આગળ તમારા પોતાના એક અગરબત્તીના દૂકડાનો ધૂપ, એક ઘીની બત્તીનો દીવો ધરી શકો, તેમજ પ્રભુજીને એક વરખના પાનનો ચોથિયો દૂકડો રોજ લગાડી શકો.

શક્તિ પ્રમાણે ભક્તિ કરવી છે ? મંદિરમાં દેખાય કે સુખડના દૂકડાને બદલે લાકડાનો યા હલકા સુખડનો દૂકડો ઘસાઈ રહ્યો છે, તો સારા ચોખ્ખા સુગંધિત સુખડનો દૂકડો લાવીને મૂકી શકો. એમ-અવરનવર સાફ અંગલૂછણું ઝાંખા શ્યામ પડેલા જોઈ ઘરે લઈ જઈ ખાફ સફેદ કરીને લાવી શકો.

આપણી વાત એ હતી કે ધર્મના જે ખાતામાં ખાસ જરૂરિયાત હોય એમાં દાન કરવાથી સીધી કે પરંપરાએ ભગવાનની ભક્તિ થાય. પેલા શેઠને સ્વાર્થી સ્ત્રીની ગભરામણથી એ વિચાર આવ્યો કે ‘આગેવાનોને ખાનગીમાં બોલાવીને વીલ કરું અને જે જે ખાતાઓમાં ખાસ જરૂરિયાત હોય એમાં સારી રકમો નક્કી કરી નોંધ કરાવું.’

શેઠ સુકૃતનું વીલ કરાવે છે :-

હવે એ ખાનગી અવસરની રાત્રી જુએ છે એમાં એકવાર પોતે નરમ શરીરના કારણે ઘરે છે, અને પત્ની ક્યાંય બહાર ગઈ છે, એ વખતે અવસર જોઈ જ્ઞાતિના આગેવાનોને બોલાવી પોતાની ઇચ્છા જણાવે છે. અને વીલ લખાવે છે એમાં એમને પૂછી પૂછીને વિવિધ જરૂરી ખાતાઓમાં સારી સારી રકમો લખાવે છે. વીલ તૈયાર થઈ ગયું. પાસે દસેક લાખ રૂપિયા જેવું પહોંચતું હશે. એમાંથી બાઈ માટે રૂ. ૨-૩ લાખનું ધન રાખી બાકીની રકમ નોંધાવી દીધી. વીલ તૈયાર; હવે સહી-શાખ સિદ્ધા કરવાની વાર છે એટલામાં તો શું ગજબ બન્યું એ કુળો.

પોતાનું કમાયેલું ધન પાસે છતાં અને પોતાની ખરચ-
વાની વૃત્તિ છતાં માણસની પોતાના જ કુટુંબી આગળ કેવી
અશરણુતા છે એના આ દાખલાની વાત ચાલી છે. વીલ તૈયાર
થઈ ગયું છે, સહી સિદ્ધા કરીને આગેવાનોને આપી દે એટલી
જ વાર છે; પરંતુ શાંતસુધારસ શાસ્ત્ર કહે છે કે કુટુંબીઓ
લૂંટવા બેઠા હોય ત્યાં જીવ અશરણુ-નિરાધાર તે સુકૃત શું
કરી શકે ?

પત્નીને ખબર પડતાં.....

પેલા શેઠની પત્ની બહાર ગયેલી તે કોકે એને કીધું કે
તારા ઘરે મહાજનના આગેવાનો ગયા છે. એ સાંભળતાં જ
ચોંકી,—‘અરે ? એ કેમ ગયા હશે ? પહેલાં આવ્યા હતા નાણું
કઢાવવા, તે એમણે પાછા કાઢેલા; પાછા એ ઘરે ગયા છે તો તો
લાગે છે કે નાણું કઢાવવા હશે. મારા એ ભોળિયા છે. તેથી
તો હું ધાર્યો માલ મારા પિયર ભેગો કરતી રહી છું. પણ
એ હવે જો આ લોકોમાં ભોળવાઈ જાય તો ધનનું ઉડમણું જ
થાય, ને મારા ખાર વાગે. માટે લાવ, જલ્દી જવા દે’

અસ, બાઈ ઝટપટ દોડી ઘરે. જ્યાં અહીં વીલમાં સહી
કરવાની વાત આવીને ઊભી છે એટલામાં તો બાઈ આવીને
ઊભી રહી. જોયું સરકારી સ્ટામ્પવાળો કાગળ કશોક લખેલો
પડ્યો છે. એને થયું કે, ‘હાય બાપ ! આ શું ?’ શરમ
મૂકીને આગેવાનોની વચમાંથી ઘુસી, ખટ કરતાંકને વીલનો
કાગળ ઊપાડ્યો, સહેજ વાંચી જોતાં લાખોનું વીલ જણાયું.

બાઈ તડૂકી આગેવાનો સામે, - ‘ઓ લુચ્ચાઓ ! છું માંડયું. છે પારકા ઘરમાં ? મારું ઘર લૂંટાવવા આવ્યા છો ? હ્યો લૂંટો લૂંટો ’ કહેતાંક વીલના કાગળના ફાડીને ટુકડે ટુકડા કરી નાખ્યા.

વીલના ટુકડા કરતી ઘણી સામે તડૂકી કહે છે, ‘તમે ય ભોળિયા તે પાછગવાળાને ભીખારી બનાવવાનો આ ધંધો આદર્યો છે ? મારી રજા વિના એક પાઈ તમે લૂંટાવી શકો ? શી વાત છે ? ’

શેઠને હાટફેઈલ :-

બસ શેઠને આ જોતાં હૈયે એવો ભારે આઘાત લાગ્યો કે ત્યાં જ હાટફેઈલ થઈ ગયું. ‘હિ’ ? ધન મારું કમાયેલું, ને આની રજા વિના એક પાઈ પણ વાપરી શકું નહિ ? તો મારા પરલોક માટે મારા ધનમાંથી ય કશું જ નહિ ? લાખો રૂપિયા આ ધુતારણુ નવી આવેલી બાયડી જ બથાવી પડવાની ?’ આ આઘાત એવો જોરદાર લાગ્યો કે ત્યાં જ હૃદય બંધ પડી ગયું. શેઠ ધરણી પર ઢળી પડ્યા.

ખોલો પહેલાં આગેવાનો સામે પગલે ચાલીને આવેલા, ને એમણે શેઠને ધર્મખાતામાં રકમો દેવા વિનવેલા, ત્યારે શેઠને દેવાનું સૂઝયું નહિ. હવે અત્યારે જાતે દેવું હતું ત્યાં સ્ત્રી આડે આવી. આડે આવી તે એવી કે દેવાનું તો ફર રહ્યું. પણ પ્રાણુ ફર ચાલી ગયા.

માણસ ધર્મને વાયદે રાખે છે તે કઈ અક્કલ પર રાખતો હશે ? પાડોશીને પરાયાને કુટુંબીને પોતાના કરતો હશે, ને પોતાના કરીને એમનાં વર્ચસ્વ માથે ધરતો હશે તે કયા ભરોસા અને કઈ બુદ્ધિ પર ? અંતે અશરણુ થવા માટે જ ને ?

શેઠ મર્યા દેખી આગેવાનો આભા બની ગયા. પેલી ગાજીને કહે, ‘અરે બાપલા ! આ મારા ધણીને મારી નાખ્યો ?

હરામીઓ પારકે ઘેર ધાડ પાડવા આવ્યા ? હે ભગવાન ! આ શું થયું ? આ ગોઝારાઓએ મારો ચૂડો ફેડાડ્યો ? મારું ઘર ભંગાવ્યું ? ઓ મારા બાપ રે... ! આગેવાનો ઊડીને ચાલ્યા ગયા.

શાંતસુધારસ શાસ્ત્ર કહે છે જીવ પ્રાણ છાંડે છે ત્યારે કુટુંબીઓ એનું ધન લૂંટે છે; પણ અહીં તો સ્ત્રી ધન લૂંટવા બેઠી ત્યારે ધણીના પ્રાણ ઊડ્યા ! કેવી અશરણુ દશા ? પોતાના ધનને ય અરચવા પોતે સ્વતંત્ર નહિ ! જાતને પૂછી જુઓ—‘અંતે તો શું પણ અત્યારે ય તમારી ઈચ્છા મુજબ ધર્મમાં અરચવા તમે સ્વતંત્ર છો ? બહાર મોટું સ્વેચ્છાએ અરચી આવો અને ઘરે આવી કહો, તો ઘરના માણસો વધાવી જ લે ને ?’ ના ? તો પછી અંતે ? તો ય ના. ત્યારે શું જોઈ ને આ જીવનના તકવાદી સંબંધને બહુ માની એની પાછળ તૂટી મરો છો ? અને અગણિત જીવહિંસા-પ્રપચ-જીક-રાગ-ક્રોધ વગેરે પાપો આચરો છો ? શું એ અંતે શરણુ આપશે ?

૩૦. ઋષિદત્તાનો ગેબી બચાવ :-

જુઓ ઋષિદત્તાને અત્યારે કોનું શરણું છે ? વનવગડામાં મશાણુમાં ચંડાળોથી ઘેરાયેલી એકલી ઉભી છે. અંધારું થઈ ગયું છે ને સામે ચક્રચકતી તલવાર દેખે છે ! પોતાના માનેલા પતિનું ય અત્યારે શરણુ ક્યાં છે ? ખેર પણ ક્યાં ચંડાળે એના પર ઠોકવા માટે તલવાર ઉગામી કે એ એવી ગભરાઈ

ગઈ કે એને તરત તમ્મર ચડી આવ્યા ને ધસ કરતી નીચે પડી. આ પુણ્યનો ઉદય ? કે પાપનો ? પડી એ સારું થયું કે ખોટું ? ચંડાળને હવે તત્તવારના અટકા દેવાનું વધારે કાવે ? કે પેલી ઊભી હોય ત્યાં વધુ કાવે ?

ઉનાવળી કલ્પના કરશો નહિ, દેખીતા નરસા પ્રસંગ કેટલીકવાર સારા માટે થાય છે. તેથી કહેવું પડે કે એ નરસા પ્રસંગ ઊભું કરનારા કર્મનો ઉદય શુભોદયનું કામ કરનારો કહેવાય. અહીં ઋષિદત્તાને એવું જ બને છે. જ્યાં એ ધસ કરતાંક નીચે પડી ને ખેભાન છે ત્યાં ચંડાળ સમજ્યા કે આ બીકથી એમજ મરી ગઈ લાગે છે, તેથી એ એને એમજ પડતી મૂકીને ત્યાંથી ચાલી ગયા, અને નગરમાં પહોંચી ગયા.

ઋષિદત્તા ગભરાઈ મૂંઝાઈ પામી ગઈ, અને પડી નીચે, તથા વાગ્યું, એ અશુભકર્મનો ઉદય છે. પરંતુ એ એના શુભને માટે બન્યું; કપાઈ જતી બચી. ત્યારે ‘જીવતો નરભદ્રા પામે,’ એ ન્યાયે જો જીવતી રહી છે તો કલ્યાણ દેખવા પામશે. જીવતી કપાઈ મરી હોત તો અહીં કલ્યાણ પામવાને અવકાશ ક્યાં રહેત ?

ઋષિદત્તાનું કર્મચિંતન :-

ચંડાળો મૂકીને ચાલ્યા ગયા, અહીં રાત્રિના ઠંડા પવનથી ઋષિદત્તાની મૂંઝાઈ વળી, એટલે ભાનમાં આવીને બુઝે છે તો ચંડાળો મારી નાખવા સજ્જ થયેલા દેખાતા નથી; એટલે ત્યાંથી ઊડીને જંગલ તરફ ચાલે છે. એના મનને વિચાર આવે છે કે-

‘આ બધું બની ગયું એમાં કોઈ ને દોષ દેવાની જરૂર નથી. એમાં તો માત્ર મારા પૂર્વનાં કર્મ કામ કરી રહ્યા છે. જો કર્મ સલામત હોત તો મારે આ કલંક ચડવાનું શાનું હોય ? ને મને કેં જાનથી મારી નાખવાની શાની હોય ? અહીં મેં કોઈનું કાંઈ બગાડ્યું નથી તો આવી મોટી આપત્તિ શાની આવે ? પણ પૂર્વજીવનોમાં કયાંય દુષ્કૃત આચર્યા હોય, એનાં બંધાયેલા કર્મ ફળ આપ્યા વિના શાના રહે ?

ગુના વિના સજા નહિ, તો પછી ગુનો અહીંનો નહિ, તો પૂર્વનો.

છતાં મારા ધર્મે મને જીવતી રાખી. એ સારું થયું. માટે જ જગતમાં એક માત્ર ધર્મનું જ શરણું લેવા યોગ્ય છે. અહીં કયાં પિતાજી કે પતિ વગેરે કોઈ જ બચાવવા આવ્યું ? પૂર્વલવે આડા હાથે પણ ધર્મ કાંઈક કર્યો હશે એણે જીવતી કપાતી બચાવી. નહિતર તલવાર ઉગારીને મારી નાખવા તૈયાર થઈ ગયેલ તે માર્યા વિના એમજ શાના ચાલ્યા જાય ? કોણ બીજું અહીં બચાવનાર દેખાય છે. ખરેખર ધર્મ જ શરણભૂત છે.’

જેની પાસે ધર્મ નથી, એની આકુળ વ્યાકુળતા દુનિયામાં ઠામઠામ જોવા મળે છે. માટે ડગલે ને પગલે મનમાં ધર્મનું શરણું સ્વીકારતા રહો. એથી પહેલો મહાન લાલ આ થશે કે ઋષિદત્તાની જેમ મન સ્વસ્થ રહેશે. મનને ખોટી વ્યાકુળતા-વિહ્વળતા નહિ થાય, અને તેથી બીજાઓ ઉપર કષાયની આંધી નહિ ચડે. મનને શાંતિ રહેશે કે ધર્મ જ તારણહાર છે, માટે એના જ ભરોસે રહેવા દે. બીજાના આધાર માન્યા ખોટા, અને બીજાને દોષ દેવા ય ખોટા.

ઋષિદત્તા વનમાં લમી રહી છે. અલબત્ત એને પૂર્વકૃત કર્મના વિચાર આવ્યો, અને એથી બીજા કોઈ ઉપર દ્વેષ-ગુસ્સો ન થયો, પરંતુ જંગલની રાત્રિસમયની બિહામણી સ્થિતિ પાછી એને જરા અકળાવી મૂકે છે, તેમજ બની ગયેલ પ્રસંગ ચિત્તને વ્યાકુળ કરી દે છે, એટલે એ પોતાના પિતાને યાદ કરી કલ્પાંત કરે છે,-

હે તાત ! એ વખતે તમે જતાં જતાં એક હરણીની જેમ મને કેમ મૂકીને ચાલ્યા ગયા, તે મારે આ કલંક જોવાનું આવ્યું ? ત્યારે પૂર્વે મેં ક્યાં એવા દુષ્કૃત કર્યા હશે કે મારા કોઈ દોષ વિના પણ આ કલંક માથે ચડ્યું ? હે તાત ! તમે તો ચાલી ગયા, પણ હે સ્વામી ! તમે તો અહીં આવો. અભ્યાનક વનમાં એકલી હું ક્યાં જાઉં ? પણ બેમાંથી જ્યારે કોઈ અહીં સાથે નથી થતું, તો હે જીવ ! તું તારા કર્મનાં ફળ સહન કર. હસતાં બાંધેલ કર્મ રોતાં ચ ક્યાં છૂટે છે ? ક્યાં માફ થાય છે ? પરંતુ હે વિધિ ! તેં જો મારી આ સ્થિતિ કરી, તો એ બિચારા મારા પતિ મારા વિના કેમ રહી શકશે ? પણ ખરેખર ! મારે શું, કે એમને શું, પોતાનાં પૂર્વ કર્મ ભોગવ્યે જ છૂટકો છે.’

એમ ઋષિદત્તા આસ્વાસન લઈ, દિલને ધરપત કરી આગળ ચાલતી જાય છે, અને કેમે કરીને એ પિતાના આશ્રમે પહોંચી જાય છે. આ પરિચિત સ્થળ છે, તેથી બીજા કોઈ અપરિચિત સ્થળે ક્યાં જવું ? ગમે તેની ઓથ લેતાં શીલ પર આક્રમણ ન આવે એનો શો ભરોસો ? ઋષિદત્તા સુશીલ સન્નારી છે. સન્નારીને મન મોટી વાત પહેલી શીલની છે, કોઈ ગામ કે શહેરમાં

હજીય કોઈક સારા માણસની એય મળે, પણ એ શોધવા ક્યાં જવું ? તેમ ઘરઘણી કદાચ સારો હોય, પણ એની સાથેવાળા બધા જ સારા હોવાની શી ખાતરી ? એટલે નથી ને કોઈક મોઢમૂઢ ફસાવી દે તો ? આ એને ભય છે ત્યારે પૂછો.-

પ્ર૦-તો પણ આશ્રમમાં એકલા રહેવામાં ય સ્ત્રીજાતને ક્યાં જોખમ નથી ? ઉદ્દટું ગામમાં તો કોઈ બચાવનાર ય મળે; અહીં કોણ મળે ?

ઉ૦-જરૂર, જંગલમાં એકલા રહેવું જોખમી છે, પરંતુ અહીં જુઓ કે ઋષિદત્તા એ જોખમ કેવી રીતે ટાળે છે.

ઋષિદત્તાનો આશ્રમમાં કદખાંત :-

ઋષિદત્તા, જ્યાં આશ્રમમાં પિતાએ જીવતાં જાતે અગ્નિ-સ્નાન કરેલું અને એની નજર સામે જ એ ભસ્મીભૂત થઈ બચેલ, ત્યાં આવતાં એ જગા જોઈને એને પિતાના અગ્નિ પ્રવેશનો તાદશ ચિતાર મનની સામે આબેહૂબ ખડો થઈ ગયો, ને એનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું. એ એકદમ ચીસ પાડીને રોઈ પડી. આકંઠ કરતી એ પોકારી ઊઠે છે કે,-

‘ હે તાત ! તમે ક્યાં ગયા ? આ તમારી દીકરી અત-હદ દુઃખના દરિયામાં ડૂબેલી છે, ને તમે ક્યાં છો ? આવો આવો, ને હે પુત્રી પર અથાગ વાત્સલ્યવાળા તમે ! મને દર્શન આપો. હે તાત ! અહીં એકવાર આવીને આ તમારી અત્યંત દુઃખિત અને દીન-હીન બનેલી આ દીકરીની અશરણતા-નિરાધારતા તો દેખો. આ શૂન્ય વનમાં તમારા વિના હું દુઃખથી પકડાઈ ગઈ છું. કેની આગળ હું પોકાર કરું ? ક્યાં જાઉં ? કવે હું જીવું કરું ?

“ હે તાત તમે જીવંત હતા તો આ જંગલ પણ શહેરની માફક રમણીય હતું. આજે આ વન દાવાનળની જેમ મને ખાવા ધાય છે. ભલે મારે મોટા કલંકનું દુઃખ અને પતિ-વિયોગનું કષ્ટ આવ્યું છતાં હે તાત ! જો તમે અહીં જીવતા હોજાઓ, તો મારે આ દુઃખ પણ ઉત્સવરૂપ થાય; કેમકે વાતસલ્ય ભર્યા તમારું દર્શન તો મારે અથાગ સુખનો ભંડાર છે.

“પરંતુ હે પિતાજી ! આવું તમારા જીવંત થવાનું ઘેલું ઘેલું કેટલું બોલું ? પૂર્વે જેવું વાળ્યું હોય તેવું જ લણવા મળે છે. પૂર્વ જન્મમાં મેં બીજાનાં સુખ લૂંટી એમને દુઃખનાં દાન કરવાના બીજ વાળ્યાં હોય પછી અહીં મને એના પાકમાં સુખનો પાક ક્યાંથી જોવા મળે ? ખેર ! હવે મારે પૂર્વકૃતનાં ફળ ભોગવી જ લેવા રહ્યાં.”

એ પ્રમાણે ઋષિદત્તા પોતાના દિલનો શોક પોતાની જાતે જ હલકો કરે છે. બાકી તો અહીં આશ્વાસન આપનાર કોણ છે ? પોતે ગમે તેટલી ચારી છે, છતાં સસરો કે અખંડપ્રેમી પતિ, કોઈ જ બચાવનાર યા આશ્વાસન પણ આપનાર છે નહિ, તેમ માતાપિતાને જમરાજે ઉપાડી લીધા છે એટલે એ હવે બચાવવા તો શું થોડું આશ્વાસન આપવા થ આવે એમ નથી.

૩૧. ધર્મ શું રક્ષણ આપે ? :-

આપણને ધર્મની શ્રદ્ધા છે એમ કહીએ છીએ. ત્યાં આ વિચારવા જેવું છે કે આ શ્રદ્ધા છે ખરી કે સર્વસંગત્યાગ અને ક્ષમાદિ ધર્મો જ રક્ષણ આપનાર છે ? રક્ષણ એટલે ? કાયિક બચાવ સમજતા નહિ; કાયાનો બચાવ, ધનનો બચાવ,

માન-કીર્તિ'નો બચાવ એ કોઈ રક્ષણરૂપ નથી રક્ષણરૂપ તો આત્માનો બચાવ થાય એ છે. આત્માના રાગાદિ દોષો ઘટે હિંસાદિ દુષ્કૃત્યો ઘટે, અને વૈરાગ્યાદિ ગુણસંપત્તિ વધે, વ્રત-નિયમાદિ સુકૃત વધે-એ બધું આપણને પોતાને રક્ષણ મળ્યું ગણાય. આ રક્ષણ આપનાર ધન-પરિવારના સંયોગ નથી, કે જાતના રોક્ષ-હોશિયારી નથી. અર્થાત્ 'એ સંગ અને એ કષાયો શરણુભૂત નથી. શરણુભૂત તો સંગત્યાગ અને ક્ષમાદિ ધર્મ' છે.' -આ શ્રદ્ધા ઊભી થવી જોઈએ,

ધર્મનું સાચું શરણું લીધું શેને કહેવાય ? :-

‘અરિહંત સિદ્ધ સાધુ અને કેવલી ભગવાને ભાષેલો ધર્મ એ મારે શરણુ છે,’ એમ શરણુ સ્વીકારીએ, ત્યાં ધર્મનું શરણુ લેતાં આ નજર સામે આવે કે ‘મારે ધન-કુટુંબ વગેરે રક્ષણહાર નથી, તેમ બીજાઓને દબાવેલા રાખવા રોષ કરું, રોક્ષ બતાવું, પોલિસી વાપરું....એ કાંઈ મારું રક્ષણુ કરે એમ નથી, પરંતુ સંગત્યાગ અને ક્ષમાદિ ધર્મ જ મને રક્ષણુ આપે એવા છે’ આ શ્રદ્ધા સાથે દિલ એ ધર્મ તરફ ઝુકે, દિલ એનો જ આધાર માનતું રહે, ત્યારે ધર્મનું સાચું શરણુ લીધું ગણાય.

ધર્મનું સાચું શરણુ સ્વીકારવું એ કઠિન છે. પુણ્યની યારી હોય; મનમાન્યા સંજોગ મળી આવ્યા કે મળી આવતા હોય, બહારમાં બોલબાલા હોય, આપણી હોશિયારી ગવાતી અને બીજાને આંજતી હોય, બીજા પર પ્રભાવ પાડતી હોય, ત્યાં એ પુણ્યાઈનાં છલબલિયામાં હૈયાને સચોટ લાગવું કે ‘આ મનમાન્યા સંગ અને જાતના રૂવાળ જરાય રક્ષણુહાર નથી,’

એ લાગવાનું કઠિન છે. કાંઈ બોલીને મન મનાવવાની વાત નથી, પરંતુ હૈયે આરપાર લગાડવાનું છે.

મનને એમ સચોટ લાગે કે, ‘કર્મના તેવા કોઈ વિકટ સંયોગ ઊભા થઈ ગયા તો ધન-માલ-પરિવાર-પ્રતિષ્ઠા શાંતિ આપી શકે એમ નથી. શાંતિ ધર્મથી જ મળે. પરલોક સુધારનાર એ બાહ્ય સંગ કે કષાયો નહિ, પણ સંગત્યાગ અને ક્ષમાદિરૂપ ધર્મ જ છે. બાહ્ય-દષ્ટિસંયોગ અને કષાયો તો આત્મામાં વિહ્વળતા-વ્યાકુળતા વધારનારા હોય છે, તેમજ પરલોકને ભારે કરનારાં બને છે. ત્યાં આત્માનો બચાવ શો? જીવનભર એ રાખ્યા પછી અંતકાળે એના પર કશી શાંતિ-આશ્વાસન ખુશખુશાલીનો અનુભવ ન થાય. ત્યારે એના બદલે જો સંગત્યાગ કર્યા હોય, સંગના નિમિત્તનાં પાપ બંધ કર્યા હોય અને ક્ષમાદિસેવ્યા હોય, તો મનને શાંતિ રહે કે મૃત્યુ થતાં આ બદારનું બંધ છે એથી મને કશો વાધો નથી. મારે તો ક્ષમા-નિર્લોભતા-નિરહંકાર વગેરે સેવેલાના શુભ સંસ્કારોની મહાન મૂડી સાથે છે એ મારે તારણહાર છે, પછી શી ફિકર?’

‘અરિહંત મારે શરણભૂત.....ધર્મ અર્થાત્ ચારિત્ર ધર્મ મારે શરણભૂત,’ એવું સાચું શરણું લેવું હોય ત્યારે બદારના દેવતાઈ સુખસગવડના સંયોગને બેકાર સમજવા પડે. તેમ પ્રસંગે પ્રસંગે જે રોફ બતાવી, રોષ કરી, વટબંધ જીવીએ છીએ, એ રોફ-રોષને પણ બેકાર સમજી લેવા પડે. બધું મનગમતું રાખીને બેઠા હોઈએ અને નવું એવું લાવતા પણ હોઈએ, છતાં દિલના ઉંટાણમાં એ બધું બેકાર લાગે, રક્ષણહાતા ન લાગે. ક્રોધ-મદ,

લોભ-રાગાદિ કષાયો સેવતા હોઈએ તો પણ એ બેકાર લાગે, જરાય રક્ષણદાતા ન લાગે, ત્યારે જ ધર્મ ખરેખર શરણૂભૂત લાગે, દિલ સાચી રીતે એનું શરણું સ્વીકારનારું બની શકે.

જ્યાં મૃત્યુ કોળિયો કરવા આવ્યું ત્યાં એ રાજાઓને એ સંયોગો કશું જ રક્ષણ આપી શકતા નથી. બાહ્ય સંગોનો ત્યાગ કરવા રૂપે ચારિત્ર લેવું.

પ્ર૦- એમ તો ચારિત્ર પણ મૃત્યુની સામે ક્યાં રક્ષણ આપે છે ? મૃત્યુને ક્યાં અટકાવી શકે છે ?

ઉ૦ ભૂલ્યા ઉપર ઉપરથી જોયું. પણ બંનેમાં મોટો ફરક છે. બાહ્ય સંગવાળાને તો મૃત્યુ ન આવે એવી ભારે ઇચ્છા છે, તેથી મૃત્યુનો ભય છે, અને બાહ્ય સંયોગો મૃત્યુને અટકાવતા નથી માટે મૃત્યુ વખતે કલ્પાંત છે. ત્યારે બાહ્ય સંગ ત્યજી ચારિત્ર લેનારને મૃત્યુ આવે કે ન આવે એની પરવા નથી. મૃત્યુનો ભય નથી, મૃત્યુથી કશું બગડી ગયું લાગતું નથી. તેથી મૃત્યુ આવતાં કશો કલ્પાંત કે દુઃખ નથી. પછી એને અટકાવવાની ચિંતા જ શાની ? મૃત્યુના ભયવાળાને મૃત્યુ વખતે એ પોક હોય કે, ‘હો ? આ બધા મારા સમૃદ્ધિ-પરિવાર મને બચાવતા નથી ?’ પણ મૃત્યુના ભય વિનાના મુનિને એ પોક જ શાની કે, ‘હો ? આ ચારિત્ર મને મૃત્યુથી બચાવતું નથી ?’

સંગત્યાગી ચારિત્રીને આ ખૂબી કે મૃત્યુની ચિંતા નહિ, તેથી મૃત્યુથી બચાવનાર જોઈએ નહિ, ‘મોત આવ્યું તો મારે શી ફિકર ? હું મારી ચારિત્ર-સાધનાના હિસાબે ઉપશમભાવમાં છું, સમતાભવમાં છું. તો મારે દુર્ગતિઓમાં ભટકવાનું નથી આ સાધનાથી ઉત્તરોત્તર તેથી મારે પુણ્યાનુબંધી પુણ્યથી સદ્ગતિ અને

અધિક સાધનાવાળા જનમ મળવાના, ને અંતે મૃત્યુ કાયમનું ટળી અજર અમર મોક્ષ-અવસ્થા પામવાનો. 'આમ ચારિત્રી-મુનિ વર્તમાન કામચલાઉ મૃત્યુથી નિર્ભીક, અને સહેજે સહેજે મૃત્યુના મોતની દશાએ પહોંચનારો. એથી મૃત્યુ અંગે નિશ્ચિન્ત હોઈ મુનિને ચારિત્ર પાસેથી મૃત્યુ સામે રક્ષણ જોઈતું જ નથી. ચારિત્રધર્મનું શરણું લેવાથી એ સુરક્ષિત જ છે.

ત્યારે બાહ્ય સંગોના ભરોસે બેઠેલા સંસારી જીવડાને મૃત્યુનો ભય છે, 'હાય ! હું મરીશ ?' મૃત્યુ ભયાનક લાગે છે, તેથી એ બાહ્ય સંગો પાસેથી મૃત્યુની સામે રક્ષણ મળતું હોય તો એને જોઈ એ છે. એટલે તો (END TIME) અંત-વખતે પણ હજારો લાખો રૂપિયા મોતને અટકાવવા માટે ખર્ચવા તૈયાર હોય છે. ડાક્ટરોને કહે છે 'ભાઈસાબ ! કાંક કરો ને ? ગમે તે ખર્ચ થાય, મને બચાવો ને ?' સમૃદ્ધિથી બચાવ ઇચ્છે છે. પરંતુ અફસોસ તે સમૃદ્ધિ બચાવ આપી શકતી નથી.

આમાંથી આ તારવણી નીકળે છે કે,-

મૃત્યુ બંનેને; પણ બાહ્ય સંગવાળાને મૃત્યુની ગભરામણ, ત્યારે સંગ ત્યાગીને એ નહિ.

અર્થાત્ સંગમાં મૃત્યુનો ભય; ત્યાગમાં એ ભય નહિ.

તેથી શાસ્ત્રકાર કહે છે, 'હે આત્મન ! બાહ્યસંગનું શરણુ છોડ, અને ચારિત્રધર્મનું શરણું સ્વીકાર એ સાચું શરણુ છે; કેમકે એમાં મૃત્યુનો ભય નથી. બાહ્ય સંગ એ સાચું શરણુ નહિ, કેમકે એનો ભારોભાર રાગ હોવાથી મૃત્યુનો ડર છે, મૃત્યુથી એ બધું ફૂલ થતું લાગવાથી મૃત્યુના નામ પર એને

કમકમી છૂટે છે. ત્યારે હકીકતમાં એ બાહ્ય સંગે મૃત્યુથી બચાવી શકતા નથી. પછી એનું શરણું રાખી બેઠામાં શી બુદ્ધિમત્તા ?

ઋષિદત્તા મહાન રાજકુમાર કનકરથ જેવો પતિનો સંગ પામીને નિશ્ચિન્ત બેઠી હતી, પણ માયાવી જોગણીના પ્રપંચે એના પર આળ ચડ્યું, સસરા રાજાએ એના વધનો આદેશ કર્યો, ચંડાળો મારી નાખવા ઊભા છે, ત્યાં એ પતિના સંગે શો બચાવ આપ્યો ? બચાવ તો પૂર્વના પુણ્યે આપ્યો કે એ મૂર્ચ્છિત થઈ નીચે પડી જતાં ચંડાળો એને સહેજે મરેલી માની એમજ છોડી ગયા. ત્યાંથી એ પિતાના મૂળ આશ્રમમાં પહોંચી, તો ત્યાંય રાજકુમાર દ્વારા એની ખાનગી તપાસ અને એને ખાનગી પણ ઓથ-રક્ષણ ક્યાં છે ?

બાહ્ય સંગ કર્મખીડાના અવસરે રક્ષણ આપી શકતા નથી.

પ્ર૦-તો શું ચારિત્ર કર્મખીડાના અવસરે રક્ષણ આપી શકે છે ?

ઉ૦-પાછા ભૂલ્યા, ચારિત્રવાળાને કર્મખીડાથી બચાવ જોઈતો જ નથી. એ તો એને વધાવી લે છે કે ‘ હાશ ! આ કર્મખીડામાં એટલાં કર્મ અહીં સુખે-સમાધે ભોગવાઈ જઈને ઓછાં થાય છે.

કર્મ છે તો જ સહવાનું આવે છે, પણ જેટલું સહીએ એટલાં કર્મ ઓછાં જ થાય છે, વધતાં નથી, કે એટલાં પડી રહેતાં નથી. પછી ચિંતા શી ? ’

આમ કર્મખીડાથી જો બચવું જ નથી, તો ચારિત્ર પાસેથી એથી બચાવની ઇચ્છા જ શાની ?

ઋષિદત્તાને અનુકૂળ બાહ્ય સંગ ચાલી ગયા, પણ એ મનથી એની ત્યાગી નથી, તેથી દુઃખી છે. એને જાત અશરણુ નિરાધાર બની ગઈ દેખાય છે, તેથી પિતાના દહન-સ્થાન પર પહોંચતાં પિતાને યાદ કરી કલ્પાંત કરે છે કે, ‘હે તાત ! તમે આ મને છોડીને ક્યાં ચાલી ગયા ? આ તમારી દીકરી અનહદ દુઃખમાં પડી છે. તમે ક્યાં છો ? તમે અહીં આવો અને આ દુખિયારીને દર્શન આપો.

“ હે તાત ! હું શરણુરહિત નોધારી બની ગઈ છું. તમે મારા પર દયા લાવી અહીં આવીને મને આશ્વાસન આપો. આ શુન્યકાર જંગલમાં મહાદુઃખમાં પડેલી હું તમારા વિના કોની આગળ પોકાર કરું ? ક્યાં જઈ હું ? શું કરું ? મને કાંઈ સમજ પડતી નથી. તમે અહીં હતા ત્યારે તો આ વન પણ મારે રમણીય નગર જેવું હતું. તમે જતાં તો આ હવે મારે ચિંતા જેવું બની ગયું છે.’

ઋષિદત્તા શું ચિંતવી રહી છે ? પતિને શરણુ માનેલા, તે તો ગયા, એટલે હવે પિતાનું શરણુ શોધે છે. ખરેખર બેમાંથી એકેય શરણુ છે ? શરણુ હોય તો બચાવ ન આપે ?

જ્ઞાની ભગવંતો પોકારીને કહે છે કે ‘આ જગતની જડ કે ચેતન કોઈ ચીજ શરણુભૂત નથી, રક્ષણુ આપી શકતી નથી. જાઓ જોઈ વળો જગતમાં ધુમ્નીને કે કોને કઈ વસ્તુ રક્ષણુ આપી શકે છે ? ફ્રેગટ ફ્રાંક શું મારો કે આ મારો આધાર, ને આ મારે રક્ષણુકાર ? આધાર તો એકમાત્ર જૈનધર્મ. શરણુ એનું પકડો.’

અનાથી મુનિ મગધસમ્રાટ શ્રેણીકને કહે છે,—
 ‘જૈન ધર્મ વિના નરનાથ ! નથી કોઈ મુગતિનો સાથ.’
 ધર્મીને ય આપદા, તો ધર્મ શરણ કેમ ?—

કેમ ધનમાલ, ખૈરી-છોકરા, તગડી કાયા, માન-મોભો-
 પ્રતિષ્ઠા વગેરે શરણ નહિ, અને જૈન ધર્મ જ શરણ ? એનું
 આ રહસ્ય બરાબર યાદ રાખી લેજો કે અલબત્ત અંતે ય
 જાતનાં શરણ પકડનારને કર્મસંયોગે રોગ-આપત્તિ-અકસ્માત
 આવે, પરાધીનતા ત્રાસ-જરા-મૃત્યુ વગેરે આપદા તો આવે
 તે આવે જ; અને એમાંથી બચાવનાર કે એ અટકાવનાર ન
 મળે તે ન જ મળે; છતાં પણ ધનમાલ વગેરેને શરણભૂત-
 આધારભૂત માની બેઠેલાને રોગાદિ આપદાનો ભય લાગે છે,
 અને આપદા આવતાં એ ધનમાલ આદિ બચાવ નથી આપતા
 માટે એ શરણભૂત નહિ. ત્યારે ધર્મનું શરણું પકડનાર સમજે
 છે કે, આ આપદાઓ તો કર્મ તેવાં જો ઉદયમાં આવે તો
 ઊભી થાય જ,’ એથી એનો એને બહુ ભય નથી. એને તો
 આશ્વાસન છે કે ‘મારી પાસે કોહિનૂર હીરા જેવો ધર્મ છે,
 પછી મૃત્યુ ય આવે તો મારે શી ચિંતા છે ? શી ખોટ છે ?,
 આ ધર્મ પર મુસ્તાક હોવાથી આપદામાં ય ધર્મ એને
 શરણભૂત કહેવાય.

બિચારો ધન-માલ વગેરેને આધારરૂપ માની એના પર
 મુસ્તાક બની બેઠેલો આપદામાં ‘મારે શી ચિંતા ? શી
 ખોટ ?’ એવું આશ્વાસન ક્યાંથી લઈ શકે ?

એ તો ધર્મનું શરણું લઈ એના પર મુસ્તાક રહેનારો જ
 આપદામાં ‘શી ચિંતા ? શી ખોટ ?’ એવું આશ્વાસન લઈ શકે.

ચાર શરણું લેવા એટલે શું કરવાનું? .-

માટે ‘અરિહંતા મે સરણું, સિદ્ધા મે સરણું, સાદૂ મે સરણું, જિણુધમ્મો મે સરણું,’ એમ ચાર શરણુ સ્વીકારવાનો ભાવ સમજાવે....આમનું શરણુ સ્વીકારવાનું એટલે શું કરવાનું? આ, કે એમ ચિંતવવાનું,-

“મારે અરિહંતનું શરણુ. તેથી એમને પામવા પર એવો મુસ્તાક રહું કે કર્મની નિર્ધારિત આપદાઓ જેવી કે રોગ ધનનાશ -કુટુંબીમરણ....યાવત્ મારા મૃત્યુનો મને ભય ન રહે; મને ભારે આશ્વાસન રહે કે ‘અરિહંતદેવ મળ્યા છે પછી એ આપદાઓમાં મારે ચિંતા શી? મારે ખોટ શી?’ બસ મારે હુંક ને એાથ અરિહંતની છે. એમનું મારે અનન્ય આશ્વાસન છે. મને જગતની માયાબળ, મારી કાયા, કે મારા અહંત્વાદિની કોઈ હુંક-એાથ લાગતી નથી. એ વાંકા જાય એનો મને કોઈ ભય કે દુઃખ નથી. અરિહંત કોહિનુર પાસે છતાં દુઃખ શું? ભય શાનો?”

એમ સિદ્ધલગવાવાનનું શરણુ આચાર્યનું શરણુ અને જૈન-ધર્મનું શરણુ લેવામાં આ પ્રમાણે વિચારવાનું.-‘પ્રભુ! મારે દુન્યવી સગાં-સનેહીનેા ને કહેવાતા પાલક-રક્ષક-રાબ-શેઠ-સિપાઈ વગેરે કોઈનો આધાર નહિ; પણ આધાર માત્ર તમારો હો, ’ તે આધાર એવો કે પછી કહેવાતી કશી આપદા આપદા-રૂપ ન લાગે, એનો કશો ભય જ ન લાગતાં એ સંપદારૂપ લાગ્યા કરે. ’ આવું અરિહંતાદિ ચારનું શરણું સ્વીકારતા રહીએ તો દુન્યવી સંયોગો ખાંડ ખાય છે. અર્થાત્ એ કશું આપણા આત્માનું બગાડી શકે નહિ, કશા આપણને રોવરાવી ખીવરાવી શકે નહિ. ત્યારે પૂછો :-

પ્ર૦-આપદાઓ સંપદારૂપ શી રીતે લાગે ?

ઉ૦-જેવી રીતે આપણા નાથ મહાવીર ભગવાને લગાડી તે રીતે આપણને આપદાઓ સંપદારૂપ લાગે. નાથ પ્રભુ પર હલકા તુચ્છ ગોવાળિયા જેવા દ્વારા કાનમાં ખીલા ઠોકાવા જેવા ઉપદ્રવ આવ્યા. અનાય દેશના અનાડી મ્લેચ્છ લોકો તરફથી અપમાન-તિરસ્કાર આવ્યા, સંગમ-શૂલપાણી જેવા દુષ્ટ દેવતા દ્વારા ઘોર ત્રાસ ૬-૬ મહિના, જેવાકે, -આહાર-અટકાયત, જન ઉશ્કેરાટ, ...વગેરે ઉપદ્રવ આવ્યા, પરંતુ એ બધું (૧) પોતાના આત્મામાં ઘુસી ગયેલ કર્મની ફેાજનો સંહાર કરનારું દેખ્યું. (૨) આત્મામાં પેંધી ગયેલ રાગ-દ્વેષ-મદ-માયાને કચરવામાં સહાયક તરીકે ભેયું, અને (૩) એના પરિણામે અંતરાત્મામાં અસાધારણ ઉપશમભાવ, ક્ષમા, દયા અને પરમ શાંતસુધારસ, તથા સત્ત્વ-ઓજસ પ્રગટતા-વિકસતા દેખ્યાં ! એ સંપદારૂપ મહાસંપદારૂપ નહિ તો ખીલું શું ?

ત્યારે શું બહારના ધન-માલ, સત્તા-સન્માન, સેના-પરિવાર એ ખરેખર સંપદા છે ? સંપત્તિ છે ? એ ભે સંપદારૂપ હોય તો માણસ એ મળવા છતાં કેમ રોદણાં રુએ છે ? ચિંતા-સંતાપ કેમ કરે છે ? રોગ અકસ્માતનો ભોગ કેમ બને છે ? અને આખરે કેમ એક રાંક બકરાની જેમ જમકસાઈથી ઉપાડી જવાય છે ? સંપદા એને કશો બચાવ ન આપે ? છતી કહેવાતી સંપદા પાસે છતાં, સંતાપમાં શેકાયા કરવાનું ?

કહો, એ ધન-માલ વગેરે સંપદારૂપ છે જ નહિ. સંપદારૂપ તો જલિમ કર્મોથી મુક્તિ મળે એ છે; રાગાદિ જલિમ રોગોનો નાશ એ સંપદારૂપ છે; ક્ષમા-સમતા -ઉપશમ એ

સંપદારૂપ છે; ક્ષમાદિ દશ પ્રકારનો યતિધર્મ--ચારિત્રધર્મ એ જ સાચી સંપદા છે, કે જ્યાં બાહ્ય અંગે કશા સંતાપ નહિ, રોદણું નહિ, ભય નહિ; મન નિશ્ચિન્ત, નિરપેક્ષ, અને મસ્ત, તથા સ્વસ્થ ! ચારિત્રધર્મનું શરણું લેવાથી આવું મન બને.

ઋષિદત્તા પાસે આ ચારિત્રધર્મ નથી એટલે જંગલમાં પિતાના અગ્નિસ્નાનના સ્થળે ઊભી રોઈ રહી છે કે ‘તાત ! તમે ક્યાં ચાલ્યા ગયા ? અહીં દર્શન આપો તો મારે કશું દુઃખ નથી, અરે ! દુઃખ પણ ઉત્સવરૂપ બની જાય; ઘરેથી કાઢી મૂકવાનું ય આપનાં મધુર મીલન માટે બને !

ધર્મના શરણુ વિના જીવ ફેગટ ફાંફાં મારે છે. અસંભવિત સંભવિત થવાની કલ્પના કરે છે, અને નિષ્કુળ રોદણું રુએ છે.

ઋષિદત્તા મન વાળે છે—

પરંતુ ઋષિદત્તાએ હવે જોયું કે રોતાં બેસી રહેવાનો કોઈ અર્થ નથી સરવાનો. તેથી વિચારે છે કે ‘ભસ્તીભૂત થઈ ગયેલા પિતા હવે દર્શન આપો, એટલે મારે આનંદમંગલ થાય....આવું બધું બોલવું એ ગાંડપણ છે, મરેલા કોઈ પાછા આવ્યા છે ? માટે એવા ગાંડા બોલ બોલવાથી સચું. કારણ કલંક ચડયું તે ચડયું. એ તો પૂર્વભવે જેવો આરોપ ખીજ પર ચડાવ્યો હોય તેવો જ અહીં આપણા પર ચડે છે. જેવું વાવીએ તેવું લણાય; માટે,

વતંમાન કલંકનો શો શોક કરવો ? શોક કરું તો પૂર્વે મેં કોઈને દીધેલ કલંકનો જ ન કરું ?

૩૨ શીલ અને સંયમ

સન્નારીને મોટી ચિંતા શીલની :-

આમ પોતાના શોકને હળવો કરીને ઋષિદત્તા પિતાની ઝુંપડીમાં જઈ ને રહી, જંગલ છે, એકલી રહેવાનું છે, ભોજન તો ત્યાં ફળાહારનો કરી લે છે, પરંતુ મોટી ચિંતા એને પોતાના શીલની છે. એના મનને એમ થાય છે કે ‘આવા વનમાં નથી ને કોઈ આવી ચડ્યું, તો એમને શું કરે? એને મન તો હું પાકેલા ફળ જેવી. એ એકલી અટુલી મારા પર આક્રમણ કરે તો આ નિર્જન વનવગડામાં મને બચાવનાર કોણ? મારે મારું શીલ કેવી રીતે સાચવવું?’ આ ચિંતા મોટી થઈ પડી. સન્નારીને મોટી ચિંતા શીલની.

જંગલનાં દુઃખ વિસાતમાં કેમ નહિ? :-

ઋષિદત્તાને જંગલમાં શું ખાઈશ, શું પહેરીશ, મહેલમાં જે બીજી સગવડો મળતી હતી તે અહીં ક્યાંથી મળશે? એવી કોઈ ચિંતા ન થઈ, પણ શીલની થઈ કે ‘એનું રક્ષણ શી રીતે થશે?’ કેમ વારુ આમ? કહો, ઓળખી લે છે કે જ્યારે પૂર્વ કર્મે આવા મોટા માનવ-હત્યારી અને માંસભક્ષિણી તરીકેના કલંકની સજા કરી, અને સસરા રાજાએ એથી ભ્રમણામાં પડીને વધની શિક્ષા ફરમાવી, તો હવે મારે આ જલિમ દુઃખ આગળ ખાનપાન-કપડાં-સગવડ સામગ્રીનાં નાના દુઃખને શું ગણવું હતું? એવા ભારે અશુભના ઉદય પરથી માપી લેવું જોઈએ કે કર્મ કેટલા જલિમ રુઝ્યા છે? એવા જલિમ રહેલા કર્મ પર સુખ સગવડનો અધિકાર રાખવો ખોટો છે.

મહાન આત્માઓ રામ-સીતા, નળ-દમયંતી, હરિશ્ચંદ્ર-તારામતી, પાંડવો-દ્રૌપદી વગેરેને વનમાં ભટકવાનું આગ્યું ત્યારે એમણે આ જ કયું, -પોતાનાં કર્મ માપી લીધાં કે ભારે અશુભનો ઉદય જાગ્યો છે તો હવે દાવો રાખવો ખોટો છે કે ‘ મને આવી આવી સગવડો જ મળવી જોઈએ. એ વિના મને ફાવે જ નહિ ’ આવો ખોટો અધિકાર શાના ઉપર, કે જ્યારે કર્મ જ રુઠ્યા છે ?

માણસ પોતાનું પુણ્ય માપી લે, તો ખોટા ચોરતા કે અધિકાર ન કરે.

સંટોડિયા પાયમાલ ક્યારે થાય છે ? ક્યારેક ભારે ફટકો પડી જતાં કે એક-બે-ત્રણ સોદામાં પાછો પડતાં એ નથી વિચારતો કે ‘હવે મારે ભારે અશુભનો ઉદય જાગ્યો છે તેથી હવે દાવો રાખવો રહેવા દે કે નવો સોદો કરીને નફો મેળવી લેવાનો. ઘંઘા-માં આપત્તિએ સૂઝાડી દીધું, એંધાણી આપી દીધી કે ‘ હવે અશુભ કર્મ ઉદયમાં આવે છે. શુભના પાવર-સામર્થ્ય ઘટયાં છે. તો ચેતી જ, આગળ ન વધ, નહિતર આથી પણ મોટી પછાડ ખાઈશ. ’ આમ કરી સંટોડિયો જો અટકી જાય તો નવનવા દાવ નાખી પાયમાલ ન થાય.

એવું જ માનપાનાદિમાં છે. આજ સુધી માન મળતું આગ્યું, આપણી સત્તા ચાલતી રહી, એના ભરોસે એમાં આગળ વધવા ગયા અને પછાડ ખાવી પડી, માનલંગ થયા, સત્તાની સામે આક્રમણ થયાં, તો સમજી લેવું ઘટે કે ‘હવે અશુભના ઉદય જાગ્યા છે, માટે પૂર્વની રીતરસમ બદલી નાખો. માનની આશા અને સત્તાની અજમાયશ રહેવા દો, ’ એમ કરી જો માના-

કાંક્ષાને દાબી દે, માન લેવાની પ્રવૃત્તિ ન કરે, તો હજી થોડું-ધણું માન બચે. એમ, સત્તા અજમાવવી રહેવા દે તો હજી ય થોડોધણો મોલો જળવાઈ રહે-પણ

અશુભના ઉદય ચાલુ થઈ ગયાને પરજ્યા વિના એની એજ હોશિયારી કરવા જાય, તો માર ખાય.

સંસાર કેવો વિચિત્ર છે? સામાન્ય રીતે, માણસ પરણે એટલે પોતાની પત્ની તરફથી જે માન મળતું હોય, પત્ની પર જે સત્તા ચાલતી હોય, તે એને એક બે છોકરા થયા પછી એવું માન નથી મળતું, એની એવી સત્તા નથી ચાલતી ! એમ છોકરા નાના છતે એના તરફથી જે માન મળતું હોય, ને એના પર પોતાની જે સત્તા ચાલતી હોય, તે છોકરા સારું રળતા થયા પછી એના તરફથી એટલું માન નથી મળતું, એના પર એવી સત્તા નથી ચાલતી. સંસારની આ કેવી વિચિત્રતા ! વર્તમાન કાળે શુભના ઉદય કેવા તકલાદી ?

શુભ કર્મોના આ તકલાદીપણને ઓળખી લઈ, માણસ જો પત્ની કે પુત્રો પાસેથી ય માન-સન્માન લેવાનો હઠવાદ ન કરે, એમના પર પણ એવી સત્તા અજમાવવાનો આગ્રહ ન રાખે, તો તો (૧) એનો માન મોલો જળવાઈ રહે, અને (૨) ચિત્તની શાંતિ-શીતળતાને વાંધો ન આવે. પરંતુ આજનાં મૂર્ખ માનસ આ નથી સમજવા દેતાં અને માન-સત્તાનો આગ્રહ કરાવી થપાટ ખવરાવે છે. પછી એવા ખોટા આગ્રહમાં ચિત્તની અશાંતિ જ વહોરવાનું અને કે બીજું કાંઈ ?

શું આપણા ચિત્તની શાંતિ બીજો કોઈ બગાડે છે ?

ના, આપણી જાતે જ શાંતિ ખોઈ નાખીએ છીએ. માન લેવા ગયા ને અપમાન મળ્યું, સત્તા અજમાવવા ગયા ને સામનો થયો, ત્યાં ચિત્ત અશાંતિમાં પડે છે. પરંતુ સવાલ તો આ છે કે એવું કરવા ગયા જ શું કામ? અશુભના ઉદયને પરખી લીધો હોત તો એવી માનાકાંક્ષા અને સત્તાપ્રિયતા બાબુએ જ મૂકી દેત. મન સમજી લેત કે ‘હવે અશુભોદય ચાલુ થયો છે, શુભોદય દુબળો પડ્યો છે, તેથી હવે એ માન મળવાના દહાડા ગયા, એવી સત્તા ચાલવાના સમય વીતી ગયા, માટે માનાકાંક્ષા અને સત્તાપ્રિયતા છોડીને શાંતિથી બેસ.’

જીવન શાંતિથી જીવવા માટે આ બહુ મજેતું સૂત્ર છે કે ‘આપણા શુભોદયની મંદતા અને અશુભોદયની પ્રબળતાને પરખીને ચાલવું.’

એ ચાર પ્રસંગ પરથી આ સમજવું હોય તો સમજી જવાય. અમુક અમુક મનમાન્યું બનતું આવ્યું હોય, પણ હવે એમાં ફરક માલુમ પડતાં શુભની મંદતા અને અશુભનો ઉદય વર્તી શકાય. એ વર્તીને હવે રીતરસમ થોડી બદલવી પડે. મનગમતું જ થવા કે કરવાના આગ્રહ-દાવા મૂકી દેવા ઘટે.

ઋષિદ્વિતાએ પોતાના અશુભોદયની બળવત્તા જોઈ એટલે હવે એ એવો દાવો નથી રાખતી કે ‘મને અમુક અમુક સગવડ મળવી જ જોઈ એ.’ ના, એ તો શુભોદયના દિવસ હતા ત્યાં ચાલી શકે, હવે અશુભના ઉદયમાં નહિ. આવડા મોટા કલંક અને મોતની સજા દેનારા અશુભોદય જાગ્યા, ત્યાં વનવાસની અગવડોના નાના અશુભોદયનું પૂછવું છ શુ? એ તો વધાવી જ લેવાના.

માટે હવે એવા જ્ઞાન-પાન-કપડાં-સગવડ સામગ્રીનો આગ્રહ મૂકી દેવાનો; તો જ આ જંગલમાં શાંતિથી રહી શકાય. એટલે એને એ જ્ઞાનપાનાદિની ચિંતા નહોતી; પણ ચિંતા શીલરક્ષાની હતી.

માણસ પરદેશ કમાવા જાય છે. ત્યાં શરૂ શરૂમાં એ ક્યાં એવાં જ્ઞાનપાનાદિનો આગ્રહ રાખે છે? સમય ઓળખી લે છે, સંયોગો ઓળખી લે છે, અને ગમે તે મળ્યું તેમાં ચલાવી લે છે. તો અશુભના ઉદયે પરિસ્થિતિ પલટાયા પછી શું આ સમજ ન હોય કે ‘હવે જ્ઞાનપાનાદિ પર સંયમ મૂકી દઉં?’

ધર્મ વળી આ સમજાવે છે કે અશુભોદયે તેવા વિકટ સંયોગ-પરિસ્થિતિમાં સંયમ કરવા પડે છે; તો શુભના ઉદયમાં પણ આત્માના હિત માટે જ્ઞાનપાનાદિ પર સંયમ કર.

જેમ અશુભના ઉદયે સંયમથી શાંતિ રહે છે, એમ શુભોદયમાં પણ સંયમથી શાંતિ રહેશે.

ક્યાં ક્યાં સંયમ-અસંયમ ?

વિષયો પર ‘સંયમ’ એટલે સંયમન,-(૧) મળી શકતા ધન-માલ વિષયો લેવા પર કાપ, (૨) મળેલા વિષયો ભોગવવા પર કાપ, અને (૩) ધન-માલ-વિષયો મેળવવાની, મળે તો લેવા-ભોગવવાની વૃત્તિ પર કાપ. ત્યારે ‘અસંયમ’ એટલે (૧) જેટલું મળે એટલું લઈ લેવું, (૨) મળેલાને પૂરે પૂરું ભોગવવું, અને (૩) મેળવવાની કે સહેજે મળતું લેવાની કે ભોગવવાની બધી છૂટ. આ ત્રયો વિષયો અંગે સંયમ-અસંયમ.

એમ કોધાદિ કષાયો અંગે ‘સંયમ’ એટલે એ કોધાદિ ઊઠેલા કે ઉઠતાને દબાવવા, તેમજ હવે ઊઠવા જ ન દેવા. ત્યારે ‘અસંયમ’ એટલે એ કષાયોને યથેચ્છ ઊઠવા દેવાની છૂટ રાખવી,

ફાવે એટલા કરવા, અને ઊઠેલા પર કશો કયારેય કાપ નહિ, વધતાની સીમા નહિ. ક્રોધ શું, અભિમાન શું, માયા-પ્રપંચ શું, કે લોભ શું, યા રાગ-દ્વેષ-હર્ષ-શોક-હાસ્ય-ઈર્ષ્યાદિ શું; કશા પર નિયમ નહિ; ફાવે ત્યારે ઠીક લાગે એટલા કર્યે જવા એ બધું કષાયનો અસંયમ.

એમ, ઇન્દ્રિયોનો અસંયમ એટલે એને વિષયોમાં ભટકતી રાખવી, એના પર કશો નિગ્રહ-કાપ-અટકાયત નહિ, “જેવા-સાંભળવા-ચાખવા-સુંઘવા-સ્પર્શવા મળે છે? બસ, જોઈ લો, સાંભળી લો; ચાખી લો, સુંઘી લો. સ્પર્શી લો, અરે! મળ્યું નથી, તો ડાકેળિયાં મારે ને જે જેવા-સાંભળવા વગેરે મળે એને ઝડપો.” ઇન્દ્રિયોના આ યથેચ્છ પ્રવર્તન અને લાલસા એ અસંયમ. એના પર કાપ-નિગ્રહ-નિયંત્રણ, એ સંયમ.

એમ હિંસાદિ પાપોમાં અસંયમ એટલે ફાવે તેટલી હિંસા-આરંભસમારંભ, જુઠ, ચોરી-અનીતિ વિશ્વાસઘાત, વિષયભોગ અને પરિગ્રહ વગેરે પાપો કરવાની છૂટ, કર્યે જવા. ત્યારે સંયમ એટલે એ કરવા પર કાપ, મર્યાદા, અટકાયત, અને એ હિંસા દિનો પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ ત્યાગ.

જીવન બે જાતનું જીવી શકાય, સંયમનું કે અસંયમનું. હવે વિચારો, શાંતિને શોભા શેમાં? સંયમમાં કે? અસંયમમાં? ચિત્તની સ્વસ્થતા-સમાધિ-નિશ્ચિતતા શેમાં? ભૂલશે નહિ, વિષયો-ધન-માલ મેળવી કે ભોગવી લેવામાં કષાયો સેવી લેવામાં ઇન્દ્રિયો પ્રવર્તીવી દેવામાં કે હિંસાદિ આચરી લેવામાં ક્ષણ-ભર સુખનો અનુભવ લાગશે, પરંતુ એમાં ચિત્ત વિહ્વલ રહે છે, સ્વસ્થ નહિ. નદી-તળાવમાં પડીને નહાવા-તરવાનો શોખ

છે એટલે પડ્યા, કલેજે ઠંડક લાગે છે, મસ્તતા લાગે છે પણ ખહાર નીકળતાં મન કચવાય છે. અને અંદર હો, ત્યાં ય વિહ્વળતા જરૂર છે કે આમાં કદાચ ડૂબી જાઉં? એમ ધન-માલ-વિષયોના સંગ્રહ કે ભોગવટામાં કલેજે ઠંડક ભલે લાગતી હોય, પરંતુ એમાં અંતરાય-આપત્તિનો ભય અને વિહ્વળતા છૂપા-યેલા પડ્યા જ છે. એવું કષાયો એને હિંસાદિના અસંયમમાં. તો પછી એવી વિહ્વળતા-અશાંતિવાળા સુખને શું કરવાના? એ ખરેખરું સુખ જ નથી.

ત્યારે સંયમમાં શાંતિ રહે છે. જેટલો સંયમ એટલી શાંતિ; જેટલો અસંયમ એટલી અશાંતિ. અલક્ષ્ય ત્યાગનો નિયમ છે, સંયમ છે, તો એટલી શાંતિ છે; પછી ભલેને એ અલક્ષ્ય ગમે તેટલા સ્વાદિષ્ટ હોય પરંતુ નક્કી કયું કે મારે એ ન જોઈએ, તો એટલા અંશે ચિત્ત શાંત સ્વસ્થ રહેવાનું. પરંતુ લક્ષ્યમાં જો સંયમ નથી, તો એટલા અંશે અશાંતિ રહેવાની. પાંચ ચીજ ખાવા મળે....પંદર મળે જેટલી મળે તેટલી ખપે છે, આવો અસંયમ હોય ત્યાં ભલે વધુ ને વધુ મળતી જવાથી આનંદ લાગે, પણ ત્યાં વિહ્વળતા છે એટલે જ સત્તર ચીજ મળી, પરંતુ ધારી એક ચીજ નથી મળી તો ચિત્તની અશાંતિ દેખાય છે.

એવું કામના વિષયમાં પરસ્ત્રીત્યાગ છે એટલો સંયમ છે, તો એટલી શાંતિ રહેવાની. દેખાય શું, જાતે અનુભવાંય કે પરસ્ત્રી જોવા માટે પણ જો ત્યાગ છે, અર્થાત સંયમ છે, તો ચિત્તને શાંતિ; પછી ગમે તેટલી સ્ત્રીઓ સામે હોય ત્યારે આ સંયમ વિનાનાને ભારે અશાંતિ! આંખ જોતાં ધરાય જ નહિ, એ અશાંતિ વિહ્વળતા નથી તો ખીન્નુ શું છે? ઠીક પરસ્ત્રી-

ત્યાગ હોય પણ સ્વસ્ત્રીમાં સંયમ નથી તો પાછી એટલી અશાંતિ મન વિહ્વળ રહ્યા જ કરે કે કે કેમ વધુ ને વધુ આનંદ લઉં ? ત્યારે સંયમવાળાને એટલી શાંતિ રહેવાની. મનથી વિચારી જોયું કે ‘શું મારી તે કાંઈ ગધેડાની જિંદગી છે કે જેમ ગધેડી પાછળ એ ઘેલો ને ઘેલો, તેમજ હું ય ઘેલો ને ઘેલો રહ્યા કરું ? ના, વાસના પર કાપ મુકું,’ એમ વિચારી સારા સંયમમાં આવે તો ચિત્ત મહાન શાંતિ અનુભવે.

વાત આ છે કે શાંતિ સંયમમાં છે, અસંયમમાં નહિ દિવસના ખાવાના ટંક અને ખાવાની વસ્તુ પર જો મર્યાદા બાંધી, સંયમ કર્યો કે અમુક જ ટંક, આટલી જ વસ્તુ....તો જે શાંતિનો અનુભવ થશે એવો અમર્યાદિત ટંક અને અને વસ્તુમાં નહિ રહે, ભૂતે ને, સાત ટંક રાખ્યા અને એક ઠેકાણે આગ્રહથી ચાહ પીધી, બીજે ઠેકાણે જરાક મુખવાસ ખાધુ. એમ કરતાં બપોર સુધીમા છ ટંક થઈ ગયા તો ય ચિત્તને શાંતિ રહેવાની કે ‘ચાલો સાંજે એક જમવાનો ટંક બાકી છે એટલે બીજે ત્રીજે ચાહ પાણી વગેરેની લમણાફાડ મટી. કોઈ આગ્રહ કરે તો કહી દેવાનું કે ‘ભાઈ મારે ટંક થઈ ગયા છે, હવે નિયમમાં માત્ર એક જ ટંક જમવાનો બાકી છે.

શાંતિ સંયમમાં છે, અને એ જ સાચું સુખ છે. પુણ્યના ઉદયમાં મળતા ઘણું હોય, પણ જો આ સંયમની ટેવ પાડી હોય, તો શાંતિ રહેવાની, તેમજ અશુભના ઉદય વખતે જરૂરીમાં ય ઓછું મળતા અશાંતિ નહિ થાય. શાંતિ બની રહેશે, સંયમવાળો બંને સ્થિતિમાં શાંતિનો અનુભવ કરશે, અસંયમવાળાને બંને સ્થિતિમાં અશાંતિ. એમાં ય અશુભોદયની સ્થિ-

તિમાં તો ભારે અશાંતિથી પીડાશે. ત્યાં પછી એને એ વિચાર નહિ આવે કે ‘ભાઈ ! હવે અશુભોદય ચાલે છે તો સુખ-સગવડના હક-દાવા રહેવા દે કે ‘મને આવું આવું ને આટલું આટલું કેમ ન મળે ? એના વિના કેમ ચાલે ? કેમ ફાવે ?’ ના, ‘હવે એ મનમાન્યું મળવાના દહાડા ગયા; તેથી હવે તો જે મળે, જેટલું મળે, એ ખરાખર. એમાં જ સંતોષ માનવાનો. ઉલ્ટું એમ માનવાતું કે આટલું ય મળે છે એ વધારે છે; કેમકે અશુભોદય એવો ભારે જાગ્યો છે કે એની પાછળ આટલું ય મળવાના શુભોદય ન ઊભા રહે. ભારે અશુભોદય એ નાના અશુભોદયની એંધાણી છે, તે કે ઈ શુભોદયને ભગાડી મૂકે.

ઋષિદત્તાના માથે ભારે કલંક આવ્યું, મોતની સજા ફરમાવાઈ, એ તીવ્ર અશુભોદયને ખીજા કેટલાય નાના શુભોદયને ધક્કો મારનારી અને નાના નાના અશુભોદયને જગાડનારી એંધાણી સમજે છે. તેથી હવે જંગલમાં કશી સુખ-સગવડ ન મળે, અન્નનો દાણો ન મળે, એના પર શોક નથી કરતી, ચિંતા નથી કરતી કે આવી અગવડમાં કેમ ફાવે ? મન વાળી લે છે કે, ‘ભારી અશુભોદયમાં હવે નાના અશુભોદય સમજી રાખવાના અને વધાવી લેવાના.’ એટલે ખાનપાનાદિની અગવડની એને ચિંતા નથી.

પરંતુ એને એક જ ચિંતા છે કે આ વનવગડામાં એકલી અટુલી મારે શીલની રક્ષા કેવી રીતે કરવી ? શું ?

અશુભોદયમાં એાછું કે હલકું ખાવા-પીવા-પહેરવા-ઓઢવા મળે, દુઃખ આવે, એ ચલાવી લેવાય, પણ શીલમાં જરાય એાછું ન ચલાવી લેવાય.

એમ ગુસ્સો ન કરાય કે ‘સસરાએ કાઠી મૂકી, ઘણીએ રક્ષણ કયું’ નહિ, ત્યારે મારે ય હવે એવી શીલની પરવા રાખવાનું શું કામ છે ?’ અથવા એવી દીનતા ન કરાય કે ‘જંગલમાં એકલા પડ્યા; શું કરીએ ? જેમ ખાનપાનાદિ જેવા મળ્યા એવા ચલાવી લેવાય, એમાં કમી તો કમી, પણ એ ચલાવી લેવી પડે, એની બહુ ચિંતા ન કરાય, એમ શીલમાં કમી પડે તો કમી, ચલાવી લેવી પડે; વનમાં એકલા પડે શીલ પણ પૂરું શે સચવાય ? માટે એની ચિંતા શી કરવી ?’ ચલાવી લેવું.’ આવી દીનતા ન કરાય.

‘શીલ તો ગમે તેવા વિકટ સંયોગમાં પણ પૂરેપૂરું પાળવાનું જ એમાં જરાય કમી ન ચાલે તો અહીં અનાડીઓથી શીલ પર આક્રમણ આવે નહિ એ માટે શું કરવું ?’ આ ચિંતા ઋષિદત્તાને ભારે થઈ. હવે એને ખીજી અગવડ-આપત્તિનું એવું દુઃખ નથી લાગતું, જે શીલ પર આપત્તિનું લાગે છે.

સતીને મન મહાદુઃખ કયું ? :—

સતીઓની આ ખૂબી કે ખીજા ભારે દુઃખ વિસરવા તૈયાર, પણ શીલ પર જોખમનું એને મહાદુઃખ લાગે—આમાં ય ખૂબી એ, કે આ માત્ર કોઈ નરકના ભયથી નહિ કે ‘શીલ ભાંગું તો મારે નરકમાં પડવું પડે,’ પરંતુ સ્ત્રી અવતારમાં શીલભંગ તર્ફન અનુચિત અસંગત ખીના લાગે છે માટે આની સામે આજની સ્થિતિ વિચારજો. આજની નવી માન્યતાઓ એમ મનાવે છે કે, ‘વિષયસેવન તો જીવનનો એક આનંદ છે; એમાં વળી ભેદ શો પડવાનો કે સ્વસ્ત્રી-પુરુષથી એ વ્યાજખી ને પરસ્ત્રી પુરુષથી વ્યાજખી નહિ ? સદાચાર શું, ને દુરાચાર શું ?’

તમારા છોકરા-છોકરી સ્કૂલ-કોલેજોમાં જે ભણે છે, એમાં આ સદાચાર-દુરાચારનો ભેદ કશો ભણાવાતો નથી. ઉલ્ટું જ્યાં આ ભેદ નથી એવી પાશ્ચાત્ય સભ્યતા અને ખ્રિસ્તી ધર્મ મહાન હોવાનું વિદ્યાર્થીના મગજ પર ઠસાવાય છે. દુરાચારની ઉત્તેજના કરે એવા પહેરવેશ ચાલુ થઈ ગયા. સિનેમા-ચિત્રપટો એવું ખુલ્લુંખુલ્લો દેખાડે છે. છાપાઓ એવી કથાઓ અને ચિત્રો બેફામ પ્રગટ કર્યે જાય છે.

બાલો, આમાં નવી પ્રજા કેવી તૈયાર થઈ રહી છે ? એને શીલ-સદાચારના ઊંચા ખ્યાલ કોણ શીખવવાનું ? તમારા ઘરમાં આવેલા નવા જીવોને માનવભવની આ શીલ-સદાચારની અતિશય મહત્તા ન શીખવવા મળે, બદકે ઊંઘા માનસ ઘડાય, એવા ઉછેરનું તમને દુઃખ નહિ ને ? એનો અર્થ તો આ જ ને કે, ‘કૂતરા-કૂતરી પોતાના ભોટિલાનો ઉછેર કરે એમાં શીલ-સદાચારનું શિક્ષણ હોય તો અમારે ત્યાં હોય ?’ માનવ તરીકેની ખરેખરી જવાબદારી સ્વ-પરમાં શીલ-સદાચારની સંભાળ કરવાની એ જવાબદારી કશી ઉઠાવવાની ખરી ? લગ્ન પહેલાં છોકરા-છોકરીના મેલાપ જે ચાહીને ગોઠવી અપાય છે, લગ્ન પછી ચાહીને જે રીતનું રીસેપ્શન ગોઠવાય છે, એમાં છોકરા છોકરીના મન પર શીલ-સદાચારનો ભાવ રહે ખરો ?

જવા દો, આજે અમારા અવાજ તમારા હૈયા સુધી પહોંચે એમ લાગતું નથી, પેલી ઋષિદત્તાને વનવગડામાં એકલી પડી પોતાના શીલની રક્ષાની ભારે ચિંતા થઈ. (અપૂર્ણ)

(ભાગ-૧ સમાપ્ત)

ન્યાયવિશારદ વિજય ભુવનભાનુસૂરીધરજી મહારાજનું

*** પ્રેરક, ઘોષક, તાર્કિક અને તાત્ત્વિક સાહિત્ય ***

પુસ્તકનું નામ	ભાષા	કિંમત
પરમતેજ ભાગ ૧	ગુજરાતી	૯-૦૦
પરમતેજ ભાગ ૨	"	૧૫-૦૦
પ્રતિક્રમણ સૂત્રચિત્ર આલ્પમ	"	૧૨-૦૦
ધ્યાન અને જીવન ભા. ૧-૨ દરેકના	"	૭-૫૦
ઉચ્ચ પ્રકાશને પંથે	"	૬-૦૦
ધ્યાન શતક	"	૫-૦૦
જૈન ધર્મનો પરિચય	"	૫-૦૦
આરોધના	"	૫-૦૦
ભાવભર્યા સ્તવન-સજ્જાય	"	૨-૫૦
રૂકમીરાજનું પતન અને ઉત્થાન ભાગ ૧	"	૫-૦૦
" " ભાગ ૨	"	૭-૫૦
નવપદ પ્રકાશ-૧ અરિહંત પદ	"	૧૦-૦૦
નવપદ પ્રકાશ-૨ સિદ્ધપદ	"	૫-૦૦
પ્રતિક્રમણ સૂત્રચિત્ર આલ્પમ	હિન્દી	૧૨-૦૦
શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચય ભાગ ૧	"	૨૫-૦૦
" " ભાગ ૨-૩	"	૩૦-૦૦
મદનરેખા	"	૨-૦૦
સીતાજીના પગલે પગલે ભાગ ૧-૨ દરેકના	ગુજરાતી	૭-૫૦
પરમાત્મભક્તિના રહસ્ય		૫-૦૦
આર ભાવનાની સજ્જાય ભાવાર્થ		૫-૦૦

પુસ્તક મંગાવનારને પોસ્ટેજ ખર્ચ અલગ લાગશે,
પુસ્તકની રકમ મનીઓર્ડર દ્વારા મોકલવી.

ક દિવ્ય દર્શન કાર્યાલય ક

કુમારપાળ વિ. શાહ

૬૮, ગુલાલ વાડી, ત્રીજો માળો, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪

મહાવીર પ્રીન્ટર્સ, ગાંધીચોક-સુરત.